SAÇAK

Başyazı	KİMLİK ve BİRLİK SORUNU
Ender Helvacıoğlu	KURAN ve BİLİM
Mehmet Gündüz	SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN SOSYAL YAPISI
Halil Berktay	ALTHUSSER HAKKINDA
Alp Hamuroğlu	LATİFE TEKİN ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE
Türkiye'den/Dünya'dan Seçmeler:	• İdeoloji ve Siyaset; 1973 ve Bugün • İnişe Geçen ANAP, Gerileyen Bonapartizm • HP Kongresi ve Sosyal Demokratların Birliği • Çin Ziyareti ve Liberalizm Üzerine

SAYI: 19 AĞUSTOS 1985 300 Lira

SAÇAK

Aylık Dergi, Ağustos 1985
Sayı 19

Sahibi:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU

Yazılışleri Müdürü:
İLHAN KIRIT

Yönetim Yeri:
Babıâli Cad. Pak Han
No. 16/401
Cağaloğlu/İstanbul
Tel: 526 42 93

Yazışma Adresi:
İLHAN KIRIT
P.K. 574 Sirkeci-İstanbul

Posta Çeki No:
KÂMİL ARSLANTÜRKOĞLU
149322

Abone Koşulları:

1 Yıllık	3000
6 Aylık	1500
Yurtdışı	$ 15

İlanlar:

Arka Kapak Renkli	50000
İç Kapak	30000
İç Sayfalar	20000

Dizgi: KROS Matbaacılık

Ofset Hazırlık: Papirüs Basım

Kapak Baskı: Matbaa 70

Baskı: Kurtiş Matbaası

Dağıtım:
İstanbul-Başak
Ankara-Adaş
İzmir-Çağdaş
Bursa-Şafak

İÇİNDEKİLER

Başyazı
Kimlik ve Birlik Sorunu 3

Türkiye'den/Dünya'dan 6

• İdeoloji ve Siyaset; 1973 ve Bugün • İnişe Geçen ANAP, Gerileyen Bonapartizm ve "Siyasetin Olgunlaşması" • HP Kongresi ve Sosyal Demokratların Birliği • Sunalp, Gitmemek İçin Kimlere Yaslandı? • Seçimlerin Anlamı • Çin Ziyareti ve Liberalizm Üzerine • Ortadoğu'daki Makyavelist: Suriye • Reagan'ın İnsancıllığı • Güney Afrika'da Irkçılık ve Batı Kapitalizmi • Polonya'da Bastırılamayan Mücadele

Ender Helvacıoğlu
Kuran ve Bilim 19

Mehmet Gündüz
Sovyetler Birliği'nin Sosyal Yapısı 30

Tartışma
Halil Berktay
Althusser Hakkında 40

Yayın Dünyası

Alp Hamuroğlu
Toplumsal Değişmeyi Kavramak ve
Toplumsal Zorlama 43

Güven Akael
Dil ve Anlam Kuramı Açısından: Tractatus 49

Tunca Arslan
Paul Nizan'dan
Bir Gençlik Tanımı: "Fesat" 51

Mektuplar 55

Engin Ufuklara Doğru

1979'dan beri Türkiye sıkıştıkça insanlarımızın kafaları da sıkıştı. Kimi çevrelerce "geniş görüşlülük", "dogmaları kırıp atmak", "cendereden kurtulmak" diye adlandırılan yeni-liberalizm ya da "sivil toplumculuk", aslında tamamen güncelliğin içine hapsolup kalmayı ifade ediyor. Terör, ekonomik kriz, solun uğradığı itibar kırılması ve otoriter kurumlaşma, bir kuşatılmışlık psikolojisini körükledi. Konjonktürden bir adım ilerisini düşünememek, küçük sevinçler aramak, statükoyu değişmez veri gibi algılamaya farkına bile varmaksızın alışıvermek, iktidarın "alternatifsizlik" tantanalarıyla sunduğu gündemlerin sınırlarını zorlayamamak, bu psikolojinin belirtileri arasında. Kamuoyunun çok ilgisini çeken ekonomik politika tartışmaları alanında, aynı tutum, bugünkü yapılanmadan yola çıkmayan önermeleri ortaya bile atmamak biçiminde somutlanıyor. Sanki zihinlerin içinde bile, etrafı çitlenmiş bir "gayrimeşru"luk bölgesi var ve böyle "modası geçmiş" radikallikleri oraya sürmek gerekiyor. Oysa koşulları değiştirmeyi düşünürken, bugünkü durumda "yapılabilir" olandan başlayıp geleceği buradan türetmeyi denemek, biricik doğru yöntem değil. Önce gelecek hakkında bir perspektif sahibi olup, oradan bugüne gelmek ve şimdi zor olsa da "yapılması gereken"i buna göre saptamak, belki daha kapsamlı bir yaklaşım. Çünkü aslında çeşitli toplumsal güçlerden herbirinin, Türkiye'nin sorunlarının ne derece üstesinden gelebilecekleri, nereye kadar yürümek, ne kadar derine neşter vurmak istediklerine; bu ise, uzak gelecek hakkındaki tasavvurlarına bağlı. Zaten bunun için, "hareket herşey, nihaî hedef hıçbir şeydir" diyenler çok yanılmışlardı. Böyle bir bunalım döneminde ise, sırf sıkıntılar karşısında serinkanlı düşünebilmek için dahi, iradî bir tutumla insanlığın önündeki engin ufuklara gözlerimizi çevirebilmenin önemi büsbütün artıyor.

Saçak'ın elinizdeki 19. sayısının çeşitli unsurları, işte bu geleceğe bakabilmek anlayışı tarafından birbirine bağlanmakta. Mehmet Gündüz, "Sovyetler Birliği"nin Sosyal Yapısı" başlıklı yazısında, konuya doğrudan doğruya teorik düzeyde, Antonio Carlo'nun yakın zamanda yayınlanan kitabı münasebetiyle bir giriş yaparken, Rusya'daki geri dönüşün 1950'lerde değil, tarımın kollektifleştirilmesiyle, yani daha 1930'larda meydana geldiği yolunda alışılmadık bir görüş getiriyor ki, bunun, önümüzdeki aylarda çok sorgulanacağını sanıyoruz. Türkiye'nin siyasî hayatındaki canlanma, Haziran'ın ikinci yarısı ile Temmuz boyunca uzanan parti kongrelerinde devam etti. Bu gelişmenin Bonapartizmin gerileyişiyle ilgili yönü, "Türkiye'den/Dünyadan" köşesinin ilk iki yorumunda ele alınırken, sosyal demokratların birleşme çabalarıyla ilgili yönü üçüncü yorumun ağırlık noktasını oluşturuyor ve bu mesele ile "solun birliği" meselesinin birbirine karıştırılması eğilimine karşı, buradan, geleceğe dönük bir diğer pencere açılıyor. Halkçı Parti kongresi ve sonrasıyla ilgili çözümlememizde, bir paragraf ile değindiğimiz bir temel fikir, uzun zamandan beri yayınladığımız ilk başyazıda, çok daha geniş olarak işlendi. Dergimizin 16. sayısının "Bu Sayıda" yazısında, yaptığımız değişiklikleri özetlerken, gerçekten çok önemli bulduğumuz konularda zaman zaman ve kapsamlı bir biçimde başyazılara yer vereceğimizi belirtmemiştik. "Kimlik ve Birlik Sorunu", işte böyle bir konu; ve bir kere daha tutumumuzu, insanlığın geleceğine bakışımızı belirliyor. Burada dile getirilen teorik çizgi, "Türkiye'den/Dünyadan"ın gerek "Çin Ziyareti ve Liberalizm", gerekse "Polonya'da Bastırılamayan Mücadele" başlıklı unsurlarında da yankılanmaktadır.

19. sayımızı din, kültür ve felsefe alanına ilişkin yazılar tamamlıyor. 17. (Haziran 1985) sayımızın "Bu Sayıda"sında, Hüseyin Atlı'nın Birand incelemesi bağlamında, "Yayın Dünyası" sütunlarında daha önce çıkan makalelerin okuyucularımızca tartışma konusu yapılarak zıt yöndeki değerlendirmelerin dergimize yollanmasını, sevindirici bir gelişme saymıştık. Alp Hamuroğlu'nun Latife Tekin konusunda Osman Abbasoğlu'na (bkz: *Saçak,* sayı 14) yönelttiği eleştiriyi, şimdi ikinci bir örnek olarak sunuyoruz. Dinî idealizme ve dinci gericiliğe karşı mücadelemiz, Ender Helvacıoğlu'nun "Kuran ve Bilim" incelemesi ile sürmekte. Diyalektik ve tarihî materyalizmin horlandığı bu dönemde, teorisizme, neo-pozitivizme, "bilim felsefesi"ne, yeni-Kantçılığa, linguistik felsefeye ve diğer idealist cereyanlara karşı felsefe cephesinde güçlenmek ihtiyacı, kendini gitgide daha fazla hissettiriyor. Aşağıda Halil Berktay'ın ve Güven Aksel'in bu doğrultuda attıkları adımları, yakın zamanda daha derinlemesine bir yönelişin izleyeceğini umuyoruz.

SAÇAK

Kimlik ve Birlik Sorunu

1970'lerin sonlarından beri dünyada ve Türkiye'de esen sağ rüzgârın sonuçlarından biri de, sosyal demokrasi ile sosyalizm arasındaki sınırın bulanmasıdır. Bu yüzden, sosyal demokratların birliği bugün tüm solun birliği gibi sunulabiliyor. Bu gelişme, emekçilerin çıkarlarını savunan bir siyasî örgütlenmenin gerçekleştirilemeyeceği yolundaki gerici önyargıdan da beslenmektedir. Bir çeşit zihnî otosansür harekete geçirilerek, emekçi halka en fazla sosyal demokrat olup orta sınıfların peşine takılmak özgürlüğü tanınıyor ve bunun dışında bir alternatif olamayacağı kanısı yayılarak oldu bittiye getirilmek isteniyor.

Buna karşı, önemle belirtmek isteriz ki 12 Eylül olağanüstü döneminin yasal siyasete açılması sürecinde, emekçi kitleler henüz partileşemeyen bir kuvvet durumundadırlar. Emekçilerin kendi örgütleriyle siyaset sahnesinde yer alabilmeleri, bir ülkenin demokratikleşme derecesinin temel kıstaslarındandır. Türkiye, önümüzdeki yönelim içinde bu sorunu da mutlaka bir çözüme kavuşturacaktır. Kavuşturmak zorundadır; çünkü emekçi kesimler kendine özgü bir toplumsal varlıktırlar ve mevcut siyasî kuruluşlardan hiçbiri, onların aslî çıkarlarını temsil edemez.

Sosyal demokrasinin de böyle bir iddia ve potansiyel taşımadığını vurgulamalıyız. *Yöntem, teori* ve *nihaî perspektif,* hayatî önemdedirler ve sınıfsal niteliğin birer yansımasıdırlar. Sosyal demokrasi, birinci olarak, dünya ve Türkiye şartlarını düzgün bir şekilde çözümlemede kullanılabileceği bilimsel bir yöntemden yoksundur. İkinci olarak, tarihteki büyük niteliik sıçramalarının tecrübelerinden derlenmiş bir toplumsal dönüşüm teorisinden yoksundur. Çünkü üçüncü olarak, emekçi halktan yana köklü bir düzen değişikliği nihaî perspektifinden yoksundur ve bu sonuncu eksiklik, elyordamıyla ulaşabildiği bölük-pörçük reform programlarını bütünsel bir çerçeve içine yerleştirebilmesinin, gündemdeki işleri bir sıraya sokmasının ve önce A'dan B'ye, sonra B'den C'ye, vb. adım adım ama kesintisiz tarzda ilerlemesinin önüne aşılmaz bir iç engel olarak çıkmaktadır. Bu karakteriyle sosyal demokrasi, Türkiye'nin yenileştirilmesi görevinin üstesinden gelemez; şimdikinden nitel olarak farklı, büyük ve geniş bir demokrasiyi, tüm toplumsal temelleriyle birlikte yaratamaz. Bu sayımızın "Türkiye'den/Dünyadan" bölümünde "HP Kongresi ve Sosyal Demokratların Birliği" başlığı altında belirtildiği gibi, orta sınıflara dayalı bir reformcu akım olarak sosyal demokrasi,*konjonktüre kıyasla* demokratikleşme yönünde bazı adımlar atabilir; ama gerikalmışlığın yapısal belirleyicilerini bertaraf ederek bu adımlardan kalıcı zaferler çıkartamaz.

Bırakalım böyle görkemli hedefleri; önce 1974'te ve sonra 1978-1979'da, hem de çok elverişli ve içte/dışta büyük bir desteğe sahip olduğu koşullarda, sosyal demokrasi kısa vâdeli problemlerin bile içinden çıkamamış; ekonomiyi dünya bunalımının şokundan koruyamamış ve terörün üstesinden gelememiş; en iddialı olduğu sosyal adalet alanında bile, koyduğu hedeflerin tam aksi yönde, vurgunculuğu ve kapkaççılığı körüklemiş; sonuçta, vazgeçilmez ereği ve varlık nedeni olan parlamenter sistemi savunmayı bile başaramamıştır. Yeni bir sosyal demokrat iktidar deneyinin aynı kaderi paylaşmayacağını düşünmek

için, hangi neden vardır? *Son tahlilde,* Batı'da olduğu gibi Türkiye'de de sosyal demokrasi, olsa olsa sıkışan düzen için bir emniyet süpabı rolünü oynayarak bazı geçici ferahlamalar yaratabilir ve sonra yerini istikrarın asıl sahiplerine terkeder; sözkonusu geçici ferahlamalardan o an için emekçi halkın da yararlanması, bu temel teorik gerçeği değiştiremez.

Öte yanda, sosyal demokrat olup olmamak, kendi kendini sosyal demokrat diye tanımlayıp tanımlamamaya da bağlı değildir. Kendilerini "sosyalist" veya özellikle "demokratik sosyalist" sayan kişi veya gruplar da, geçmişte insanlığın ilerlemesine en büyük katkılarda bulunmuş olan devrimler hakkındaki tutumları açısından, pekâlâ tam anlamıyla sosyal demokrat bir mevzide bulunabiliyorlar. Dolayısıyla, emekçilerin örgütlenme ihtiyacına, "sosyal demokrasinin solundaki" bu sosyal demokratlar da cevap veremiyeceklerdir. Kendi deyimleriyle "uzun bir süredir sosyalizmden söz etmeyi unutmuş" olduktan sonra, "sosyalist bir örgütlenmenin de düşünülmesi gerektiğini" (Murat Belge, "Solun Birliği"; *Yeni Gündem,* Sayı 25, 1-15 Temmuz 1985) yeni yeni hatırlamaya başlayanların, bu noktayı gözönünde bulundurmaları yerinde olur.

Evet, sosyalistlerin örgütlenmesinin de düşünülmesi gerekiyor ve bu, *ilkeler üzerinde berraklaşmayı* zorunlu kılmaktadır. Çünkü geçmişte olduğu gibi bugün ve yarın da, Türkiye'de, sosyalist olduğunu iddia eden bir yığın kişi ve grup ortaya çıkacak ve bunlardan hangileriyle bu amaçla birleşilebileceği, hangileriyle birleşilemiyeceği; sübjektif niyet ve beyanlar bir yana, kimlerin gerçekten sosyalist sayılabileceği ve kimlerin sayılamayacağı konusunda bazı kararlara varmak, kaçınılmaz olacaktır. Öncelikle belirtmek gerekir ki bu ayırım çizgisi, son 150 yılın değişik altdönemlerinde, değişik konumlarda varolmuştur. İnsanlık, kendi önüne, maddî ve manevî gelişme düzeyi itibariyle artık azçok çözebileceği problemleri koyar. Yeni pratikler yaşanıp bilgi birikimi yükseldikçe, bu birikimin üst sınırına yeni yeni öncü problemler yerleşir ve artık eski dönemlerin ölçütleriyle yaşanılan sorunlara çözüm bulunamaz. Geride kalmış hiçbir büyük teorik tartışmanın taraflarını, şimdiki olgunluğumuzu taşımadıkları için suçlayamayız; ama o taraflardan herhangi birinin, o günün koşullarında görece doğru olanının bile, çizgisini bugün aynen tekrarlamaya kalkışmak,daha da tehlikeli bir tuzaktır. Bu yüzden, belli başlı "iki çizgi" tartışmalarının her biri, öncekilerin malzemesinden yararlanır, ama aynı zamanda kendi özgüllüğünü oluşturur.

19. yüzyılın ortalarında, Teori'nin genel yapısı etrafında, bilimsellik ile ütopyacılık arasında; 20. yüzyılın ilk yarısında ise, "geçiş" toplumunun iktidarının siyasal ve sınıfsal niteliği sorunu etrafında, Bernstein-Kautsky çizgisi ile radikal karşıtları arasında meydana gelen saflaşmalar, işte böyle bir perspektif içine oturur. Aynı perspektif, günümüzde sosyalizmin vazgeçilmez birleşme zemininin nerede aranması gerektiğine de ışık tutmaktadır. 20. yüzyılın son çeyreğinde insanlık, önceki belirgin alt-dönemlerde sahip olmadığı bir olanağa, -bu deneyin tek tek ülkelerdeki parçacıklarının iniş-çıkışları ne olursa olsun- bütün olarak oldukça zengin bir sosyalizmin inşası deneyine sahip bulunuyor. Onun için, geçmişten farklı olarak bugün, sosyalistlik, *bu* deneye referansla, sosyalizmin inşasında temel çizginin ne olduğu sorunu etrafında belirlenecektir. Doğal olarak bu belirlemeyi, sözkonusu deneyin eleştirilmesinden geçerek yapabiliriz. İdealist değil materyalist, ütopik değil bilimsel olan bir eleştirinin yukarıda özetlediğimiz *karşılaştırmalı* yöntemi açısından hemen kaydedelim ki, hem "geniş kapsamlı demokrasi, ancak sosyalizmle mümkün" demek, hem de "demokrasi alanında gerçekten başarılı olmuş bir sosyalist iktidar örneği henüz yok" demek (Murat Belge, "Yeniden 'demokrasi'nin üst sınırı"; *Yeni Gündem,* Sayı 26, 16-31 Temmuz 1985) bir tutarsızlığı yansıttığı gibi, ikinci iddia mükemmelliyetçi bakışı yüzünden gerçeği yakalayamamaktadır. Eğer 1870'ten bugüne uzanan dört-beş büyük atılım, insanlığın "geniş kapsamlı demokrasi"ye ilerleyişi ile sosyalizm arasında bu kadar olumsuz bir ilişkinin varlığını ortaya koysaydı, demokrasi için gene de sosyalizmden umutlu olmaya hiçbir bilimsel hakkımız kalmazdı ve gerçekten dogmatik müminler durumuna düşerdik. Paradoks gibi gözükse de böyle bir nihilizm artırımı gücü bileşimiyle, ezilen insanlığın benimseyebileceği yeni çözümlere doğru da yol alamayız. *Geçmişi olmayanın geleceği de olamaz.* Hiçbir ülkenin ulaşabileceği demokrasi düzeyi, (a) kendi maddî ve kültürel gelişme düzeyinden, ve (b) insanlığın emrindeki, yararlanılmaya hazır teorik hazineden bağımsız düşünülemez. O beğenilmeyen "sosyalist iktidar"ların her biri, aslında, zemininde gerçekleştikleri *geri* ülkeleri, *demokrasi bakımından da*, aldıkları noktalardan çok ilerilere taşıdılar; doğrudan doğruya emekçi kitlelere, Çarlığın, Çan Kaysek'in, Batista'nın, vb. verebileceğiyle mukayese dahi edilemiyecek kadar büyük bir demokrasi kazandırdılar. (Aynı şey, Osmanlı Sultanlığı ile Kemalist Devrim arasındaki ilişki açısından da geçerlidir.) Dahası, yüz yıldan beri demokrasi açısından *dünyanın çehresini,* Batı parlamentarizminin yayılması de-

ğil, asıl bu deneyler ve uluslararası sarsıntıları değiştirmiştir. Bizzat Batı demokrasinin itici gücü dahi, aynı deneyleri içeren uluslararası cereyandır. Bu deneylerden bazıları, daha sonra şu veya bu ölçüde tıkandı, tıkanmakta veya tıkanabilir -ama "sosyalizm" devam ederken demokrasi bittiği için değil; sosyalizm ve demokrasinin birlikte son bulması anlamında bir renk değişikliği olduğu için. Esasen bu tesbit, tıkanma tehlikesiyle nasıl mücadele edilebileceğinin ipuçlarını da içinde barındırıyor:

Bizzat bazı ülkelerin belli bir sosyalizm aşaması yaşadıktan sonra tıkanmaları ve geri dönmeleri gerçeği gösteriyor ki, "geçiş" toplumu sadece belli başlı üretim ilişkilerinin dönüştürülmesi için gerekli, görece kısa yıllarla sınırlı kalmayıp, oldukça uzun bir tarihî dönemi kapsamaktadır. Üretici güçlerin genel düzeyinin henüz sanayi/tarım, köy/şehir, kafa emeği/kol emeği farklılıklarının giderilmesine olanak vermemesi nedeniyle, bağrında taşıdığı tüm eşitsizlik olguları ve kaynaklarıyla birlikte meta ekonomisi, kısıtlanmış ve denetim altına alınmış da olsa sürüp gitmekte ve bir *geri dönüş* tehlikesinin nesnel fideliğini oluşturmaktadır. Bu koşullarda, esas dönüşümün tamamlanması yoluyla işgücü sömürüsü ortadan kaldırıldıktan sonra dahi, bizzat *parti ve devlet görevlileri* içinden yeni bir hâkim sınıfın türeyip sistemin niteliğini değiştirmesi, emekçileri baskı altına alması ve *antagonist* çelişmelere dayalı bir düzen kurması, pekâlâ mümkündür. Böyle bir tehdidin varlığı, her sosyalist inşanın parçasıdır. Bu tehdidin varlığını teorik düzeyde saptamak, inşayı ilerletmenin vazgeçilmez önkoşuludur; çünkü böyle bir bilinç olmaksızın, emekçiler, kendi önlerine iktidarı tekrar tekrar fethetme zorunluluğu gibi bir perspektif koyamazlar. Tam da bu nedenle, sosyalizmde geri dönüş tehlikesini reddedenler, mevcut restorasyonların bekçileri ve yeni restorasyonların hazırlayıcılarından başka birşey olamazlar: Temel kitlelerin insiyatifini köreltmek için, kitlelerin mücadelesiyle düzeltilmesi gerekebilecek hiçbir olumsuzluğun ortaya çıkamıyacağının habire tekrarlanması, yeni sınıfın ideolojik önkoşulu olmaktadır.

İnsanlığın dalgalı ve zigzaglı ilerleyişi içinde şimdiye kadar yaşanılan en ileri deneylerin getirdiği bu ders, girişilecek herhangi bir sosyalist örgütlenme açısından, şu soruyu da derhal doğurmaktadır: Böyle bir örgütlenme, programının canalıcı amaç maddelerine, kurmak istediği toplum hakkında hangi perspektifi geçirecek - üretici güçler geliştike üretim ilişkilerinin ve üstyapının da otomatikman mükemmelleşeceği ve böylece pürüzsüz bir şekilde hep ileriye doğru yürüneceği anlayışını mı; yoksa iki yol ve iki çizgi arasında müteaddit boy ölçüşmelerin kaçınılmaz olduğu ve emekçileri, bizzat devlet ve parti içinden yükselecek, demokrasilerini gaspetme girişimlerine karşı seferber etmek gerektiği anlayışını mı? Sosyalist demokrasinin günümüzdeki kritik tarifi budur. Bugün kazanılmış olan tecrübe düzeyinde, hâlâ birinci formülasyonda israr etmek ise daha baştan sosyalizmi değil, emekçiler üzerinde yeni bir tahakküm rejimini kurmaya yönelmenin ifadesi görünümüne bürünüyor. 1840'larda böyle değildi; 1870'lerde böyle değildi; 1910'larda böyle değildi; 1930'larda böyle değildi; ama bugün, sosyalizmin zıddına dönüşmesine karşı *özel* bir teorinin ve mücadelenin gereğini saptayıp saptamamak, bir partinin -sonraki kaderi ne olursa olsun- sosyalist olarak başlayıp başlamadığının birincil ölçütünü meydana getiriyor. Diğer bir deyişle; geri dönüş tehlikesinin varlığını kabul edenler ile etmeyenler, hangi "sosyalizm"i kurmak konusunda irade birliği içinde, aynı partide birarada olabileceklerdir?

Bu soruyu, bir ayrılığı vurgulamak için değil, Türkiye sosyalistlerinin kapsamlı bir muhasebeden geçerek ulaşabilecekleri bir birliği mümkün kılmak için ortaya atıyoruz. Böyle bir muhasebe ihtiyacı, kendini dayatacaktır. Çünkü mesele bir aydın kulübü kurmak değildir; sorun, çalışan insanların dünyayı değiştirme sorunudur

SAÇAK

İdeoloji ve Siyaset; 1973 ve Bugün

Türkiye'nin demokratikleşme süreci, toplumsal yapımızın siyasal çoğulculuğu ergeç zorunlu kılan temel dinamiklerinde (bu konuda bkz: Emre Adıgüzel, "Türkiye'de Çok-Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temeli", *Saçak*, Sayı 15, Nisan 1985) kuvvet olarak, doğal mecrasında ilerliyor. Dikkatle saptanması gereken nokta, bu "doğal mecra"nın, 1970'lerin başlarının değil, 1980'lerin ortalarının "topoğrafya"sına uygun olduğudur. Ülkelerin bağımsızlık, milletlerin kurtuluş, halkların devrim dalgasının yükselişi karşısıda Amerika'nın geri çekilmeye başladığı ve artık on parmağının altında on pire tutamaz hale geldiği bir dünyada, 12 Mart, geniş kitlelerin tercihleri itibariyle gerçek bir sola kayışı önlemeye yönelik *anakronik* (zamanını şaşırmış) bir girişimi ifade ediyordu. Bu nedenle dedaha baştan itibaren görece cılız ve güçsüzdü ve 12 Mart'tan çıkışa, henüz çok sınırlı kapsamdaki maceracılığın fazla lekelemediği bir Sol kavramını temsil yeteneğini kazanabilen Sosyal Demokrasi önderlik etti. Şimdi gündemde bulunan çıkış ise, çok sağa kaymış bir dünya ve Türkiye'de; hâkim sınıfların istediği türden bir "istikrar"a, yaşadığı acı tecrübe ve hayalkırıklığı nedeniyle razı edilen halkın belli ölçülerde onayıyla 13-14 yıl önce başarılamayan aşırı-otoriter kurumlaşmadan daha ağırının yerleştirilebildiği bir dört yılın ardından; mücadele dalgasının aslen varolan geri çekilişinin üstüne, doğrudan doğruya o otoriter kurumların da kitleleri hareketsizleştirici etkilerinin bindiği bir çerçevede gerçekleşiyor. Bu koşulların tümü bir arada, ülkemizin 1980-1984 olağanüstü dönemini aşmasında bu sefer klasik Sağ'ın başı çekmesi sonucunu doğurmuştur.

Aynı sağa kaymışlık ve eski sınıfsal mevzilerini terketmişlik nedeniyle, gerici-burjuva ideolojisinin uluslararası çaptaki şahlanışıyla savrulan kimileri, bu olayı *mutlak*laştırarak, demokrasiyi biçimsel parlamenter görüntülere indirgiyor, Sol'un zaten hiçbir zaman demokrat olamadığından dem vuruyor ve klasik Sağ'a çok büyük siyasî-ideolojik krediler açıyorlar. Oysa olay, tarihin itici gücü olan toplumsal mücadelenin dalgalı ve zigzaglı ilerleyişinin değişik bir konjonktüründen başka bir şey değildir. Dolayısıyla, konjonktürü alelacele "teori"leştirip ileri Teori'nin yerine geçirmek doğru olmuyor; Bilimsel ve serinkanlı bir tahlil ışığında geleceğin birikimlerini hazırlamaya koyulmak; siyasî-ideolojik bağımsızlığı daima elde bulundurmak; çoğulcu-parlamenter Sağ'ın en küçük potansiyelini dahi ihmal etmemekle birlikte demokrasi'ye Sağ'ın yüklediğinden adamakıllı daha geniş bir içerik kazandırmaya çalışmak yerinde olmaktadır.

Pratikte bu, "sivil toplumculuk" adı verilen cereyan ile *ilk ağızda* şöyle bir benzerlikler/farklılıklar tablosu yaratmaktadır: Demokratikleşmenin önündeki en büyük engel (siyasî düzlemde) hâlâ Bonapartizm'dir. Fakat aynı zamanda, (a) halkın hak ve özgürlüklerinin kısıtlı tutulması noktasında bu Bonapartizm ile uzlaştıkları ölçüde, "sivil" Sağ güçlere; (b) keza, Bonapartizmin ideolojik düzlemde gitgide daha fazla yaslandığı Ortaçağ kalıntısı dinci-ırkçı gericilik cereyanlarına karşı da, bunları "sivil"dirler diye "demokratik" kabul etmeksizin, esaslı bir mücadele yürütmek, demokrasi görevinin vazgeçilmez unsurlarını oluşturuyor.

İnişe Geçen ANAP, Gerileyen Bonapartizm ve "Siyasetin Olağanlaşması"

Yukarıda yaptığımız saptamalar açısından, ANAP iktidarının bugüne kadarki serüveni, çeşitli yönleriyle son derece öğreticidir. Yaratılmış bulunan kısıtlı katılım çerçevesinde, 6 Kasım 1983 seçimlerini ANAP'ın kazanması iyi oldu: Bu, özetlediğimiz genel "sağa kaymışlık" koşullarında, elde edilebilecek olanı ifade ediyordu. Bonapartizmin esas tercihi ANAP değildi; bu ikisi arasında, kapsamı ne olursa olsun *gerçek* çelişmeler vardı. Nitekim bu gerçek, seçim kampanyası sırasında apaçık ortaya çıkmış bulunuyordu. 6 Kasım Seçimlerini MDP'nin değil ANAP'ın kazanmasıyla, bazı kötümser çevrelerin "artık kalmadı böyle bir şey" dedikleri Türkiye'nin temel dinamikleri, adetâ birdenbire kendini hatırlatarak Bonapartizmin oyununu bozdu ve göreli bir çoğulculaşmanın önünü açtı. Öte yandan, emperyalizm çağında azgelişmiş ülke burjuvazilerinin "demokratik"liğinin sınırları konusunda, çok sayıda tarihsel deneyden edinilmiş ve artık ileri Teori'nin hazinesine malolmuş genellemelere dayanılarak, pekâla öngörülebilirdi ve öngörmek gerekiyordu ki, Bonapartizm ile ANAP arasındaki çelişmeler, çok derin ve toplumun özgürleşmesi açısından belirleyici boyutlara ulaşamıyacaktır. Daha somut olarak, bunalımın bütün yükünü emekçi kitlelerin sırtına yıkmak demek olan bir ekonomi politikasına sımsıkı sarılan, aynı zamanda ortaçağ kalıntısı ideolojileri ve taşıyıcılarını içinde barındıran bir ANAP'ın, kendi dışında yaratılmış ve asıl sahipleri gene de başkaları olan otoriter kurumlara git-

gide daha fazla ihtiyaç duyabileceğini; buna karşılık, Bonapartizm kanadından da ANAP ile işbirliğine ve halkın geri kesimlerini kucaklayan gerici ideolojilere yaslanmaya uzanan eller çıkabileceğini hesaba katmak gerekiyordu.

Böyle bir gelişmenin işaretleri üzerinde durmaksızın "ANAP = sivilleşme = demokratikleşme" denklemlerini kurmakta acele edenlerin beklentilerinin aksine, bugün, her sivil partinin mutlaka ve otomatik olarak demokrat davranamayacağını gösteren yeni bir aşamaya girmiş bulunuyoruz: *ANAP'ın inişe geçmesi ile Bonapartizmin gerilemesi, artık paralel süreçler halinde ilerlemektedir.* ANAP'ın inişe geçmesi derken, artık tamamen bittiğini ve kısa zamanda iktidarı yitireceğini söylemek istemiyoruz. Bununla birlikte, Özal'ın başlangıçta yarattığı iyimser havayı önemli ölçüde dağıttığına, kendisine açılan kredileri harcadığına ve artık doruğunu geride bırakıp ikna gücünü yitirdiğine dair sayısız belirtiye işaret ediyoruz. "Alt tarafı birkaç yıl kemerleri sıktığımız takdirde enflasyonun duracağı ve ardından ekonominin yeni bir büyüme aşamasına gireceği" yolundaki tüm vaatlere rağmen, enflasyon aşağı çekilemiyor, işsizlik çoğalıyor ve bütün bunların emek gelirlerini sürekli baskı altında tutmak için başvurulan bir demagojiden ibaret olduğu hissi yaygınlık kazanıyor. Polis Yasası ve bu yasayı parlamentodan geçirmede iktidarın gösterdiği gayret, nefret konusu olmuştur. Kültür alanında ise, gün geçmiyor ki kâh fikir hayatını boğmaya yönelik yeni bir kağıt zammı, kâh Evrim Kuramının okutulmaması yolunda bir genelge, kâh oruç tutmamanın cezalandırılması yolunda uygulamalar, kâh derste Darwin'i anlatan öğretmenlere yönelik baskılar, kâh Milli Eğitim Bakanının yeni bir kanunsuz, usulsüz ve görgüsüz davranışı, sert tepkiler doğurmasın. Üstelik bütün bu "ahlâkçı, maneviyatçı, mukaddesatçı" adımlar, eşi görülmemiş bir rüşvet, yiyicilik ve yolsuzluk dalgasıyla elele gitmektedir! Öyle ki, 14 Temmuz 1985 tarihli *Milliyet* gazetesinde Emin Çölaşan'ın bulgularına dayanılarak atılan "Özal Seferinde Rezalet" manşeti, sonraki günlerde bazı bakanlar tarafından da doğrulanıyor ve bu doğrulamanın kabine içinde yeni sürtüşmelere yol açmasıyla, olayın yıpratıcı etkileri zincirleme sürüp gidiyor. Büyük basının hemen tamamı, ANAP iktidarının şu veya bu ölçüde aleyhine dönmüş durumdadır; öte yandan kamuoyu yoklamaları da, ANAP'ın prestij kaybettiğini ve eski seçmen kitlesinden önemli kopmaların gerçekleşebileceğini düşündürüyor.

Ayrı bir siyasî güç olarak Bonapartizmin gerileyişinin belirtileri de, bunlardan daha az çarpıcı değildir. Burada karşımıza herşeyden önce, Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi kongreleri ile "siyaset yapmanın olağanlaşması" çıkıyor. Son olarak F-16'lar olayı etrafındaki çalkantı da, basının ve kamuoyunun kendine güven ve cesaretinin arttığını gösteren bir işaret olmuştur.

HP Kongresi ve Sosyal Demokratların Birliği

Türkiye'nin bir Pakistan veya İran olmadığı, Haziran ayının son günlerinde yapılan Halkçı Parti Büyük Kongresi ile, bir kez daha doğrulandı. 6 Kasım 1983 seçimlerinde, iktidara MDP'yi getirme hesabının halk tarafından boşa çıkartılması, bir dönüm noktasıydı; çoğulculuğa doğru ilk önemli adımı ifade ediyordu. 25 Mart 1984 yerel seçimleriyle ise, MDP'nin silinişinin kesinleşmesinin yanısıra, ortanın solunda SODEP ve ortanın sağında DYP, siyaset sahnesindeki varlıklarını ispat ettiler. Hattâ bunlardan ilki, Halkçı Parti'nin 6 Kasım'da aldığı oyun büyük kısmını kendine aktardı ve böylece, dayatılmak istenen son derece dar siyasal sistem kalıbı, ikinci defa ve esaslı surette çatlamış oldu. Şimdi ise üçüncü bir aşama olarak, 1985'te girdiğimiz parti kongreleri döneminde, bütün önceki gelişmelerin örgütsel sonuçlarının şekillenmesine ve mevcut partiler içinde bu yolla meydana gelen dönüşümlerin, aynı zamanda kendi başlarına bir anlam kazanmalarına tanık oluyoruz.

Doğru Yol'un Mayıs ortasında yapılan kongresinde Mehmet Yazar'ın uğradığı yenilgi, Bonapartizmin DYP içindeki güçlerinin yenilgisini simgelemişti.* Halkçı Parti kongresinin en önemli sonucu da budur: Gürkan'a verilen oylar, tâyin yoluyla siyaset denemelerinin Türkiye gibi görece ileri bir azgelişmiş ülkede kısa sürede hüsrana uğrayacağının açık kanıtını oluşturuyor. Bu, siyasî hayatımızın aslî yönelişini de yansıtıyor: "Dar elbise" modelleri ihtiyaçlar karşısında deforme olmakta; Türkiye, engelleri aşa aşa, zorlukları yene yene demokratikleşme yolunda mesafe almaktadır.

* DYP Kongresi sırasında çeşitli çevreler Yazar'ın "ekonomiden anladığını" ve bu nedenle DYP'yi ancak onun canlandırıp geliştirebileceğini iddia ettiler. Hüsamettin Cindoruk'un Doğru Yol için yeterince oturaklı bir önderlik çizgisi tutturamadığı yolundaki izlenim ve söylentilerin geliştiği Temmuz ayı içinde, *Tercüman* gazetesi daha önce Yazar'ı desteklerken kullanmış olduğu bu iddiayı tekrar piyasaya sürdü. Onun için kısaca tekrar belitelim ki, Yazar'ın kazanması halinde DYP'nin canlanma-

Kısa vâdedeki demokratikleşme olanakları konusunda hayalperest değiliz. Çok ciddî bir problem, toplumun terazisinde sağ kefenin bir hayli ağır basmış olmasıdır. Bunun üstesinden, ancak solda büyük ideolojik, siyasî ve örgütsel gelişmelerle gelinebilir. Bu, bizi, HP kongresinin ikinci yönüne, Aydın Güven Gürkan'ın Halkçı Parti genel başkanlığına seçilmesiyle canlanan "solda birlik" tartışmalarına getiriyor.

Sol ve sosyal demokrasi

Önce bir noktaya açıklık getirmeliyiz. Mevcut iki parti (Halkçı Parti, SODEP) ile bir de kurulması düşünülen partinin (DSP veya DESOP) birliği, genellikle başvurulan gevşek ifadeyle "solun birliği" *değildir.* Bu üç parti de, sosyal demokrat renkler taşıyor. Doğal olarak sosyal demokrasi, solun bütününü kapsamamaktadır. Ülkemizde sosyal demokrasi, Batı'dakinden farklı tarzda, bir işçi aristokrasisinin önceden mensup olduğu sosyalist kamptan uzaklaşması yoluyla değil, millî ve demokratik özellikler taşıyan orta sınıfların akımı olarak ortaya çıktı. Emperyalizmle en sıkı işbirliği kertesini ifade etmeyen millî sanayicilerin, tekelleşmeden zarar gören ticaret burjuvazisi kesimlerinin, bir kısım zengin ve orta köylülerin, şehir küçük burjuvazisinin ve aydınların, 1960'larda CHP içinde "ortanın solu" cereyanı biçiminde üçveren akımın temelini oluşturduğunu söyleyebiliriz. Bu kesimler, toplumumuzun modernleşmesi ve ilerlemesinden yarar sağlayabilecek olmakla ve içinde emekçi sınıfların da kendilerini belli ölçülerde ifade edebileceği bir siyasî çoğulculuğu savunmakla birlikte, radikal bir millî-demokratik dönüşümü sonuna kadar götürecek potansiyele sahip değillerdir. Sosyal demokratların birliğini orta sınıfların siyasî birliği olarak düşünürsek, sorun nitelik kazanmaktadır.

Bu perspektif, bugün sosyal demokrasiden neler beklenemiyeceğine ışık tuttuğu gibi, neler beklenebileceğine de aydınlık getiriyor. Hâkim sınıfların en iri kesimlerinin etkili olduğu mevcut tekelci siyasî yapılanmanın kırılması ve çoğulculuğun önünün daha fazla açılması açısından, sosyal demokrasinin klasik sağ karşısında güçlenmesi Türkiye için yararlı olacaktır. Biz bu nedenle sosyal demokratların birliğinden yanayız ve sosyal demokrat olmadığımız için, sözkonusu birliğin sorunlarına nesnel bir tarzda, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinin çıkarları açısından yaklaşabiliyoruz. Şu veya bu sosyal demokrat gruplaşmanın partizanı olmamak, bizim, her birinin zaafları ve güçlü yanlarını serinkanlılıkla ve eleştirel tarzda saptamamızı da mümkün kılmaktadır.

SODEP, HP, DSP

Böyle bir karşılaştırma çerçevesinde, yapabileceğimiz iki önemli saptama var. Bunlardan birincisi, sosyal demokrat gruplaşmaların her birinde, diğerlerinde olmayan bazı özellik ya da olanakların bulunduğudur: Şu anda SODEP, eski partinin ana mirasçısı olarak, görece oturmuş ve itibarlı bir kadrolaşma ile en büyük seçmen desteğine sahiptir, fakat finansman kaynakları kısıtlı ve parlamento dışında bırakılmış bulunuyor. Halkçı Parti, kalabalık bir milletvekili grubu ile devletten büyük malî destek alma olanağını elinde bulunduruyor, ancak artık tabanı kalmamış bir parti gibidir. Henüz kurulmamış olan DSP ise, kadrolaşma ve gerçek bir önderlik oluşturma bakımından en geri düzeyde olmakla birlikte, eski bir liderin karizması sayesinde mücadeleci bir tutum vaad ediyor ve kitlenin henüz boyutları pek iyi bilinmeyen bir bölümüne sesleniyor. Bu mücadele vaadi, diğer iki partiyi şimdiden etkilemekte ve önümüzdeki süreç açısından da, getireceği rekâbet nedeniyle bir radikalleşme dürtüsü olarak kendini göstermektedir. Birleşik bir sosyal demokrat partinin ise hepsinin toplamından daha güçlü olacağı açıktır.

Öte yandan, şu ikinci saptamayı da hesaba katmalıyız: 1979'dan beri kuvvetle esen gerici rüzgârların etkisiyle, bütün sosyal demokrat gruplaşmalarda, döneme uygun tutucu özellikler göze çarpıyor.

SODEP'te bu, emekçilerin ihtiyaçlarına belli ölçülerde duyarsız

sının değil, MDP'leşmesinin yolu açılmış olacaktı. Mehmet Yazar, sağın siyasî vesayete açık güçleriyle büyük burjuvazinin bir kesiminin uzlaşmasını temsil ediyordu. Kâmuran İnan'ların "yazar kazanırsa biz de DYP'ye katılırız" demeleri, Yazar'ın hangi kavganın adamı olduğunu açığa vurmuştu. Keza Özal, Yazar'ı, kazandığı takdirde ANAP'ın sağda ciddî bir alternatif *kalmayacağını* sezdiği için pohpohlamıştı. *Milliyet*'te Mehmet Barlas da, Bonapartizm ile ANAP arasında oluşan kısmî tamamlayıcılık ilişkisinin bozulmamasını simgelediğini farkederek Yazar'a arka çıkmıştı. Bütün bunların tanıklık ettiği gerek konumu nedeniyle demokrasi mücadelesindeki perspektifi "birbilen"lerin de gerisinde kalan Yazar, ekonomik alanda da sanıldığı gibi ciddi ve canlı bir muhalefet ortaya koyamazdı. Günümüz Türkiye'sinde, bunalımın yükünü halkın sırtına yıkan ekonomik politikaların otoriter kurumlaşmayı zorunlu kılması açısından, bir anlamda ekonomi belirleyici kerte oluyor; ama bu, statükoya karşı mücadelenin öncelikleri açısından da aynı şeyin geçerli olduğu anlamına gelmemektedir. Bugün kavranacak halka demokrasidir; daha önce de işaret ettiğimiz gibi, alternatif ekonomi politikaları geliştirebilmenin yolu da, demokrasi mücadelesinden geçiyor. Emek gelirlerini değil bazı mülk gelirlerini düşüren bir ekonomik politika, ancak demokrasi mücadelesinin yükselişi içinde formüle edilebilir ve iktidar şansı arayabilir. Ekonomizmle ve ekonomistçe bir popülizmle gidilebilecek hiçbir yer yoktur. Demokrasi mücadelesine esaslı surette el atmaksızın, sırf ekonomik muhalefet yoluyla kitlelere inilebileceği vaazlarına ya da bu doğrultuda lanse edilen "kurtarıcı"lara, bugün özellikle şüpheyle bakmak gerekiyor.

kalabilen bürokrat bir tavır, tâ Nail Gürman gözaltına alınıncaya kadar kendi mitinginden alınıp götürelenlerin peşinde koşmamaya kadar varan aristokratik bir ihtiyat, resmiyetle fazla kapışmamaya yatkınlık ve ekonomizm biçimlerinde tezahür etmektedir.

Halkçı Parti, kuruluşundaki "muvazaa" gölgesinin doğurduğu boynu büküklüğü ve moralsizliği, Polis Yasası konusundaki mücadelesine ve kongresinde Calp ekibini uzaklaştırmayı başarmasına rağmen, hemen ve kolayca gideremez ve SODEP üst yönetimi gibi HP grubu içindeki uzlaşıcı eğilim de, ancak kitle hareketinin yeniden yükselmesi tarafından radikalleştirilebilir.

DSP, "sivil toplumculuk" cereyanından etkilenişini, aşağıdan yukarılığı mutlaklaştıran, önderliğin rolünü karalayan, aydın düşmanı bir söylemle sergiliyor. Temmuz ayı içinde *Cumhuriyet* gazetesinde gerek Hasan Cemal'in**, gerekse Uğur Mumcu'nun DSP gruplaşmasına bu açıdan yöneltikleri eleştiriler haklıdır: Sözkonusu popülist demeçler, günümüzün sıkı mücadele ihtiyaçlarına olduğu gibi DSP'nin kendi merkeziyet gerçeklerine de ters düştüklerinden, bu girişimin ciddiyet ve dirayet derecesi konusunda iyi işaretler oluşturmuyorlar. Sosyalist sol ile ilişkilerde ise, Ecevit'ler, 1970'lerin ikinci yarısındaki hatâlarını yanlış yorumlamışa benziyorlar. O zamanki CHP'nin problemi, genel olarak sola açık olmak değil: kendisi Sovyet taraftarlığından ve terörcü "sol"dan etkilenen bir sözümona "sol kanat" hizbine, meclis aritmetiği gibi dar hesaplar uğruna boyun eğerek, parlamenter sistemi kurtaracak millî birlik politikaları güdememek, "sağla uzlaşma" suçlamalarını göğüsleyerek AP ile merkezci diyaloglar aramakta cesur ve ısrarlı davranamamaktı. Burada açık olunmaması gereken sol, özel bir tür "sol"du ki, ne sosyalist olduğunu söyleyen herkese karşı fiş tutarak "sızma"ları önleme çabaları, ne de aşağıdan yukarılığa mutlaklaştıran bir popülizm, bu etkilenmenin tekrarlanmasına karşı panzehir olamıyacaktır.

"Muvazaa" sorunu

Aslında Türkiye'nin sağa kaymışlığının bir ifadesi olan bu gerici eğilimler, mevcut sosyal demokrat gruplaşmaların birleşme noktasıdaki tutumlarında da sergilenmektedir. Geçmişe dönük bir not olarak belirmeliyiz ki, DSP kurmaylarının sosyal demokratların örgütlenmesine ilişkin tavırları, 1982-1983 yıllarında da yanlıştı, çünkü seçimlere bir ölçüde icazetli partilerden başkasının katılmasına izin verilmeyeceği tahmini ile bu yüzden ortanın solunda örgütlenmeye gidilmemesi önermesi arasında, herhangi bir mantıkî bağlantı bulunmuyordu. Birinci tahmin doğru olsa bile, ki pratik doğru olduğunu göstermiştir, HP dışında bir sosyal demokrat parti kurmaya çalışmak gene de gerekliydi. Çünkü Bonapartizmi kitlelerin önünde sınava tâbi tutmak demokratikleşme açısından bir ihtiyaçtı. Nitekim, biraz da BTP'lilerin ve DYP'lilerin yanısıra SODEP'liler de partilerini kurmakta ve tekrar kurmakta sebat ettikleri için, veto mekanizmasına fazlaca başvurulması inandırıcılıkta hızlı aşınmalar doğurmuş ve diğer önemli nedenlerin yanısıra, bu nedenle de 1982 sonbaharının yüzde 92'lik "evet" oyu 1983 sonbaharında yüzde 20'lik bir MDP oyuna dönüşmüştür. Ecevit'in sözü dinlenseydi, özgür siyaset vaatlerini böyle bir sınamadan geçirme imkânı baştan yokolacaktı. Hele lâfta keskinlik, fiiliyatta pasifizm anlamına gelen böyle bir hatâdan sonra ve üstelik "muvazaa" açısından Halkçı Parti'nin sırtındaki kambur Polis Yasası etrafındaki mücadele ve HP kongresi tarafından artık temizlenmişken, icazetlilik suçlamasını hem Halkçı Parti'ye ve hem de SODEP'e karşı kullanmayı sürdürmek, ne yazık ki bir tutarsızlığı ifade ediyor. Bütün bunlar, DSP kurmaylarının kendi liderliklerini herşeyden önemli saymak yüzünden başka oluşumlara karşı ilkesiz bir kıskançlık içinde oldukları şüphesini uyandırmaktadır. 1985 yazı başında *Milliyet* gazetesinde Teoman Erel, Ecevit'lerin DSP kuruluşunu HP kongresinde sonraya bırakmalarının Calp'in kazanacağı hesabına dayandığını; yenilgiye uğramış Gürkan ekibinin DSP'ye -tabii ikincil bir rolde- katılmasının tercih edildiğini yazmıştı. HP kongresi öncesindeki bütün temaslara ve Aydın GÜrkan'ın Ecevit liderliğine sadakat ifade eden demeçlerine rağmen, birçok yorumcu aynı kuşkuculuğu sürdürüyor ve Gürkan kazandıktan sonra DSP-HP birleşmesi ihtimalinin zayıfladığını savu-

** 15.7.1985 tarihli *Cumhuriyet*'te Hasan Cemal, 1960'lar ve 1970'lerde solda cereyan eden teorik tartışmaları küçümseyici bir hava içinde hatırlattıktan sonra, eski CHP'yi böyle bölünme vesilelerine yer vermediği gerekçesiyle övüyor. Bu başlangıcın ardından Hasan Cemal'in Ecevit'e yönelttiği eleştiri, şimdi bu tür "halk tabanı son derece sınırlı" "bölünmelere kaynaklık" eden, "bugün kimsenin aklında kalmayan" tavırları sosyal demokrasi saflarına ithal etmek suçlamasıyla başlatmaktadır. Kuşkusuz Hasan Cemal'in DSP eleştirisinin bu yönüne katılmıyoruz. Bizim katıldığımız, bunu izleyen popülizm eleştirisidir. İlginç bir nokta, Hasan Cemal'in bu eleştiriyi geliştirirken, 1960'lar ve 1970'lerin teorik tartışmalarından ne kadar çok yararlandığıdır. Bir diğer ilginç noktayı ise, teorik tartışmanın küçümsenmesi ile popülizmin eleştirilmesi arasındaki zıtlık oluşturuyor. Nihayet, aşağıda belirteceğimiz gibi: Keşke Türkiye sosyal demokrasinin problemi, teorik meselelerle fazla uğraşmak olsaydı!

nuyordu. Temmuz'un ilk üç haftası boyunca bu tahminlerin doğrulandığını görmek, biraz üzüntü vericidir: Artık kendi bağımsız iktidar temeline sahip olduğunu düşünen bir Aydın Gürkan'ın, Rahşan Ecevit'in denetimi altına girmek istememesi, DSP'nin "bir bilen"inin ise kongre kazanmış bir Gürkan'ı Rahşan Ecevit aracılığıyla denetlemeyeceğini hissetmesi ile, taraflar arasındaki "bahar havası", yerini, herkese "biz bu filmi daha önce seyretmiştik" dedirten bir taktik didişmeye, 24 saat içinde çarkedişlere, amacı birleşmeyi zorlaştırmak olan bir tatsız demeçler dizisine bırakmış bulunuyor. Kuşkusuz bu dağınık görünüm sorumluluğundan, önce SODEP ile arasına gereksiz bir soğukluk koymuşken sonra birdenbire DSP'ye kayışını frenlemeye kalkışan Gürkan da payını almaktadır.

Koltuk kavgası mı,
Fikir tartışması mı?

SODEP'e gelince.... Bizce buradaki hatâ, üst düzeydeki yazılı başvurularla yetinilip, sosyal demokratların birliği dâvâsının aktif bir kampanyaya dönüştürülmemesi; üst yönetimin "devletsel" ihtiyatının bu alanda da kendini fikir geliştirmekten, açık konuşmaktan, insiyatiften ve dinamizmden yoksunluk biçiminde ortaya koymasıdır. Örneğin SODEP, mücadeleci bir sosyal demokrat birlik uğruna, büyük fedakârlıklara hazır olduğunu ve bu çerçevede, merkez organından en ücra ilçe örgütüne kadar hiçbir kademede, hiçbir SODEP kadrosunun mevkiini değişmez saymadığını ilân etse, bu deklarasyonunu kendi tabanına yönelik bir eğitim seferberliği ile elele yürütse ve bu zemin üzerinde DSP ile HP'nin dikkatlerini, ilke, program ve siyasî çizgi meselelerinin kamuoyu önünde tartışılmasına çekse, bundan hiçbir zarar görmeyeceği gibi, sosyal demokrasi mutlaka çok şey kazanır. Gelgelelim sosyal demokratların birleşme çabalarında en çok değil, en az tartışılan konular, işte bu ilke, program ve siyasal çizgi meseleleri olmaktadır.

Yukarıda işaret ettiğimiz olumsuzluklar nedeniyle sosyal demokratlar arasında yaygınlaşan "bir seçim boyölçüşmesi olmadan birleşme olmaz" havası, bu satırların yazıldığı sıralarda, Metin Toker tarafından gazete sütunlarına da yansıtıldı. Biz bu tür bir "gerçekçiliği" de, birlik mücadelesini erken terkettiği için hatâlı sayıyoruz. Her dersin illâ en zor yoldan öğrenilmesi şart değildir. Sosyal demokratların üç yıl sonraki genel seçimlere hâlâ bölünmüş olarak girmeleri, bir kader gibi gözükmüyor. unutmayalım ki, seçimlere bölünmüş olarak girmenin, demokrasi açısından maliyetleri vardır. Yüzde 5-10 düzeyindeki oy bölünmeleri bile, bir beş yılın daha sağa ipotek edilmesi anlamını taşır.

Türkiye yeniden klasik sağın yıprandığı bir sürece girmiştir ve kitlelerin mücadele özlemleri yükseliyor. Elbette ki esas olan, bu ihtiyaca cevap vermektir; ama mücadelenin birlikte yürütülmesinin önünde vazgeçilmez ilkesel engellerin yükseldiğini, kimse inandırıcı tarzda iddia edemez. Sosyal demokratlar en büyük geleneksel zaaflarını aşarak biraz olsun *fikir tartışması* üzerinde yoğunlaşabilseler, bu gerçeğin daha iyi görüleceğine inanıyoruz.

Sunalp, Gitmemek İçin Kimlere Yaslandı?

13-14 Temmuz tarihlerinde yapılan MDP kongresinin kaderi, ilk günün sonundaki genel başkanlık seçimleriyle belli oldu: 198 oyla Turgut Sunalp, 425 oy toplayan Ülkü Söylemezoğlu karşısında hezimete uğradı. Büyük basının, eşine az rastlanır bir görüş birliği içinde yorumladığı bir sonuçtu bu: 14.7.1985'te *Cumhuriyet* ile *Hürriyet,* "Sunalp da gitti" manşetini, *Milliyet* ise "Sunalp gitti" manşetini kullandılar. Benzeri başlıklar altında pekçok yorumcu, tâyin yoluyla siyaset denemesinin iflâs ettiği, bir cenaze töreni için bir araya gelindiği, toplumun sindirmediği yapay liderlerin birer birer demokratik tasfiyeye uğradığı, meçhul meşhurların sahneyi terkettiği saptamalarını yaptılar. Sadece TRT, Sunalp'in konuşmasını uzun uzadıya verirken, eski Genel Başkanın katılıp katılmadığını bile bildirmediği seçimleri Söylemezoğlu'nun kazandığını, bu konudaki haberinin son cümlesinde "lütfen" duyurdu. Sivil hayatta rütbe hiye-

rarşisinin arayıcısı, halka karşı korkunç bir horlamanın taşıyıcısı Sunalp'in yenilgisinin,Bonapartizmin gerileyişinin bir diğer belirtisi olarak sevinçle karşılandığı hissi, tüm gazete okurlarında kuvvetle uyandı.

Basının MDP kongresine ilişkin yorumlarında üzerinde görüş birliği doğan ikinci nokta da şuydu;Bir zamanlar "iktidara mahkûmuz" sözüyle sansasyon yaratan Sunalp, şimdi kendi parti-içi iktidarını korumak hevesi içinde, MHP gericiliğinin desteğine "mahkûm" oluyordu. Gerçekten, Ülkü Söylemezoğlu'nu, bu adayın kazanmasının MDP enkazını DYP'ye yaklaştıracağını hesaplayan "Ankara Pazarcıları"nın arkaladığı; Sunalp'ın ise Muhafazakâr Parti aracılığıyla Hareketçiliğin gençlik kadrolarını imdada çağırdığı ve bu "boz horoz"ların belli bir atmosfer oluşturarak delegelerin iradesini baskı altına almaya çalıştıkları apaçık ortadaydı. Biz işin DYP yönü üzerinde değil, Sunalp-MHP ilişkisi yönü üzerinde biraz durmak istiyoruz. Çünkü burada, birbirleriyle içiçe ve hattâ aynı madalyonun iki yüzü halinde, iki önemli ders yatıyor.

Birinci ders şudur: Sunalp, MHP'liliğe yaslanmak *zorunda* kaldı. Çünkü geniş kitlelerden bu derece kopunca ve demokrasiye bu kadar karşı çıkınca, gitgide en dar ve koyu gericilik çemberine sıkışmak kaçınılmazdır. Esasen Bonapartizmin ortaçağ kalıntısı ideolojilerle ittifakının gelişmesini ve dinci-ırkçı gericiliğin geleceğe karşı ana ideolojik barikat haline getirilmek istenmesini, ülke çapında gözlüyoruz.Ve bu açıdan MDP kongresi, bütünün bir parçasını oluşturmaktadır. Hangi laiklik? Hangi Atatürkçülük? "Resmî ideoloji" denen şeyin bugünkü içeriği konusunda gerçekçi olalım! Şu manzara yeteri kadar ibret vericidir: Kuruluşu ve kökeni iyi bilinen MDP, bir an gelmiş, ırkçı-ümmetçi kadroların gövde gösterisine sahne olmuştur.

İkinci ders de şudur: MHP'lilik, Sunalp'lerin yardımına *koşar*. Çünkü "resmiyet"e yaslanmak, daima onların esas büyüme ve gelişme yöntemleri olmuştur. MHP'nin "son tahlilde plep" olduğu kadar büyük yanılgı az bulunur.

"Sivil" olan her düşünceyi ve akımı aklamadan önce, bu iki ders üzerinde de bir parça düşünmek zorunlu gözüküyor.

Seçimlerin Anlamı

12 Eylül'den sonra kurulan partiler, kendileri gibi yeni bir taamülün yolunu açıyorlar son zamanlarda. İlk önce ANAP kongresinde gözlemledik. Verilen bir önergeyle parti başkanının seçimi öne alındı. Daha eski yönetimin çalışmaları gözden geçirilmeden, kongrenin eğilimlerini belirleyecek hiçbir çalışma yapılmadan, yangından mal kaçırır gibi başkanlık seçimi yapıldı. Özal tekrar parti başkanı seçildi ve ondan sonra kongre usulen devam etti.

DYP kongresinde de aynı uygulama görüldü. Önce parti başkanlığı garantiye alındı; sonra da fiilen bitmiş bir kongreye isteksizce devam edildi.

Son örnekler ise, Halkçı Parti ve MDP kongreleri. Her ikisinde de, açış konuşmalarından hemen sonra parti başkanlığı ve yönetim konusunda beklenen hesaplaşma yapıldı; geri kalan gündem maddeleri geçiştirilip gitti.

Eskiden, bırakın partileri, en basit bir derneğin kongresinde dahi bir gündem sırası izlenirdi. Klasikleşmiş bir sıraydı bu, çünkü temsilî demokrasinin yıllar boyu denenen uygulamalarının sonucuydu. Belli bir mantığı vardı. Eski yönetim kurulunun çalışmaları gözden geçirilmeden, geçmişin değerlendirmesi yapılmadan ve gelecekte izlenecek politikalar ve programlar tartışılmadan, mevcut yönetim hakkında karar verilemezdi. Belli bir iddia taşıyan tarafların programları kongre tarafından incelenmeden, kongrenin eğilimleri az çok açıklığa kavuşmadan, yönetimde görev alma iddiası taşıyanların hiç değilse en önde gelenleri biraz kendilerini göstermeden yapılacak bir seçim, aslında, orada biraraya gelen delege topluluğunu, ne olup bittiğini doğru dürüst anlamadan şuna ya da buna el kaldıracak bir sürü olarak görmek anlamına gelirdi. Ve bu aynı zamanda, programlara ve fikirlere değil de, bu fikirlerden ve tartışmaların dışında tutulmuş kişilere, hiçbir bilinçli katılım olmadan el kaldırtmak anlamına gelirdi. İşte bu yüzden, kongrelerde seçimlerin, belli bir tartışma ve olgunlaşmanın taçlanması olarak en sonunda yapılması bir tesadüf değildir.

Gelgelelim yeni partiler, yeni bir uygulama başlatmışlardır. Bu partilerin bir fikir getirmek, bir program ortaya koymak ve delege çoğunluğu ile birlikte dertleri olmamalı ki, programı, fikri, tutarlılığı ve kalıbı ne olduğu anlaşılamayan adaylar için aceleyle seçimlere gidilmekte ve bu iş yerine getirildikten sonra, delegelere tribünlere çıkmak düşmektedir.

Bu olayın, beş yıllık bir politikadan uzaklaştırma eyleminden sonra gelmesi anlamlıdır.

Ülkemizde kitlelerin politikanın dışına sürüldüğü bir ortamda, demokrasinin salt oy vermek olarak anlaşılması, parti kongrelerinin böylesi bir fikirsizlik ve yavanlık içine düşmesinin zeminini yaratmıştır.

Çin Ziyareti ve Liberalizm Üzerine

Başbakan Özal'ın Çin gezisi, benzer iç ve dış sorunları olan, Üçüncü Dünyanın bu iki ülkesi arasındaki yakınlaşmayı geliştiren yönüyle, kuşkusuz olumlu sonuçlar vermiştir.

Diğer yandan, ziyaretin en ilgi uyandıran ve yorumlara, hattâ ideolojik içeriği oldukça yoğun demeçlere neden olan yönü, Çin'deki sosyo-ekonomik gelişmeler ve bugün uygulanan ekonomik politikalar hakkında ileri sürülen gözlemler ile, Çin yetkililerinin bu konuda yaptıkları açıklamalardı.

Basında, ziyaretin dış politikaya ilişkin yönlerinden çok bu konunun ilgi çektiği açıktır. Bir bakıma doğaldı bu: Koca bir ülkede, kimi yorumlara göre sistem değişikliğine benzer bir olay yaşanıyordu. Ancak bu ilginin geliştirilmesinde, Türkiye hakim çevrelerinin teşvik ve değerlendirmesinin olmadığını düşünmek de saflık olur. Konunun bu yönüyle tekrar tekrar işlenmesinden, sınıfsal bazı çıkarlar umut edildiği açıktır.

Bir kere, Çin'in ekonomide "liberal" politikalara yönelişinden, doğrudan doğruya somut ticari çıkarlar bekleniyordu. Dış pazara açılan böyle büyük bir ülkede, bize de bir şeyler düşebilir beklentisi yaygındı. Özal'ın bir başbakandan çok bir tüccar heyetinin başkanı gibi hareket etmesi, bu anlayışın bir sonucuydu. Özal, her şeyin başında ticareti düşünüyordu; işadamları arasında sürtüşme ve kavgalara yol açsa da işi yerinde bağlamak ve "iş bitiriciliğin" yeni bir örneğini vermek peşindeydi.

Ticaretin azami olarak geliştirileceği Çin gibi bir ülkenin, içine girdiği değişik yolda, eskiden kalma alışkanlıklarla bazı "tutukluklar" göstermesi, Başbakanı ve işadamlarını ilgilendiren bir konuydu. Bu yüzden Turgut Özal, ekonomi brifinglerinde olsun, yetkililerle görüşmelerde olsun, Çinlileri, kapitalizm yönünde hiçbir engel tanımadan ilerlemeye davet etti; yer yer diplomatik kuralları da bir kenara atarak Çinlilere liberalizmin gerekleri konusunda bildiklerini aktardı ve propaganda yaptı. Özal, her şeyden önce, hâlâ esas olarak kollektif mülkiyet içinde bulunan Çinlilere sınırsız bir özel mülkiyet düzenine geçmelerini salık verdi. Başbakan, kendi deneylerinden hareketle, her şeyin piyasa kurallarına göre yapılması gerektiğini söyledi. *"Faizleri yükseltin, mallara zam yapın"* dedi. Elektrik sıkıntısından mı söz ediliyordu? O halde hemen zammı yapıştırmak gerekirdi. Böylece halk elektriği daha az kullanacak ve elektrik sıkıntısı da ortadan kalkacaktı. Aslında bunu her türlü mala uygulamak gerekiyordu. Özal brifingde bir ara şöyle dedi: *"Eğer sıkıntının kalkmasını istiyorsanız o zaman sıkıntısını çektiğiniz mallara zam yapın."* Özal'ın kendi ülkesindeki zamlarla yetinmeyip, "dahice" buluşlarını başka ülkelere de yaymaya kalkışması, uluslararası ilişkilerde hafif bir tutumun ifadesiydi.

Bütün bunlar gene de işin ikincil yönüdür. Daha önemlisi ise şudur: Çin'i kapitalizm yolunda teşvik etmeler, zam yoluyla halkı sıkıştırmayı önermeler, bundan salt bir sınıfsal haz duymanın ve ticareti geliştirme umutlarının ötesinde, dünya çapındaki bir ideolojk saldırının parçasıydı ve Türkiye'de uygulanan ekonomik politikalara dışardan örnekler bularak ideolojik dayanakları güçlendirmek ihtiyacından da ileri geliyordu.

Yaptığınız işe itirazlar yükselmeye başladı mı, destek azalmaya yüz tuttu mu, hemen sizin gibi yaptığını sandıklarınızı arar bulur, örnek gösterirsiniz. Hele bu, alışılmışın dışında bir örnekse sımsıkı sarılırsınız. Özal'ın ekonomik liberalizm teknesi, özellikle son bir yıldır su alıyor. Otoriter kurumlaşmayla elele yürütülen bu politikanın, aslında halkı daha fazla sömürmekten ve ülkenin kaynaklarını emperyalizme iyice açmaktan başka bir anlama gelmediği; basit bir ifadeyle fakiri daha fakir, zengini daha zengin yapmaktan başka bir şey olmadığı, iyice anlaşılmaktadır. Bu nedenle, ülke içinde Özal iktidarına muhalefet gittikçe artıyor. Bu durumda, sömürü ve talan programının sahiplerinin halka dönüp "bakın görüyor musunuz, komünist olduğunu söyleyenler bile nasıl liberalizm uyguluyorlar, her şeyi satıyorlar, toprakları bile satıyorlar. Biz bir parça toprak satmaya kalkıştık, kıyamet koptu. Demek bizim uyguladığımız liberalizm az bile" demeleri, ayan beyan bir ideolojik destek arayışını ifade ediyor.

İdeolojik payandalar bulma çabasında Özal bir numaraysa, gazeteci Mehmet Barlas da iki numaradır.

Mehmet Barlas *"Bugün Türkiye'deki ithalata kızanlar Çin'i gezip, bu komünist ülke dükkanlarında satılan malları görmelidir... Yabancı sermayeye tepki gösterenler, Çin Halk Cumhuriyeti Anayasası'nın 18. ve 32. maddeleri ile yabancı sermayeye güvence verildiğini okumalıdırlar"* ("Pembe Çin", *Milliyet*, 27.6.1985) derken, daha da ileri gitmektedir. Tuhaf şey doğrusu! Sanki her zaman Çin'i örnek alırmışız gibi, şimdi Çin'deki bu uygulamaların gözümüze sokulmaya çalışılması, akıl sır erecek bir şey değildir! Yıllar yılı, "Maoculuğa" ve "Çinciliğe" karşı mücadelenin baş köşeye

oturtulduğu bir ülkede, birdenbire Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi kararlarına referans verilmeye başlanması, ortaya çok ilginç bir görüntü çıkartmaktadır.

Öyle anlaşılıyor ki, Çin yöneticilerinin, Özal'ın ve Barlas'ın en çok takdirlerine mazhar olan yönleri, "dogmaları" bir kenara atmış olmalarıdır. "Bu dogmaların hiç bir pratik yönü yoktur", Özal'a göre. Bunlar yüzyıl öncesinin "dogmaları"dır. Bu sözlerin, Başbakan Özal'ın bilgi dağarcığının Marksizm konusunda oldukça boş olduğunu göstermesi bir yana; aç, sefil ve uyuşturulmuş Çin halkının otuz yıl gibi kısa bir sürede nasıl olup da karnı tok, başı dik bir halk haline geldiğini açıklaması da mümkün değildir. Gerçek şu ki Çin, bugünkü düzeyine ve uluslararası konumuna, hiç de "liberalizm" ile ulaşmadı. Yeni yönetim, 4-5 yıldır yürürlükte. Onun için aslında Çin'in ulaştığı noktaya tutulan alkışlar, önemli ölçüde, geçmişin başarısına tanıklık ediyor. Kapitalizmin dönemsel şahlanışı ortamında kendilerini kaybederek oldukça naif sözler söyleyenler, bunu hesaba katmalıydılar.

Bir nokta daha var: Bugün Çin yönetiminin tuttuğu yol karşısında zil çalıp oynayanlar, acaba sorunu ciddi olarak ve bütün boyutlarıyla düşünmüşler midir? Örneğin, Çin'de geçmişte "kapitalist yolu tutma taraflısı" diye değerlendirilen Liu Şaoşi'nin aynı zamanda Sovyetler Birliği ile yakınlık taraftarı olmasının ne anlama geldiği üzerinde durmuşlar mıdır? Ünlü Amerikan politikacısı Kissinger'in, son dört-beş yıldır Batı'nın Çin'in dostluğunu yitirmesi tehlikesine ve Çin'in Sovyetler Birliği ile yakınlaşması ihtimaline neden dikkat çektiği konusunda biraz olsun kafa yormuşlar mıdır? Mao'nun teorisinden vazgeçen bir Çin'in Sovyetler Birliği'ne karşı ideolojik direncinin güçleneceği mi, zayıflayacağı mı üzerinde fikir yürütmüşler midir? Dünya çapında devrimci bakış açısını bir kenara bırakıp salt kendi ulusal çıkarlarını düşünmeye başlamanın, bencilleşme ve milliyetçileşmenin, Asya'da verilecek bazı ayrıcalıklar karşısında Sovyetler Birliği ile uzlaşmaya yönelebileceği ihtimalini akla getirmişler midir? "Pembe" diye niteledikleri bir Çin'i tercih etmenin böyle bir bedeli olduğunu da görmüş ve bunu, yaptıkları ticari hesapların içine katmışlar mıdır?

Günlük ve basit güdülerin dışına çıkabilmeyi başarmak da, bir çap meselesidir.

Ortadoğu'daki Makyavelist: Suriye

Lübnan'daki fanatik Şii milislerin son ABD uçağını kaçırmaları olayı ile birlikte, Suriye bir kez daha dünya kamuoyunun ilgisini çekti ve özellikle Batı basınının dikkatlerini üzerinde toplayarak başköşeyi işgal etmiş oldu.

Adı geçen olaydan hemen sonra Batı basınına baktığımızda, bölgede Suriye'nin ağırlık, etki ve gücünün arttığından söz edildiğini görüyoruz. Bütün bunlar, biraz tek-yanlı ve abartmalı gerçeklerdir. Aslında Suriye, bu tür olayların arkasında siper almakla, tam da Batı basınının üstüne eğildiği ve abarttığı görüntüyü dünya kamuoyuna vermek istemektedir: Bölgede Suriye çok etkindir, güçlüdür; her taşın altında o vardır; onsuz bölgede hiçbir sorun çözülemez; Lübnan ise, Suriye'nin bir arka bahçesidir ve kendisinden başka hiç kimsenin bu bahçeyi kullanmaya hakkı olamaz.

Doğrudur; Suriye bölgede belli kozlara dayanmakta ve etkin bir rol oynamaktadır. Doğrudur; gerek uluslararası alanda ve gerekse bölgesel düzeyde belli dengeleri kullanarak kendi çapını aşan bir faaliyet içinde gözükmektedir. Ancak burada sorulması gereken soru şudur: Suriye'nin bu çaba ve faaliyetleri, esas olarak bölgede istikrara mı, yoksa istikrarsızlığa mı davetiye çıkarıyor? Keza, bölgeye esas olarak süper devletlerin müdahalesine mi yolaçıyor, yoksa bu tür müdahaleleri engelliyor mu? Kargaşalık içinde Ortadoğu'nun genel çıkarları adına bu sorulara verilecek cevaplar, olumsuzluk hanesine kaydedilmelidir.

Bu noktadan hareketle bir başka konuya değinmek gerek: Suriye'nin ilke ve uygulama alanında güttüğü siyasetlerin amacı nedir? Bu amaçlarını gerçekleştirmede, içte ve dışta hangi güçlere dayanmaktadır? Siyasetini hangi ittifaklar üzerine kurmakta, özellikle hangi süper devletten destek almaktadır?

Suriye devlet başkanı Hafız Esat'ın, 1970 yılında askeri darbesinden bu yana geçen 15 yılda gerek iç iktidar mücadelesinde ve gerekse dış ilişkilerde elde ettiği başarıların veya başarısızlıkların özünü, "makyavelist" görüş teşkil etmektedir. Yani "amaç her şey; araç hiçbir şey"dir ve kullanılmış araçlar, esas amaç için mutlaka ortadan kaldırılıp yokedilebilmelidir. Bunun en açık örneğini kendisi daha askeri darbenin ilk günlerinde vermiş; Suriye anayasasının cumhurbaşkanlığına Sünni bir müslümanın gelmesini şart koşması karşısında, Alevi olduğu

halde, Şam'ın Emevi Camiinde bir gecede Sünniliği benimseyip çıkmıştır. Esat, iktidarının önünde güçlü engelleri oluşturan bazı sünni kesimleri, bu sayede sünni generallerle (Mustafa Tlas gibi) tasfiye ettikten sonra da, bu sefer bu unsurları budayarak etrafına Alevi emniyet ağını örmüştür. Bu haliyle adetâ bir *hanedan* kurmuş denilse yeridir. Örnek olması için belirtelim: Kardeşi Rıfat Esat (savunma ve güvenlik işlerinden birinci sorumlu), kardeşi Cemil Esat (Lazkiye bölgesi milis kuvvetleri komutanı), kardeşi Adnan Esat (Şam garnizon komutanı), kayınbiraderi Adnan Mahluf (muhafız alayı komutanı), general Ali Aslan (aile yakını), yeğeni Wazid Kenan (Lübnan istihbarat güçleri komutanı) ve son olarak her ikisi de Alevi olan general Ali Duba (askeri istihbarat komutanı) ile Ali Haydar (özel birlikler komutanı), hep Hafız Esat'ın yakın çevresindendirler. Sonuç olarak denilebilir ki Suriye'ye bugün dar bir menfaat zümresi hükmetmektedir.

Birlik, Özgürlük, Eşitlik, Sosyalizm türünden bir dizi ilerici sloganla rağmen, Hafız Esat'ın özellikle içte baskı ve ekonomik bunalım yaratan siyasetinden Suriye halkı esas olarak memnun değildir. Buna ek olarak İsrail ile olan savaş halinin, Lübnan'a müdahalenin ve Filistinlilerle çatışmaların getirdiği gergin ortamın yan etkilerini de iyi kullanan fanatik dinci Müslüman Kardeşler örgütü, 1980'lerin başında Hama şehrini merkez alarak Humeyni tipi bir ayaklanma başlattı. İsyancılar gerçekten bölge halkının büyük desteğini elde ettiler. Ancak, amaç için her şeyi göze alan Hafız Esat, İran'a bölgesel ve resmi destek vâdederek Humeynici İran yöneticileri ile anlaşıp, bu dini ayaklanmayı biricik bölgesel desteğinden mahrum bıraktı ve kuşatma altına aldı. (Herhalde bu, İran'ın ilkelerden hiç taviz vermediğine inanan ülkemizdeki Humeynicilere veya İslamcı müçtehitlere bir ders olmalıdır.) Diğer taraftan Esat, hem Sovyetler Birliği ile müttefiklerinin, hem de onun içerdeki uzantıları olan Suriye Komünist Partisi ile İlerici Cephenin desteğini "gericiliğe karşı kararlı savaş" sloganı altında; Sünnilere karşı Hıristiyan Dürzi ve Alevi kesimlerin destek ve aktif katılımlarını ise bu sefer dinî gerekçelerle sağlayarak, ayaklanmanın başlatıldığı Hama kentini havadan ve karadan yerle bir etti ve bazı tahminlere göre on bin kadar insanı öldürerek isyanı bastırmış oldu.

Ayaklanmanın 1982 yılında kanlı bir şekilde bastırılmasından sonra derin bir sessizliğe bürünen Suriye'nin üst kademesinde, özellikle Hafız Esat'ın sağlık durumunun kötüleşmeye yüz tuttuğu bir dönemde alttan alta başlatılan iktidar mücadelesi, bu sefer kardeşi Rıfat Esat'ın önderliğinde su yüzüne çıkarak, esas olarak devlet başkanlığına kim geçecek mücadelesine dönüştü ve Hafız Esat'ı hedef almaya başladı. Rıfat Esat, aslında ağabeyinin şimdiye kadar güttüğü siyasetleri hedef alıyor ve tam tersi siyasetler ileri sürüyordu. Örneğin, ekonomide daha liberal ve daha az devletçi (ya da katılımcı), Batı ile ittifaklara önem veren, Hama ayaklanmasının bastırılış yöntemlerini kınayan türden siyasetleri savunan, bu doğrultuda taraftar toplamaya yönelik faaliyetlerde bulunan Rıfat Esat, bazı dar çevrelerde ilerisi için gerekli olacak "özel bağlı birlikleri (silahlı grupları) oluşturma çabaları içinde de görülünce; ağabeyi tarafından ülkeden ve iktidar mevkilerinden uzaklaştırılıp sürgüne gönderildi ve geride kalanları temizlendi. Bir kez daha, "makyavelist" siyaset kazanmış oluyordu.

Her ne kadar, geçen yılın sonlarında ve bu yılın başlarında kongresi toplanan Baas Partisi ile devlet kademelerinin kilit mevkileri, eski başkaldıran ekip de dahil olmak üzere yine aynı menfaat zümresi tarafından paylaşılmış ise de, Hafız Esat esas olarak kendi önderliğini herkese kabul ettirmiş; kendisine hiçbir rakip tanımadığının ve bu uğurda kardeşlerini dahi feda edebileceğinin belirgin bir örneğini vermiştir.

Kardeşi Rıfat Esat'ın ve destekleyicilerinin sürgüne gönderilmesi veya çeşitli baskı yöntemleriyle terbiye edilmesi, yalnız siyasi iktidar mücadelesine dayanmıyordu. Suriye'de ekonomik durum hiç de içaçıcı değildi ve bu kargaşa ortamında, özellikle Suriye ordusunun Lübnan bataklığına dalışından sonraki gelişmelerle, devletin üst kademeleri ve Rıfat Esat da dahil yüksek rütbeli subaylar çeşitli rüşvet, kaçakçılık, vurgun, irtikap olaylarına karışmaya başlıyorlar; iş Lübnan'daki uyuşturucu trafiğini yönlendirmeye kadar varıyordu. Bu durumu iyi kullanan Hafız Esat, hem tek dayanağı olan ordunun yozlaşmasını önleyerek itibarını korumak, hem de ekonomik bunalımın nedenlerini bu kesime yüklemek amacıyla, geniş bir kampanyayla rakiplerini temizlemeye koyuldu. İtiraz sesleri dindi; ancak susmadı. Bu yüzden, partinin son genel kongresi ekonomik sorunları çözecek tedbirleri gizli oturumlarda aldı ve kamuoyuna ilan etmedi. Kuşkusuz bu bunalımın ağırlığını yine dış borçlar ve Lübnan'daki askerî harcamalar teşkil etmektedir. Bu yüzden de, bilindiği kadarıyla Suriye'nin Sovyetler

Birliği'ne olan borcu 3 milyar dolara varıyor.

Yeri gelmişken belirtelim ki, Suriye, bölgede Sovyetlerin en iyi müttefikidir. Hattâ denebilir ki, Sovyetler Birliği, bölgedeki stratejisinin önemli bir kesimini Suriye kozu üzerine inşa etmektedir. Bu yüzden de Suriye'nin askeri eksiklerini hızla telafi yoluna gitmekte; 250 bin kişilik Suriye ordusunu tek başına teçhiz etmekte; Varşova Paktı dışında başka kimseye vermediği Mig-23 ve Mig-25 gibi uçaklar dahil olmak üzere, bu ülkeyi adetâ bir silah deposu haline getirmektedir. Gene Sovyetler Birliği, siyasi alanda Suriye'ye her türlü uluslararası desteği sağlamakta; ancak, yerel veya Araplararası çatışmalar gibi ikincil konularda bu ülkeden desteğini çekmeksizin "tarafsız" kalmakta ya da böyle bir görünüm vermektedir. Bölgesel açıdan önemi dolayısıyla hemen ekleyelim: Sovyetler Birliği suriye'yi Ortadoğu'daki barış yolunu kapama girişimlerinde tamamen desteklemektedir.

Buradan hareketle ve iki süper devlet arasındaki mücadelenin durgun koşulları veya tereddütlü anlarında doğan boşluklardan çok ustaca yararlanarak, Suriye kendi bölgesel yayılmacılığını, dar milli çıkarlarının gizli kalmış özlemlerini gerçekleştirme yolunda bir dizi alıştırmalar yapmaktadır. Kuşkusuz ki bu alıştırmalar çok katlı olmakta ve bazen katliama varacak kadar ileri gitmektedir. Lübnan ve son Filistin kampları katliamı, buna örnektir. Hafız Esat bu alanda da tam anlamıyla "makyavelist" bir siyaset güderek, Lübnan'ı işgal etmiş durumdadır. Suriye'nin bu başarısının sırrı, kendi askeri gücünde değil; Lübnan'ın iç çelişkilerinin ve emperyalist devletlerin karşıt çıkarlarının çok keskin bir şekilde patlak vermesinde yatıyor. Deyim yerindeyse, süper devletler bu ülkeyi parçalamışlar, ancak leşinden esas faydalanan Suriye olmuştur. Dolayısıyla Suriye, gerek askeri müdahalesi ile, gerekse Lübnan'ın feodal parçalanmışlığının yarattığı bölünmeyi kendi hesabına çokiyi kullanarak, bu ülkeyi denetimi altında tutabilmektedir. Kâh Hıristiyanlarla Müslümanları karşı karşıya getirmekte ve sonradan birini destekleyerek diğerini çökertmekte; kâh Müslümanları birbirine karşı kışkırtmakta ve sonra üstün çıkanın gücünü budamakta; bazen bütün bu çıkar gruplarını kendi amacı doğrultusunda bir "ulusal birlik" veya "cephe" adı altında toplamakta, bir süre sonra ise kendisi bu cephenin yıkıcısı durumuna geçmektedir. Sırası ile Hıristiyan Maroniler, FKÖ, Dürziler, fanatik İslamcılar, Sünni islamcılar, Şiiler ile olan çatışma veya ittifakların özünü hep "böl ve yönet" siyaseti oluşturuyor. Amaç ise, Lübnan'ı devamlı Suriye'ye muhtaç bir ülke durumunda bırakmak ve Lübnan'da kendisini yenecek hiçbir gücün gelişip güçlenmesine meydan vermemektir.

Kuşkusuz bir anlamda Sovyetler'in bölgedeki siyasetinin uygulayıcısı durumunda olan suriye, gerek bu yüzden, gerekse süper devletler arasındaki rekabetin doğurduğu boşluklardan dolayı, zaptedilemez bir konumda görünmekte; Baas partisinin ileri sürdüğü "milli hedef"lerini gerçekleştirme uğruna bölgedeki komşularına karşı yine makyavelist yöntemlerle müdahaleci ve bölücü siyasetler gütmektedir. Bu yüzden de, bir kısmı Üçüncü Dünya'nın ileri güçlerinin dayanışması veya emperyalizme karşı uluslararası birlik veya Siyonizme karşı Araplar ile dayanışma, vb. dâvâlarında bir zamanlar gerçekten de olumlu rol oynamış hareket ve unsurları, Şam yönetimi —Sovyetler Birliğinin yetmişli yıllardaki emperyalist yayılmacılığı ve atılımına paralel olarak— hem kendi bölgesel amaçları için kullanmış, hem de dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin uluslararası ve bölgesel çıkarlarına şu veya bu şekilde hizmet ettiği için, bu süper devletten destek görmüştür. Bugün Apocu ayrılıkçıların, Irak'a karşı kullanılan Celal Talabani önderliğindeki Kürt hareketinin, bölücü Ermeni hareketleri ve ayrılıkçı Filistin örgütlerinin Arap ülkelerine karşı kullanılan çeşitli Şii hareketlerinin Şam etrafında kümelenmesinin esas nedeni budur.

Unutmamak gerekir ki, bugünkü Suriye'nin bu olumsuz noktaya gelmesinin önemli bir etkeni, iki süper devletin bölgedeki rekabetidir. Ama en temelde, bölgedeki Arap-İsrail anlaşmazlığı ve İsrail'in inatla sürdürdüğü yayılmacılık ve savaş siyaseti vardır. Keza İsrail'in başdestekçisi ABD'nin "faal müdahaleci" ve FKÖ'ye karşı uzlaşmaz tutumu da, Suriye'nin işine yaramaktadır.

Bugün eğer Suriye olduğundan daha güçlü görünüyorsa, bunun başlıca üç nedeni vardır. Bir: Sovyet desteği. İki: Lübnan'ın feodal parçalanmışlığı ve Arap alemine yansıyan emperyalist çatışmalar. Üç: Arap aleminin Suriye'nin yaptıklarına karşı ilgisizliği ve suskunluğu.

Sonuç olarak denebilir ki, bölgedeki barış ve istikrarın başlıca düşmanları ve kundaklayıcıları, bir yanda Sovyetler Birliği-Suriye-İran ile diğer yanda ABD ve İsrail'den oluşan gruplaşmadır. Bunlardan birkaçı yola gelmedikçe, bölgede barış ve istikrar mümkün görünmemektedir.

Reagan'ın İnsancıllığı

Beyaz Saray Basın Sözcüsü Larry Speaks, Lübnan'da Şii hava korsanlarının elinde bulunan Amerikalı rehineler hakkında gazetecilere sürekli bilgi veriyordu. Bütün dünya bu insanlık dışı olayın bir an önce sonuçlanmasını istiyor, masum Amerikalı yolcuların ailelerine kavuşmalarını diliyordu. Neyse, sonunda bu da oldu ve rehineler serbest bırakıldı.

Şii hava korsanlarının eylemi boyunca Beyaz Saray olağanüstü bir çaba sarfetti; eylem sona erince Başkan Yardımcısı Bush gezisini iptal ederek rehineleri Almanya'da karşıladı; Reagan da Amerika'da tehlike atlatan yurttaşlarını havaalanında törenle bağrına bastı. Bu ne duygusal tabloydu böyle... Hepimizin gözlerini yaşartan sıkıntılı günler de, böylece geride kalmış oldu. Yeni bir eyleme kadar, bir süre rahatladık!

★

Sorunlarla hiçbir ilgisi olmayan sıradan insanların hayatını "tesadüfen" pazarlık konusu haline getiren bu tür eylemciliğin, bu terörizmin, kabul edilir bir yanı yoktur. Uluslararası terör, Sovyetlerin hegemonyacı bir güç olarak ortaya çıkmasından bu yana dünyayı karıştırmak amacına bağlı olarak gittikçe şiddetini arttırıyor. Peki ama Beyaz Saray'dan her gün "insanlık" diye haykıran Reagan yönetiminin an-be-an destek olduğu gündelik terörizme ne diyeceğiz? İsrail terörist devleti Lübnan'ı böler, yoksul Filistinlileri yerinden yurdundan ederken, ABD yönetiminden tıs çıkmıyor ve en büyük askerî yardım, bu terörist devlete yapılıyordu. Larry Speaks yolcular için insancıl çabalarını sürdürürken ABD desteği hâlâ arkasında olan terörist, ırkçı Güney Afrika yönetimi her gün, onlarca Zencinin canına kıymaya devam ediyordu.

İtalya'da Kızıl Tugaylar teröristtir; tamam... Ya, muhalifi Aquino'yu havaalanında katleden Filipin diktatörü Marcos, terörist değil midir? Marcos'u destekleyen Reagan yönetimi, böylelikle bir başka çeşit havaalanı korsanlığının hamisi durumuna düşmüyor mu? Muhalifi Zülfikar Ali Butto'yu hiç yoktan idam eden ve binlerce insanın canına kıyan Ziya Ül-Hak, terörist değil midir? Ona destek olan Reagan'ın masumiyeti, ne kadar inandırıcı kalıyor?

Reagan yönetimi, Atina havaalanının güvenlikten yoksun olması nedeniyle trafiğe kapatılmasını istedi. Acaba Filipinler'in Manila havaalanına neden aynı ölçüt uygulanmıyor?

Güney Afrika'da Irkçılık ve Batı Kapitalizmi

Güney Afrika'da ırkçı beyaz azınlık yönetimi, dünya ve kıta çapında tecrit oldukça, gayrimeşru yönetimini sürdürmek için dayandığı temel zayıfladıkça, saldırganlığını arttırıyor. Irkçı yönetimin bundan dokuz yıl önce giriştiği Soweto katliamında 600 siyahın öldürülmesinin yıldönümünde, siyahların yaptığı anma törenine ve gösteriye saldıran polis, gene kalabalığın üzerine ateş açtı. Çatışmalardan sonra siyahların yaşadığı bölgelerde terörü sürdüren ırkçı yönetim, 11 zenciyi daha öldürdü.

Irkçı yönetim, yalnızca Güney Afrika'nın siyah halkına zulmetmekle kalmıyor. Tecrit oldukça korkuları da artan ırkçılar, komşu ülkelere de saldırılar düzenliyorlar. Haziran ayı içinde ırkçı yönetim, yıllardır işgal altında tuttuğu Namibya'da yeni bir kukla yönetim kurdu ve bunu "geçici hükümet" olarak ilan etti. Oysa bu hükümetin hiçbir meşru temeli yok ve Birleşmiş Milletler bu kukla yönetimi değil, Namibya'nın bağımsızlığı için mücadele veren SWAPO örgütünü tanıyor. Pretoria hükümeti ve onun Namibya'daki kukla yönetimi, şimdi SWAPO'ya ve yerli halka karşı baskılarını yoğunlaştırıyorlar.

Aynı günlerde ırkçı yönetim, bağımsız bir ülke olan Botswana'ya da saldırdı ve başkent Gaborone'de Güney Afrikalı 16 mülteciyi öldürdü. Irkçı yönetimin Genelkurmay Başkanı, büyük bir fütursuzluk içinde, bu eylemin ırkçılık aleyhtarı Afrika Ulusal Kongresi gerillalarına karşı düzenlendiğini açıkladı. Sanki böyle bir gerekçe, komşu ve egemen ülkelerin topraklarına saldırıp insanları katletmeyi meşru kılabilirmiş gibi!

Güney Afrika ırkçıları bu eylemden hemen sonra, başka bir egemen ülkeye, Angola'nın topraklarına da saldırdılar; bu kez, Namibya'nın bağımsızlığı için mücadele eden SWAPO gerillalarından 45'inin öldürüldüğü açıklandı. Doğrusu ırkçı yönetim, son zamanlarda ibret dolu sahneler sergilemektedir. Irkçı saldırganlar, aslında kendileriyle hiçbir ilgisi olmadığı halde bir sömürgecilik mirası olarak zenci halktan gaspettikleri Güney Afrika topraklarını işgal altında tutup, kendi "ülke"leri saymakla yetinmiyorlar. Örneğin Namibya gibi bir ülkeyi de vesayet altına alıyorlar. Sonra Namibya halkı kurtuluş için direnişe geçince, bu kez, direnişçileri öldürmek için başka egemen ülkelerin topraklarına zorbaca girmekte de hiçbir sakınca görmüyorlar. Belki yarın da, kendilerine karşı direnen Angolalıları öldürmek için başka

bir ülkeye saldırmayı düşünebilecekler. Görülüyor ki, bu işin sonu yok.

Başta altın ve elmas olmak üzere her türlü değerli maden ve stratejik madde açısından son derece zengin olan Güney Afrika'ya, Batı kapitalizmi yaklaşık yüz yıldır muazzam yatırımlar yaptı. Bu sermaye birikiminin sahibi olan dev uluslararası şirketler, siyah işgücü ordusunu ırk ayrımı koşullarında ucuza çalıştırarak, ülkenin doğal kaynaklarını serbestçe işletiyorlar. Güney Afrika ırkçı yönetimi, bu büyük tekellerin rahat faaliyetinin ve yatırımlarının güvenliğinin bekçisi gibidir. Batı kapitalizmi, Pretoria hükümetinden bu yüzden vazgeçemiyor. Öte yandan Irkçı yönetim, bütün dünya çapında kamuoyunun vicdanında tecrit olmuş durumdadır. Bu yönetimi kimse açıkça savunamıyor. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, tarihinde ilk defa bir ay içinde üç kez üstüste bir ülke hakkında bu yönetimin Namibya, Botswana ve Angola eylemleri nedeniyle protesto kararı aldı. Ancak ABD ve İngiltere, bu kararların alınması sırasında, belli ki Güney Afrika yönetimini açıkça savunamadıkları için çekimser oy verdiler. Özellikle, ABD'nin kararlara lehte oy vermemesi nedeniyle, Güvenlik Konseyi'nin aldığı kararlar yalnızca protesto düzeyinde kaldı ve etkili yaptırımlara dönüştürülemedi. Demokrasi havariliğini kimselere bırakmayan ABD'nin alttan alta sağladığı bu destek sayesinde, ırkçı azınlık saldırganlığını biraz daha sürdürebilme olanağını elde etmiş oluyor. Fakat ne zamana kadar...?

Polonya'da Bastırılamayan Mücadele

Son birbuçuk ayın Polonya ile ilgili haberlerine kısaca bir göz atalım.

Walesa, üç Dayanışma lideri Adam Michnik, Bogdan Lis ve Wladyslaw Frasyniuk'un halkı yönetime karşı kışkırttıkları iddiasıyla yargılandıkları mahkemede tanıklık yaptı. Mahkemeye üzerinde Dayanışma yazılı bir tişortla gelen Walesa, arkadaşlarının suçsuz olduğunu, polisin Dayanışma liderlerine karşı planlı bir kışkırtma kampanyası yürüttüğünü söyledi.

Walesa, mahkemeden çıktıktan sonra, Polonya'da insanların siyasal görüşlerinden ötürü mahkum edilmelerini kınamak amacıyla kaleme alınan ve Polonya Parlamentosuna hitaben yazılmış bir dilekçeyi imzalayarak, ülke çapındaki bir kampanyayı başlattı. Dayanışma yanlıları dilekçenin ülkedeki tüm fabrika, okul ve işyerlerinde imzaya açılacağını bildirdiler.

Dayanışma lideri Walesa mahkemeden çıkarken Adam Michnik ayağa fırlayarak *"Merak etme Walesa, Dayanışma kazanacak"* diye bağırdı. Michnik bunun üzerine derhal salondan çıkarıldı.

Bogdan Lis, mahkemede dinlenen ses bandının polis tarafından değiştirildiğini ileri sürdü. Walesa gazetecilere bu konuda yaptığı açıklamada *"Tüm diktatörler, konuşma bantlarını bu şekilde değiştirerek kışkırtma yöntemlerine başvururlar"* dedi.

Polonya'da yargılanan üç Dayanışma liderinin avukatları, Dayanışma liderleri aleyhine sadece polislerin tanıklık ettiğini söylediler.

Polonya'da gelecek Ekim ayında yapılması öngörülen yasama seçimlerinin boykot edilmesi çağrısında bulunan, Dayanışma Sendikası liderlerinden Tadeusz Jedynak, tutuklandı. Jedynak, bu seçimlerin "bir komedi" olacağını söylemişti.

Ete yapılan zamları protesto etmek üzere işçilere 15 dakikalık genel grev çağrısı yaparak kamu huzurunu bozmakla suçlanan üç Dayanışma lideri, iki buçuk yıl ile üç buçuk yıl arasında değişen hapis cezalarına çarptırıldılar.

Hükümetin aldığı zam kararı yürürlüğe girdi. Faaliyetleri yasaklanan Dayanışma sendikasının "yeraltı" liderleri, bir saatlik genel grev çağrısında bulunurken, Walesa da "et zammına tepki göstermenin kaçınılmaz olduğunu" söyledi.

Polonya'da kapatılan Dayanışma Sendikasının, hükümetin et fiyatlarına yaptığı yüzde 10 ilâ 15'lik zammı protesto amacıyla işçilere yaptığı bir saatlik genel grev çağrısına, Varşova, Gdansk ve diğer iki kentteki fabrikalarda yaygın bir katılma gözlendi. Genel greve en büyük katılım Gdansk kentindeki, Dayanışma sendikasının doğduğu Lenin tersanesinde oldu.

★

Tek başına şu haberler bile, "yasadışı", "faaliyetleri yasaklanmış", "kapatılmış" ve liderlerinin "yeraltında" olduğu yazılıp söylenen Dayanışma'nın, fiilen yerüstünde, fabrikalarda, işçi mahallelerinde ve bütün Polonya'da halk içinde, hükümetin bütün kurum ve örgütlerinden çok daha etkili bir şekilde varolduğunu, çalıştığını göstermektedir. Polonya işçi sınıfı nasıl yaşıyorsa, soluk alıp veriyorsa, fabrikasına, mahallesine, evine gidip, biraraya gelip konuşuyor ve düşünüyorsa, işte Dayanışma da bu sınıfla ve bütün Polonya halkı ile birlikte yaşıyor, soluk alıp veriyor ve emekçilere toplu şekilde ne yapmaları gerektiği konusunda yol gösteriyor.

Bundan dört yıl kadar önce Polonya'da sıkıyönetim ilan edildiği

zaman, kendi moral bozukluklarını dünya çapında yaygınlaştırmak eğiliminde olanlar "herşeyin mahvolduğunu" düşünmüşler; bu "acıklı olay" hakkında konuşmak dahi istememişlerdi. Oysa Polonya emekçileri "herşeyin mahvolduğu" kanısında değillerdi. Nitekim Polonya'da işçi mücadelesi, düzenli ve bozguna yer vermeyen bir geri çekilişle, Jaruzelski'nin boşluğu döven yumruklarından sakınmasını bilmiş; gerekli yeni mücadele biçimlerine geçebilmiş; kitlelerden kopmadan ve en az kayıpla yeniden toparlanıp, ne kadar "yasadışı" ilan edilirse edilsin ülkenin tek meşru muhalefeti olduğunu kanıtlamıştır. Jaruzelski'nin, kendi meşruluğuna kendisi bile inanmayan sıkıyönetimli iktidarı, Dayanışma'yı ortadan kaldıramayacağını, ancak bir süre için kısıtlayabileceğini, belli sınırlar içinde tutup kaçınılmaz ilerleyişini geciktirebileceğini anlamış; böylece Dayanışma ile Polonya iktidarı arasında "ne zafer ne yenilgi" şeklinde özetlenebilecek geçici bir denge durumu doğmuştur. Ancak bu denge dahi uzun vadede Dayanışma'nın lehine işlemektedir. Çünkü, boşlukta durmayan ve kitlelerin desteğini kazanan, Dayanışma'dır ve o, adım adım güçlenerek sıkıyönetimden önceki mevzilerini yeniden ele geçirmektedir. Daha da önemlisi, iktidar Dayanışma'yı ülkenin siyasal, örgütsel, kültürel ve ideolojik hayatından atamamış, Dayanışma'nın çevresinde bir "kanundışılık" ağı örememiştir. Dayanışma bugün Polonya'da kitlelerin gözünde en meşru örgüt durumundadır. Örgüt, çalışmalarını sürdürmekte, bildiriler yayınlamakta, toplantılar düzenlemekte, grev çağrıları yapmakta, Hükümeti uyarmakta, liderleri gazetelere demeçler vermektedir. Devletin kitle iletişim araçlarının inanılırlığı çok zayıf propagandaları dışında, Polonya'daki en etkili örgütün Dayanışma olduğu, kendi legalitesini kendi gücü ve mücadelesiyle kazandığı rahatlıkla görülebilir.

Evet, Dayanışma kadrolarına baskı uygulanmaya devam ediliyor. Liderler ağır hapis cezalarıyla hapishanelere, sürgünlere gönderiliyorlar. Ama boşluk hemen geridekiler tarafından doldurulu-yor. Moral yüksek. Kitleler ve o kitlelerden güç alan önderler, bir kere hapsi ve ölümü küçümseyen bir ruh halini kazandılar mı, orada artık baskılar bile mücadele azmini güçlendiren bir etki yapar. Böyle bir durumda, iktidarın işi çok zor demektir.

Polonya işçi sınıfı ve halkı, kendi demokrasisini ve haklarını, kendi elleriyle parça parça kopartarak kazanıyor. Bu, demokrasi konusunda fazlaca konuşup, demokrasiyi sağ iktidarlardan liberalizm dilenmek olarak anlayanlar için de, önemli bir ders değil mi?

Kuran ve Bilim

Ender Helvacıoğlu

İleri düşüncenin baskı altına alınıp unutturulmaya çalışıldığı, gerici ideolojilerin, özellikle dinciliğin saldırıya geçtiği, yaygınlaştığı ve savunucularının devlet mekanizmasında bile köşebaşlarını tuttuğu bir dönem yaşıyoruz. Ülkenin 1920'lerde gerçekleştirdiği ileri atılımı içlerine bir türlü sindiremeyen geçmiş özlemcileri, Cumhuriyet tarihinde hiç olmadığı kadar açıktan propaganda yapma ve laikliği orasından burasından çekiştirme (hem de devlet desteğiyle) fırsatı bulmuşlardır. Kuran kursu sayısı hızla arttırılmakta, buralarda küçücük çocukların beyinleri örümcek ağları ile örülmekte, tarikatler yürüyüş yapma, laik devletin bazı yöneticileri ise bu yürüyüşe izin verme cüretkârlığını gösterebilmektedirler. *Zafer, Sızıntı,Ruh ve Madde* gibi sözde bilim dergileri, yüzyılların ötesinde kalmış ve yanlışlığı pozitif bilimlerce yüzlerce defa kanıtlanmış bazı dogmaları bilim diye yutturmaya çalışırken, Milli Eğitim Bakanı evrim kuramını geçersiz ilan etmiş, "Adem Baba" teorisinin ders kitaplarında okutulmasını istemiştir.

İşin ilginç yanı, bazı solcu geçinenler de sivil toplumun bir ögesi saydıkları dinci çevrelere çıkardıkları dergilerin sayfalarını açmakta, ittifak önermekte, yakın geçmişte yaşanan Kanlı Pazarları, Maraş ve Çorum katliamlarını çok çabuk unutmuşa benzemektedirler. Hatta yolun sonuna varmış bazıları, şu ibret verici sözleri söyleyebilmişlerdir.

"Bilim ve din birbirine karşıt kavramlar değil... Ben bir soru sorayım. Karşılığı belki de vereceğim cevap olacak. Altmış yıldır bizim ülkemizde ,insanlığa ilerlemenin bir göstergesi olarak sunacağımız bir tane sanat eseri var mı? Görsel anlamda. Ülke kimliğini kaybedince..."[1]

Altmış yıl önceki bu "kimliğini kaybetme" olayı ne ola ki? İki yıl önce altmışıncı kuruluş yıldönümünü kutlayan Cumhuriyet gazetesinin muhabiri, bunu açıkça neden söyleyememiştir.

Bir yandan bilim ile dinin çelişmezliği fikri yayılırken, öte yandan somut bilimsel yasaların yerine ayetler konulmaya çalışılmaktadır. İşte yazımızın ana konusu, bırakalım çelişmezliği, bilim ile dinin birbirine taban tabana zıt olduklarını, *Kuran* ayetlerinin incelenmesini temel alarak ispatlamaya çalışmak olacaktır.

Kuran'ın yazıldığı çağın Arap toplumu

Milâttan sonra altıncı yüzyılda, dünyada iki büyük imparatorluk hüküm sürmekteydi. Bunlardan biri Doğu Roma (Bizans) idi. Batı Roma'nın kendi iç çelişkileri ve kuzeyden gelen barbar saldırıları ile yıkılışından sonra Hıristiyan dünyasının önderliğini bu yenilmez denen imparatorluk devralmıştı.Konstantinopolis Doğu Roma'nın başkenti ve uygarlığın merkezi durumundaydı. İkinci büyük imparatorluk ise Mezopotamya'dan Hindistan'a kadar uzanan geniş toprakların tek hakimi Sasani (Pers) İmparatorluğu'ydu. Hükümdarlarının zenginliği dillere destan olan bu devletin başkenti ise eski Babil'in, şimdiki Bağdat'ın bulunduğu yerde kurulmuş yedi şehirden meydana gelmiş bir topluluktu. Gerçi daha doğuda Çinliler, Japonlar ve Hintliler kuvvetli devletler kurmuşlardı, ama

1 Cengiz Çandar ile söyleşi, *Sanat Olayı*, sayı: 35.

o zamanki hegomanya mücadelesi esas olarak Bizanslılar ve Persler arasındaydı. Bu iki devlet aynı zamanda iki karşıt dine mensuptular .Bizanslılar Hıristiyandı. Persler ise Zerdüşt'ün kurduğu mazdeizme inanmaktaydılar. İki imparatorluk arasında temel mücadele iktisadi idi. Sorun,başta ipek ve baharat olmak üzere doğudan gelen kıymetli malların ulaşım yollarını kimin kontrol edeceği idi. Bu malların ulaşımını, kuzeyde Türkler, güneyde ise Araplar *tekelleri* altında tutmaktaydılar.

Araplar uygar dünyanın güneyinde uzanan geniş ve çorak topraklarda yaşamaktaydılar. Büyük bir bölümü çöllerle kaplı olan bu arazinin yıllarca su yüzü görmediği olurdu. Tarımla, esas olarak hurma yetiştiriciliği ile uğraşan çok küçük bir kesim dışında, Araplar yerleşik düzene geçememiş, yarı aç yarı tok gezinen göçebe topluluklardı. Bunlara bedevi denirdi. Avrupa'nın üçte biri genişliğindeki büyük yarımadanın tek uygar bölgesi en güneyde kalan Yemen topraklarıydı. İklimin kuzeye oranla çok daha elverişli olduğu bu bölgede yaşayan Araplar, yerleşik düzene geçmişler ve kendi devletlerini kurmuşlardı. İşte çöllerde yaşayan bedeviler, bu uygar ve gelişmiş bölgeler arasındaki ürün alışverişini yapan kervanlardan yol vergisi alarak geçinen fakir ve ilkel topluluklardı. Bu göçebe klanlar aç kaldıklarında birbirlerine baskın verirlerdi. Bir devlet, onun koruma gücü ve hukuk yapısı olmadığı için gecerli olan tek kanun kaba kuvvetti.

Altıncı yüzyıl, Arap yarımadası için son derece hareketli bir zaman kesiti oldu. Kervan yollarını kontrol altına almak isteyen iki güçlü imparatorluğun hegemonya mücadelesi Güney Arabistan'ın birkaç defa işgaline ve oradaki uygarlığın yıkılışına yol açtı. Böylece bedeviler kara ticaret yollarındaki etkilerini daha fazla arttırma imkânı buldular. Büyük devletlerle yaptıkları pazarlıklar sonucu gittikçe zenginleştiler. İçlerinden kendi kervanlarını kurup, ürün alışverişi yapan yetenekli ticaret adamları yetişmeğe başladı. Ticaret ekonomisinin hızla gelişmesi, göçebe hayatına dayalı kabile toplumunun çözülmesine, şehirlerin kurulmasına, yerleşik düzene geçilmesine yolaçtı. Altyapıdaki bu gelişmenin insanların düşünsel hayatına yansımaması imkânsızdı. İnsanlar yavaş yavaş sadece tüm kabilenin değil, tek tek bireylerin zenginleşmesini meşrulaştıran evrensel dinlere yönelmeye başladılar.

"Söz konusu devirde, kendi değerlerini, kendi çıkarlarına kullanma fikrinin Araplarda da yeşermeye koyulduğunu görüyoruz. Ne gereklidir bunun için? Bütün Arabistan'ı birleştirerek edinilmiş servetlerin ve ticaret hayatının selametini sağlayacak ve şimdi artık bizzat Arapların ticaret hayatı için tehlike teşkil etmeye başlayan yoksul Bedevilerin hırsını dışarıya döndürecek kudretli bir Devlet."[2]

İşte Muhammed'i, onun kurduğu devleti, bir anayasa niteliğindeki *Kuran'ı* ve müslümanlığı doğuran tarihi şartlar bunlardı. Muhammed yoğunlaşan bu ihtiyaca karşılık veren bir Arap önderidir. Muhammed, Arap toplumunun 6. yüzyıldaki büyük ileri atılımının düşünsel plandaki hatlarını çizmekle kalmamış, bu dönüşümün bizzat başına geçerek bir eylem adamı olduğunu da kanıtlamıştır. O, birbirini tamamlayan bu iki yönüyle tarihin büyük devrimcileri arasında yerini almıştır. Muhammed'in oluşturduğu ideoloji sadece Arabistan çölleriyle sınırlı kalmamış; benzer dönüşümlerin sancılarını çeken toplumlara teorik bir kaynak olmuş, bu özelliğiyle evrensel bir nitelik kazanmıştır.

Muhammed'in ve *Kuran'ın* sınırlılığı

Kuran'ın Tanrı tarafından, meleklerin aracılığı ile Muhammed'e indirildiğinin bir kanıtı olarak, Muhammed'in okuma yazma bilmediği, bu nedenle *Kuran'ı* kendisinin yazmış olamayacağı iddia edilir. Böylece *Kuran'ın* bir insanın sınırlı bilgisinin değil, Tanrı'nın sonsuz bilgisinin eseri olduğu, *Kuran'daki* ayetlerde geçmiş ve gelecek hakkında tüm bilgilerin var olduğu, tüm bilimsel çalışmanın da *Kuran'ı* yorumlamak ve tekrar keşfetmekten ibaret olduğu söylenmek istenir. *Kuran* onlara göre, mutlaktır, hatasızdır, bilginin sonudur, dogmalar bütünüdür, bu onun Tanrı kaynaklı olmasının doğal sonucudur.

Kuran'ın bu şekildeki dogmatik kavranışı dinci çevrelerin ezeli bilim düşmanlığının en önemli kaynağını oluşturmuştur. Halbuki *Kuran'a* ufak bir gözatış, bu eserin, o çağın erişmiş olduğu bilimsel bilgi düzeyinin bile yeryer gerisinde olduğunu, Muhammed'in bir çöl toplumu tüccarı ve aydını olarak öğrenebildikleri ile sınırlı olduğunu ve bilimin bugün erişmiş bulunduğu düzeyin, bu eseri artık bilimsel açıdan geçersiz bir kitap haline getirdiğini kavramak için yeterlidir.

Cemil Sena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi* adlı kitabında, Muhammed'in olası bilgi kaynaklarını şöyle sıralamaktadır:

a) Muhammed amcası ile yapmış olduğu Suriye seyahatinde Nasturi keşişlerinin manastırında, rahip Bahira'dan Hıristiyanlık ve çeşitli mezhepleri hakkında bazı bilgiler edinmiştir.

b) Ukaz çarşısında Yahudi, Hıristiyan ve mazdeizme bağlı İranlılarla ve putlara tapanlarla tanışıp, tar-

2 Maxime Rodinson, *Hazreti Muhammed*, Gün Yayınları, s: 46.

tışmış ve Nejran piskoposu Kuss Ibn Seyda'nın vaazlarını dinlemiştir.

c) Habeşli köle Varaka'dan Hıristiyanlık ve Musevilik hakkında bazı bilgiler almıştır.

d) Ticaret için, Yemen, Suriye, Filistin, İran ve Anadolu kentlerine yaptığı seyahatlerde, çeşitli ev ziyaretlerinde dini, tarihi ve edebi görüşmeler ve tartışmalar yapmıştır.

e) Muhammed'in Mekke gibi kozmopolit bir çevrede yaşaması, burada çeşitli insanları, onların fikir ve davranışlarını tanıması ve sorunları hakkında düşünmesi fikirlerinin oluşumuna etki yapmıştır.

f) Medine'de Yahudilerin ders verdikleri yerlerde bu din hakkında birçok bilgi edinmesi olasıdır.

g) Kâbe, zaten o yörenin dini merkezlerinden biriydi. Burada üç yüz altmış tane tanrının heykeli vardı. Mekke'de kutsal işlere bakmak Muhammed'in mensup olduğu aileye veraset yoluyla geçmiş vazifelerdendi. Bu sebeble Muhammed'in geniş bir dini bilgiye sahip olması gerekir.[3]

Görüldüğü gibi Muhammed, devrinin ticari işleri dolayısıyla çok gezen, gittiği yerlerde tartışmalara katılan ,bilgilenen ve araştıran aydın bir insanıydı. Böyle bir kişinin okuma yazma bilmemesine olanak yoktur. Gerçekten de yine Cemil Sena'nın aktardığına göre, Muhammed'in kâtibi Muaviye'ye Hudeybiye sözleşmesinin yazılması esnasında "Divitine kıtık koy, kalemini yan kes, be'yi uzat, sin'i belli ettir, mim'i körletme, Tanrıyı güzel yaz, errahman'ı uzat ve errahim'i tecvide uydur."[4] diye emir verdiği, İbn Sina'nın *Şifa* adlı eserinde yazılıdır. Bu da Muhammed'in okuma yazma bildiğinin birçok kanıtından biridir.

Kuran'da Yahudilik Hıristiyanlık ve bunların peygamberleri hakkında çok geniş bilgiler olmasına karşın, (*Kuran'ın* büyük bir bölümü *Tevrat* ve *İncil*'den aktarmadır.) milyonlarca insanı etkileyen Buda ve Konfüçyus gibi din kurucularından bahsedilmemektedir. Bu durum Uzak Doğu'daki uygarlıkların bilgilerinin Arap yarımadasına henüz ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Ayrıca Muhammed, o zamanın büyük imparatorluklarının merkezlerinde, dolayısıyla bilimsel gelişmenin de merkezlerinde yaşamadığı için, bilimsel bilgi açısından kulaktan dolma görüşlere sahiptir. Evrenin oluşumu ve insanın yaradılışı gibi konularla ilgili ayetler, o zamanın hakim görüşü olan Batlamyus evren modelinin yansımalarını taşımakta, fakat tam bir açıklamasını içermemektedir.

Yazıldığı zaman ve mekânın şartları düşünüldüğünde ileri bir görüşü temsil eden *Kuran*'ın, günümüzde erişilen bilgi düzeyi gözönüne alındığında çok gerilerde kalması doğaldır. Sorun, bugünkü dinci ve gerici çevrelerin *Kuran*'ı tartışılmaz doğru olarak kabul edip, dış dünyaya gözlerini kapamalarından kaynaklanmaktadır. *Kuran*'da yazılanların bugün nasıl aşıldığını, yüzyıllar boyu gelişen bilimin ortaya çıkardığı yasalarla nasıl çeliştiğini görmek zor olmayacaktır.

Evren modeli

Kuran'ın evrenin oluşumu, daha doğrusu yaradılışı konusundaki savlarını ve savunduğu evren modelini en net olarak aşağıdaki ayetler açıklamaktadır.

"Yeryüzünde ne varsa, hepsini O yarattı. O, sonra göğe yönelip, gökyüzünü yedi kat olarak düzenledi."[5]

"Sonra buhar halinde olan göğe ve arza 'ikiniz de ister istemez gelin' buyurdu. Onlar da 'isteye isteye geldik' dediler. Böylece gökleri yedi gök olarak iki günde varetti ve her göğe görevini vahyetti. Yakın göğü yıldızlarla donattık ve bozulmaktan koruduk."[6]

"Gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratmıştır. Sonra da O, göğün üzerindeki arşta hükümran oldu."[7]

Buradaki temel fikirleri şöyle toparlayabiliriz.

a) Yeryüzünü ve gökyüzünü Tanrı yaratmıştır. Bu yaradılış altı gün sürmüştür.

b) Evren dünya merkezlidir ve yedi kat olarak düzenlenmiştir.

İnsanlar ötedenberi evrenin oluşumu ve yapısı konusunda düşünmüşler, gözlemler ve diğer bilim dallarındaki bulgular çoğaldıkça gerçeğe daha yakın ve tabii ki metafizik yönleri daha sınırlı modeller geliştirmeye başlamışlardır. Evrenbilimindeki gelişime paralel olarak, oluşturulan evren modellerindeki gelişimi dört ayrı dönemde incelemek olasıdır: 1) Eski Yunan uygarlığından önceki dönem (Babil, Sümer, Mısır uygarlıkları), 2) Eski Yunan'da İyonya ve Pisagor okullarının kuruluşundan Rönesans'a kadar olan dönem, 3) Rönesans'tan 20. yüzyıl başında Özel Görelilik ve Kuantum kuramlarının ortaya atıldığı zamana kadar olan dönem, 4) Özel Görelilik ve Kuantum kuramlarından sonraki dönem.

Birinci dönemde, özellikle Babillerin gök cisimlerinin hareketleri konusunda çok uzun ve sürekli gözlemleri vardır. Yüzyıllar boyu süren bu gözlemleriyle vardıkları sonuçların, bugün hassas aletlerle yapılan

3 Cemil Sena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, Remzi Kitabevi, s: 44-46.

4 Aynı eser, s: 45.

5 *Kuran*, Bakara Sûresi, 29. ayet, *Güneş* Gazetesi Yayını, c:1, s:7 (Bundan sonraki tüm *Kuran* alıntıları *Güneş* Gazetesinin yayınladığı Kuran'dan yapılmıştır).

6 *Kuran*, Fussilet Sûresi, 11-12 ayet, c:2, s:759-760.

7 *Kuran*, A'raf Sûresi, 54. ayet, c:1, s:237.

ölçümlere uygunluğu, ne kadar büyük bir çaba sarfedildiğini ortaya koymaktadır. Fakat o çağda bilim, henüz gözlenen olgulardan genellemeler çıkarmaya, teorik nitelikteki sorulara yönelmeye, evreni bütün olarak anlatmaya yönelik modeller kurma aşamasında değildi. Esas olarak somut ihtiyaçlara cevap arayan, faydacı ve teknik bilgi düzeyinde kalan bir niteliği vardı: Babillerin gök cisimlerini incelemedeki temel dürtü astrolojik kaygılardı. Toplumun ve insan yaşamının geleceğine ilişkin bazı bilgileri gök cisimlerinin hareketlerinden çıkarabileceklerine inanmışlardı. Tabii ki bu bilgi düzeyi bütünlüklü bir evren modeli oluşturacak bir soyutlama düzeyinden çok uzaklardaydı.

Ancak yüzyıllar sonra kafa ile kol emeğinin açık bir şekilde birbirinden ayrıldığı ve bazı insanların zamanlarının büyük bir kısmını düşünmeye ayırabildiği (tabii çoğunluğun hunharca çalıştırılması pahasına) bir toplumsal düzeyde, yani Eski Yunan'da, salt faydacı yaklaşımlardan kaynaklanmayan teorik genellemeler ve soyutlamalar ortaya çıkabildi. Bu ikinci dönemin de başlangıcıdır. Bu dönemde evrenbilgisi matematiksel ve fiziksel temellere oturtulmaya çalışılmıştır. Bu çağda yaşayan bilgin ve filozoflardan özellikle Baklamyus, tüm ortaçağ boyunca Avrupa'yı ve diğer uygarlıkları etkiliyecek olan bütünlüklü bir evren modeli geliştirmiştir. Batlamyus dünyanın evrenin merkezinde hareketsiz bir şekilde durup durmadığı sorununu *Almagest* adlı eserinde tartışmıştır. Arz dönecek olursa tüm canlıların ve diğer nesnelerin yerlerinden fırlayacaklarını düşündüğü için, sonunda dünyanın sabit olarak merkezinde bulunduğu bir evren modeli oluşturmuştur. Yerçekimi kavramı ve çekim kanunları henüz bilinmediğinden bugün bize çocukça gelebilecek sonuçlara varmak doğaldı. Ayrıca o döneme kadar yapılmış olan astronomik gözlemler, dünya dışında ancak beş gezegeni keşfedebildiği için (Merkür, Venüs, Mars, Jüpiter, Satürn), evren, bu beş gezegen, güneş ve aydan ibaret olan yedi katlı bir biçimde düşünülmüştür. Yıldızlar da bu katların arasına serpiştirilmiştir.

İşte *Kuran*'ın da aktardığı evren modeli, o gün için doğruluğu tartışılmayan, Antik Yunan'da geliştirilmiş ve Batlamyus'ta son halini almış bu modeldir. Yerçekimi kanununun henüz keşfedilmemiş olması, *Kuran*'da şu ayetlerin yazılmasına sebep olmuştur.

"Gökleri gördüğünüz şekilde direksiz yükselten ve arşa hükmeden Allah'tır."[8]

"İnsanlar sarsılmasın diye, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdik."[9]

"... ve de buyruğu olmaksızın düşmemesi için göğü O'nun tuttuğunu görmez misin?"[10]

Görüldüğü gibi *Kuran*'ın evrenin yapısı konusunda yazdıkları, o günün bilgi düzeyinin kısa bir tekrarıdır. Bu düzeyin günümüze kadar hangi aşamalardan geçerek geliştiğini ve ilkellikten kurtulabildiğini kısaca göstermek yararlı olacaktır.

Ortaçağdan kurtulmanın devrimci sancılarını çeken Avrupa'da bilim büyük bir hızla gelişmeye başladı. Özellikle teleskopun bulunuşu ve gökyüzünün daha gerçeğe yakın bir biçimde gözlenişi, o zamana kadar tartışılmaz etkinliğini sürdüren Batlamyus modelinin yıkılışına ve olgulara dayanan bir evren modelinin geliştirilmesine yol açtı. Kilisenin tüm direnme ve baskılarına karşın, Kepler, Kopernik, Bruno, Galile, Newton, Kant ve Merschel gibi fizikçi ve astronomlar, arzın evrenin merkezinde olmadığını, güneşin etrafında döndüğünü, evrenin düşünülenden çok daha geniş olduğunu cesaretle ortaya koydular. Dünyanın yuvarlak olduğu, öteden beri Tanrı'nın mükemmelliğinin bir göstergesi olarak çembersel bir biçimde düşünülen gök cisimlerinin yörüngelerinin, eliptik bir yol izlediği ispatlandı. Newton'un yerçekimi kanunlarını buluşu, insanların ve cisimlerin nasıl olup da sarsılmadan veya fırlamadan yeryüzünde durabildiği, atmosferin arzın çevresinde nasıl tutulduğu gibi, o zamana kadar mistik ve tanrısal yorumlamalarla açıklanan soruları, bilimin çözülmüş sorunlar dağarcığına kattı. Bilim ile din ilk defa son derece sert bir biçimde karşı karşıya gelmiş ve sonuçta dinsel dogmatizm pozitif bilimler alanından elini eteğini çekmek zorunda kalmıştı.

Günümüzde, evrenin yapısı konusunda, özellikle Einstein'in genel görelilik kuramından sonra çok daha derin tartışmalar yapılmaya başlandı. Bunlara daha sonra kısaca değineceğiz.

Evren'in oluşumu ve durağan olup olmadığı

Kuran'ın evrenin Tanrı tarafından altı günde yaratıldığını öne sürdüğünü daha önce belirtmiştik. Sürekli artan bulgular ve gözlemler, evrenin bugünkü konumuna gelene dek milyarlarca yıl süren bir evrimden geçtiğini ve bu evrimin halâ sürdüğünü, tartışılmaz bir gerçek olarak ortaya koyduğundan beri, *Kuran* yorumcuları çeşitli kelime oyunlarına başvurmak zorunda kalmışlardır. Bunlardan biri, Hüseyin

8 *Kuran*, Râd Sûresi, 2. ayet, c:1, s:369-370.

9 *Kuran*, Enbiyâ Sûresi, 31. ayet, c: 2, s:495.

10 *Kuran*, Hacc Sûresi, 65. ayet, c:2, s:520.

Hatemi'nin *Yeni Gündem*'deki yazısında aktardığı ve savunduğu "yorum"dur.

"Bu ayetlerde geçen gün terimi, yirmidört saatlik gün değil evre anlamındadır. Her bir gün milyonlarca yıl sürmüş de olabilir."[11]

Eğer sorun bir oluşum değil de, yaradılış sorunu olarak ortaya getirilirse, yerin ve göğün altı günde (yirmi dört saatlik gün anlamında) yaratıldığı fikri daha tutarlı gözükmektedir. Aksi halde "OL" deyince herşeyi oldurabilen bir gücün, niçin milyonlarca yıl bekleme ihtiyacı duyduğunu açıklamak gerekir. Ayetlerde geçen "altı gün", "iki gün" gibi çok kısa zaman kesitlerini yansıtan terimler, Tanrı'nın kudretinin kanıtları olarak ileri sürülmektedir. Böylece, Tanrı'nın etrafımızda gördüğümüz herşeyi çok kısa bir zaman içinde yaratabilecek sınırsız bir güce sahip olduğu ispatlanmak istenir. Eğer günler evreye, evreler milyonlarca yıla çıkartılırsa bu gücün ve kudretin bir anlamı kalmamaktadır. Konunun çözümünü İslâm yorumcularına bırakıp, böyle bir elçabukluğu ile dahi durumun kurtarılamadığını göstermek için, *Kuran*'daki ilgili ayetlerden birini daha geniş bir biçimde aktaralım:

"Yâ Muhammed, de ki, 'arz'ı iki günde yaratanı siz mi inkâr edip eşler koşuyorsunuz? O alemlerin Rabbidir. Allah sabit dağlar varetti ve bereketli kıldı. Onda arayanlar için dört günde eşit rızıklar takdir etti. Sonra buhar halinde olan göğe ve arza 'ikinizde ister istemez gelin' buyurdu. Onlar da 'isteye isteye geldik' dediler. Böylece gökleri yedi gök olarak iki günde varetti ve her göğe görevini vahyetti. Yakın göğü yıldızlarla donattık ve bozulmaktan koruduk."[12]

Buradan da anlaşıldığı gibi *Kuran*'ın evreninin oluşumu (yaradılışı) şöyle bir sıra izlemiştir: Önce arz, sonra arzın üzerindekiler, en sonunda da gökler, yedi gök olarak yaratılmışlardır. Dünyanın merkez olduğu, yedi gök cisminden oluşan evren ancak bu şekilde yaratılabilirdi. Esas sorun, bu evrenin altı günde veya milyonlarca yılda oluşup oluşmadığı değil, ne şekilde veya hangi sırayla oluştuğudur. Bugün modern bilim çeşitli aşamaları çok küçük zaman dilimlerinde dahi ayırt edebilecek bir düzeye gelmiştir. Son yıllarda, evrenin oluşumu konusunda, hemen hemen tüm bilim adamları tarafından genel kabul gören teori, Büyük Patlama (Big Bang) teorisidir. Bu teoriye göre,

"Başlangıçta, büyük patlama vardı. Enerji dolu, ateşten bir top patladı ve dışa doğru yayıldıkça soğumaya başladı."[13]

Parçacık fiziğindeki muazzam gelişmeler sayesinde büyük patlamadan 10^{-40} saniye sonra olabilecek olaylar net bir biçimde kestirilebilmektedir. Bilim adamlarına göre ilk birkaç dönemde aşırı sıcaklık yüzünden maddenin temel yapıtaşı olan atomlar bile meydana gelememişlerdi. Ancak;

"700.000 yıl sonra evrenin sıcaklığı 4000 dereceye düştü. Bu arada evren sürekli olarak genişledi. Çekirdekler ve elektronlar birleşerek kararlı helyum ve hidrojen gazları oluşturdular. Daha sonra gaz bulutları birleşip kaynaşarak yıldızları ve galaksileri oluşturdular."[14]

Evrenimizin tahmin edilen yaşı (15-20 milyar yıl) gözönüne alındığında güneşin ve dünyanın yaşı epey genç gözükmektedir.

"Bu arada Samanyolu gökadalarında beş milyar yıl önce bir süpernova kalıntısından Güneş oluştu. Hızlı dönmeyle disk biçimini alan maddenin dış kısımlarındaki bölgesel yoğunlaşmalar büyük gezegenleri meydana getirdi. Bu gezegenlerden bir tanesinde (ki buna dünya diyoruz) iç sıcaklıkla açığa çıkan gazlar gezegen etrafında bir hava katmanı oluşturdu."[15]

Görüldüğü gibi *Kuran*'ın yaptığı önce arz sonra diğerleri şeklindeki sıralama, evrenbiliminin bulguları sonucu geçersiz kalmıştır. "Gün","evre" spekülasyonları ile durumu kurtarmaya çalışan İslâm tefsircileri acaba bu konuda ne diyeceklerdir?

Aslında, evrenbiliminde son yüzyılda meydana gelen en büyük devrim, evrenin durağan bir yapıda olmadığının keşfidir. Yaradılış fikrinden hareketle oluşturulan tüm evren modelleri, evrenin durağan bir yapıda olduğunu kabul ederler. Yaratanın mükemmelliği, dolayısıyla O'nun yarattıklarının da mükemmelliği ve gökcisimlerinin ilâhi bir uyum ve kararlılık içinde, ilk yaratıldıkları biçimde hareketlerine devam ettikleri fikri, evrenin yapısı ve genişliği konusunda bu bilgilerin gelişmesine rağmen, Eski Yunan'dan 1920'lere dek genel bir kabul görmüştür. Yeni yeni gökcisimlerinin ve bu gökcisimleri arasındaki ilişkilerin o zamana kadar söylenenden değişik olduğunun keşfi ile birlikte eski evren yapıları terkedilmiş, fakat bu sefer yeni ilişkileri de kapsayan, yapı bakımından gerçeğe daha yakın olsa da yine de durağan ve uyumlu olan evren modelleri geliştirilmiştir. Batlamyus'un ve dolayısıyla *Kuran*'ın savunduğu evren modeli, durağan bir evren modelidir. Gökcisimlerinin nasıl değişmez bir uyum içinde hareket ettikleri Tanrı'nın mükemmelliğinin kanıtları olarak *Kuran*'daki bir-

11 Hüseyin Hatemi, "İslâm ve Evrim Kuramı" *Yeni Gündem*, sayı: 22.
12 *Kuran*, Fussilet Sûresi, 9-12 ayet, c:2, s: 759.
13 David Gelman, 'Evren Kazılıyor', *Bilim ve Teknik*, sayı: 141, s:27.
14 Aynı yazı, s:27.
15 Doç. Dr. Osman Demircan, "Evren ve Biz", *Bilim ve Teknik*, sayı: 207, s:30

çok ayette belirtilmiştir. Rönesans'tan sonra daha duyarlı aletlerle yapılan gözlemler sonucunda, bırakalım dünyayı, güneşin hatta samanyolunun dahi evrenin merkezinde olmadığı ispatlanmış, fakat bu sefer de birçok gökadayı içeren daha geniş ama durağan bir evren modeli geliştirilmiştir. Bu dönemde de büyük ölçüde dini inanışların etkisinde kalınmış, İncil'e dayanılarak evrenin yaratılış tarihinin milâttan önce 4004 yılı, 23 Ekim Pazar, sabahı, saat dokuz olduğu söylenmiştir.

"Asıl önemlisi Isaac Newton bile, mistik düşüncenin etkisiyle 1723 yılında James Ussher'in iddia ettiği evrenin oluşum tarihi (MÖ 4004)'ni olduğu gibi kabul etmiş ve kendi bulduğu çekim kuvvetinin etkisiyle evrenin çökmesi gerektiğini kabul edemeyip, sonlu, küçük, durağan ve yaşı sadece 5732 yıl olan bir evren modeline inanmıştır."[16]

Daha sonraları çağımızın en büyük bilim adamlarından Einstein bile durağan evren kavramını kabul etmiş ve evrenin durumunun zamana bağlı olmadığını söylemiştir.

"Einstein, Newton'un etkisinde kalarak durağan bir evrenin varlığına inandığından, alan denklemlerine birer terim ekleyerek onları durağan evren modelini verecek biçimde düzeltti. Bu düzeltmeyle, uzak gökcisimleri arasında çekimsel gücü dengeleyen bir itme gücünün varlığı ileri sürülmüş oluyordu .Einstein'in alan denklemlerinde yaptığı düzeltmeyle varlığı kabul edilen itme gücünün kapalı ve durağan bir evren oluşturabilmesi için cisimler arası uzaklıkla doğru orantılı olarak artması gerekiyordu ki, bu bilinen tüm fizik kurallarına aykırıydı. Einstein'in böyle bir zorlamayla oluşturduğu sonlu durağan, kapalı ve küresel yapıdaki evren modeli kırmızıya kayma gözlemlerini açıklıyamamakta ve öncelikle boyut olarak çok küçük kalmaktadır."[17]

Einstein, daha sonra yaptığı bu zorlama düzeltmenin hayatının en büyük hatası olduğunu söylemiştir.

1920'lere gelindiğinde Sovyet matematikçisi Alexander Friedman ilk durağan olmayan evren fikrini ortaya attı. Friedman, Einstein'in hatasını anlayarak, onun alan denklemlerini ,eklenen düzeltmeyi çıkartarak yorumladı ve zamanla değişebilen, dinamik evren modelini geliştirdi. Bu ilk adımdan sonrası çorap söküğü gibi geldi. Friedman'ın düşüncelerini kuramsal alandan çıkarıp, gözlenebilen bir gerçeklik haline getiren ilk büyük kanıt, 1929 yılında Edwin Hubble'ın çalışmaları ile oluştu. 19. yüzyıldan beri ışık kaynağının hareketinin, yaydığı ışığın tayf çizgilerine önemli bir etkisi olduğu bilinmekteydi. Işık kaynağı yaklaşıyorsa tayf çizgilerinde bir maviye kayma, kaynak uzaklaşıyorsa kırmızıya kayma belirir. İşte Hubble çok sayıda galaksiden gelen ışınları bu açıdan inceledi. Sonuç çok şaşırtıcı oldu. Bize çok yakın olan bazı galaksiler dışında, tüm galaksilerin tayfları bir kırmızıya kayma gösteriyordu. Bu tüm galaksilerin bizimkinden uzaklaşması demekti. Hatta yapılan incelemeler uzaklaşma hızının, mesafe arttıkça daha büyük boyutlara vardığını gösterdi. Bu gözlem dinamik, zamanla değişen ve genişleyen evren modellerinin en büyük kanıtı oldu. Daha sonra yapılan gözlemler ve bulgular dinamik evren modelini tekrar tekrar ispatladı ve bu dinamizme paralel olarak Büyük Patlama teorisi geliştirildi. Yüzyılların doğması, durağan ve yaratıldığı gibi hareket eden evren modeli, yerini dinamik bir biçimde oluşan, sürekli değişen ve oluşumunun halen devam ettiği bir evren modeline tartışmasız olarak bıraktı. Dinsel doğma belki de en dokunulmaz gibi görünen yerinden öldürücü bir darbe yedi.

Bütün bu gelişmelerden sonra, TV'deki İslâm ve İlim programlarında tanrısal bir uyum içinde hareket eden durağan, evren yapılarından söz etmek gerçeğe karşı saygısızlık olmuyor mu?

Yıldızların ışığı nereden geliyor?

Yüzyıllardan beri insanlar, güneş ve diğer yıldızların saçtıkları enerjinin nereden geldiği sorusu üzerinde kafa yormuşlardır. *Kuran*'da bu mesele şöyle çözülmüştür:

"Allah göklerin ve yerin Nûr'udur. O Nûr'un meseli: Doğu ile Batı'yı kuşatan kutlu bir zeytin ağacıdır ki ışığı kendiliğindendir. O ağacın parlak yağıyla yanmakta olan bir kandile benzer ki, göklerdeki en parlak yıldızlar ışıklarını ondan alırlar. Bütün bunlar Nûr üstüne Nûr'dur. Allah dilediğini Nûr'una kavuşturur."[18]

Ne var ki bugün yıldızların enerjilerinin kaynakları sorunu, belki de astrofiziğin en net biçimde çözümlediği sorunlardan biridir. Nükleer fizik alanındaki gelişmeler ve sürekli yakından gözlemleyebileceğimiz bir yıldız örneğinin (güneşin) bulunması, sorunun çözümünü kolaylaştırmıştır. Bilim adamları güneşin enerjisinin Tanrı kaynaklı olduğu fikrini çoktan bırakıp, şu bulguları sıralamaktadırlar:

"Güneş, beş milyar yıl önce Samanyolu Galaksisinin ucundan doğmuş, bir hidrojen bulutu girdap halini almış ve çekim başlamıştır. Bütün gaz merkezde

16 Doç. Dr. Osman Demircan, "Evren ve Biz", *Bilim veTeknik*, sayı: 206, s:1.

17 Aynı yazı, s:2.

18 *Kuran*, Nûr Sûresi, 35. ayet, c:2, s:545.

toplandıkça çok yüksek sıcaklık, basınç oluşmuş ve nükleer ateş yanmaya başlamıştır."[19]

"Hidrojeni helyuma dönüştürerek, çekirdek çarpışmaları enerji üretirler. Bu enerjinin bir bölümü yıldızı ısıtmaya yarar, böylece gravitasyonal çekimin onu daha çok sıkıştırmasına engel olan bir basıncın varlığını sürdürür. Kısaca, çekirdek tepkimelerinin etkisi ile gravitasyonun etkisi arasında böylece bir denge kurulur ve bu denge, uzun bir dönem boyunca yıldızın kararlı durumda kalmasını sağlar. Böylece üretilen enerji, fotonların ısı ışıması biçiminde sürekli olarak dışarıya doğru yöneltilmiştir. Bu ise yıldızların ayırt edici özelliği olan parlaklığı oluşturur.

"Öyleyse, yıldızların yaşamını yöneten başlıca görüngü, çekirdek tepkimeleri ile enerji üretilmesi olmaktadır."[20]

Bu bilgiler aynı zamanda, yıldızların *Kuran*'da yazılanın aksine bozulmaktan korunamayacaklarını göstermekte ve durağan evren modeline bu açıdan da bir darbe indirmektedir. Gerçekten de herşeyin olduğu gibi yıldızların da doğuşu, gelişimi ve ölümü vardır. Milyarlarca yıl içinde tüm hidrojenin helyuma dönüşümü tamamlanır ve yıldız kendi içinde büzülmeye başlar. Bu yıldızın ölümü anlamına gelir. Yıldızın büyüklüğüne göre bu ölüm değişik biçimlerde olur ve değişik oluşumlara yol açar.

Evren yapısı itibariyle dinamik olduğu gibi, içindeki gökcisimleri de sürekli bir değişim ve başkalaşım içindedir. Her geçen gün bazı gökcisimlerinin yaşamı sona erer ve yeni gökcisimleri oluşur. Evrende herşeyden söz edilebilir, fakat haraketsizlikten, durgunluktan söz edilemez.

Kuran ve canlıların kökeni

Kuran'a göre, tüm canlı varlıkları ve insanı, bugün olduğu biçiminde, Tanrı yaratmıştır. İlk insan Adem'dir. Adem'in kendisinden eşi olan Havva yaratılmıştır. El 'Bakara Sûre'sinin çeşitli ayetlerinde anlatıldığı üzere Adem ile Havva, Tanrı'nın bir ağaca yaklaşmama emrini dinlemediklerinden (şeytanın aldatmacası ile) Cennet'ten kovulmuşlar ve dünyaya indirilmişlerdir. Tüm insanlar bu ikisinden üremiştir. *Kuran*'da başka bir sûrede ise yine insanın yaradılışı şöyle anlatılır:

"Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan ve ondan eşini vareden, ikisinden pekçok erkek ve kadın meydana getiren Allah'ınıza karşı saygısızlıktan kaçının."[21]

19 Lennard Bickel, "Güneşimiz: Yaşadığımız Yıldız", *Bilim ve Teknik* sayı: 110, s:45.
20 Roland Omnes, *Evren ve Dönüşümleri*, Onur Yayınları, s:148.
21 *Kuran*, Nisâ Sûresi, 1. ayet, c:1, s:111.

İşte bugün ülkemizde Milli Eğitim Bakanı tarafından okullarda okutulması istenen "bilimsel" teori budur.

Bu yaradılış teorisi Tevrat'ta, İncil'de ve hemen hemen tüm dinlerde ufak farklarla aynıdır ve 19. yüzyıla kadar köklü bir inanış biçiminde süregelmiştir.

En sonunda 19. yüzyıl başlarından itibaren insanın ve çeşitli canlıların kökenleri sorunu, bilimsel kıstaslar ve veriler gözönüne alınarak incelenmeye başlanmıştır. Bu incelemeye öncülük edenlerden, İngiliz Doğa Bilgini Charles Darwin yayınladığı *Türlerin Kökeni, Ehlileştirme Altında Hayvan ve Bitkilerin Çeşitleri, İnsanın Türeyişi, Cinsel Ayıklanma* adlı kitaplarında yaradılış efsanesine köklü darbeler vurulmuş ve günümüze kadar sürecek bir tartışmayı başlatmıştır. Darwin yazılarında, türlerin birbirinden bağımsız olarak yaratılmadıklarını, evrim ve doğal ayıklanma yoluyla birbirlerinden geliştiklerini, uyum sağlayamayan bazı türlerin yokolduklarını, insanın da bu evrimden bağımsız olmadığını ve daha ilkel bir yaratıktan (maymundan) türediğini ileri sürmüştür.

Evrim kuramı ilk ortaya atıldığı zaman büyük itirazlar ve suçlamalarla karşılaşmış, fakat daha sonraki yıllarda bulguların bu teoriyi destekleyen bir nitelik taşımasından dolayı, bugün artık bilim adamları tarafından temel alınıp daha da geliştirilmesi gereken bir teori olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeyi bir türlü içlerine sindiremeyen dinci çevreler, evrim kuramına karşı, bir örneğini bugün ülkemizde de yaşadığımız türden saldırıları zaman zaman yoğunlaştırmışlardır. 1500 yıl önce yazılan *Kuran* ayetlerini, bilimin yerine geçirmeyi amaçlayan bu saldırıların kofluğunu son bilimsel bulguları sıralıyarak gösterebiliriz.

Eski Yunan'dan beri, düşünürler canlı-cansız ayrımı üzerinde durmuşlar ve "can"ın ne olduğunu, nereden kaynaklandığını tartışmışlardır. Ancak, biyoloji ve kimya alanlarındaki büyük gelişmelerden sonra, yüzyılımızın başlarında bu konuda belirleyici adımlar atılabilmiş ve tartışmalar bilimsel bir nitelik kazanabilmiştir.

Canlı maddeyi cansızdan ayıran temel özellikleri saptamaya çalışan bilim adamları çok zorlanmışlardır. Çünkü canlılara has diye kabul edilen bazı özellikler cansız maddelerde de görülebildiği gibi, canlı kategorisindeki bazı virüslerde belirli şartlarda hiçbir canlılık belirtisi görülememektedir. Bir paradoks gibi görünen bu durum, aslında, canlının cansız maddeden türeyen bir üst ürün olduğunun göstergelerinden biridir. Buna rağmen biyologlar canlıyı cansızdan ayıran bazı temel özellikler belirlemişlerdir. Bu ayırıcı özellikler ,her canlının beslenmesi, kendiliğinden

hareket edebilmesi, üremesi, evrim geçirmesi ve ölümlü olmasıdır.

"Sayılan bu özelliklerin tümünü de bir hücre taşıyabilir. Hücreden daha alt düzeyde bulunan ve bu şartlara sahip olan bir yapı da bulunmamaktadır. Demek ki can taşıyan temel birim hücredir."[22]

Canlılığı daha iyi kavramanın yolu hücreyi daha yakından incelemekten geçiyordu. Bu incelemeler bilim adamlarına canlı maddenin nasıl oluştuğuna dair ipuçları da verdi. Bugün genel olarak şöyle bir evrim çizgisi çizilebiliyor:

"Hayat güneşten doğmuştur. Güneş enerjisi planetimizin ilkel atmosferinde bulunan su buharı, hidrojen ,karbondioksit, amonyak gibi ilk maddelerden yararlanarak ilk amino asitlerin bileşmesini sağlamıştır. Bu amino asitler birbirleriyle birleşerek bir çeşit kimyasal metabolizmaya sahip daha karmaşık moleküller olan proteinleri meydana getirmişlerdir. Daha sonra ilk yaşayan organizmalar ve bunların devamlı gelişimi sonucunda nihayet insanoğlu ortaya çıkmıştır."[23]

Bu teori bir dizi deney ve bulguların sonunda gerçeklik kazanmış ve kanıtlanmıştır. Biyo-kimyacılar güneş enerjisinin ilk amino asitleri birleştirebildiğini deneylerle kanıtlamışlardır. İlk başarılı deneyi bundan 30 yıl önce Amerikalı Stanley Miller gerçekleştirmiştir.

"Stanley Miller şişede şimşek sistemi ile planetimizin ilkel atmosferinde bulunması gereken elemanlardan yararlanarak hayatı meydana getiren 20 amino asitten 17 sini yeniden yaratmayı başarmıştır."[24]

Son yıllarda ise Teksas Üniversitesi biyokimya profesörü Allen J. Bard gerçekleştirdiği değişik bir deneyle amino asitleri yıldırımlara ihtiyaç duymadan birleştirebilmiştir.

"Profesör Bard, laboratuvarda bir çeşit kimyasal fotosentezi gerçekleştirdi, ancak tabiatta bitkiler kendilerine renk veren karmaşık bir organik madde olan klorofilin sentezinden yararlandıkları halde, Amerikalı biyo-kimyacı klorofil yerine organik olmayan bir maddeyi kullanmıştır. Bu, içine biraz platin katılmış titan tozu idi. Bu toz sadece katalizör rolünü oynar, çünkü güneş ışınlarını zapteder ve bunların enerjisini bir su, amonyak ve metan (bataklık gazı) karışımını amino asitlere dönüştürmekte kullanır."[25]

Laboratuvarda amino asitler yaratıldıktan sonra bunların nasıl birleşebildikleri ve neden hayatın kaynağı olarak yirmi tanesinin seçildiği sorusu gündeme gelmiştir. Bu sorunun çözümü de fazla zaman almamıştır.

"NASA araştırma merkezinden profesör James Lawless nikel açısından zengin killerin münhasıran hayatın yapıtaşı olan yirmi amino asidi emdiğini göstermiştir. O halde çok eski bir geçmişte kimyasal reaksiyonlara tabi olarak meydana gelen amino asitlerin bir göl veya deniz kıyısında nikelli killere temas ettikleri düşünülebilir. Bu killer profesör Lawless'e göre bir mıknatıs etkisi göstererek amino asitleri tutmakta ve birbirine kenetlemektedir. Bunlar sadece bütün canlı maddelerin temelini oluşturan yirmi amino asidi bağlayabildiğinden hayatın ortaya çıkışı ile sonuçlanan seçim (seleksiyon) işlemini yaptıkları düşünülebilir. Bu varsayım deneysel olarak doğrulanmıştır. Profesör Lawless bu killer üzerine amino asitleri yaydığı zaman, asitler birleşerek proteinlere vücut vermişlerdir."[26]

Hayatın temel yapıtaşı olan hücrenin oluşumu için bu proteinlerin hayatın jenetik maddesi olan DNA molekülleri ile birleşmesi gerekiyordu. Diğer bir yandan yapılan araştırmalar ve deneyler, çoğalma özelliğine sahip DNA'ların yaratılmasına yönelik olmuştur. Proteinlerin oluşumuna paralel olarak DNA'ların da kendisini meydana getiren maddeleri çekme niteliğine sahip çinko açısından zengin killer üzerinde meydana gelebildiği ortaya çıkarılmıştır. Kaliforniya'lı bilgin Leslie Orgel kil üzerinde yaptığı deneylerle genleri protein desteği olmadan yaratabilmiştir. Daha sonra protein ve DNA'ların birleşmesinden ilk canlı, yani metabolizma yoluyla büyüyen ve kalıtım mekanizmasıyla çoğalabilen organizmaların oluştukları düşünülmüştür. Böylece cansız maddelerden çeşitli kimyasal reaksiyonlarla, canlı maddelerin türeyebileceklerini gösteren, deneylerle ispatlanmış, kapsamlı bir sistem geliştirilmiştir.

Araştırmacılar daha sonra çabalarını hücrenin çekirdeğinde yoğunlaşan ve DNA'lardan meydana gelen kalıtım maddeleri üzerinde yoğunlaştırdılar. İncelemeler son derece şaşırtıcı sonuçlar verdi ve nicel farklılıklar gösterse de tüm canlılarda ortak olan bazı yapılar ortaya çıkarıldı. Bu sonuçlar canlıların birbirinden türediklerini göstermesi açısından, evrim kuramını destekleyen çok önemli kanıtları da oluşturdu. Bu kanıtları sıralamak, bilimin bir asır sonra Darwin'i nasıl doğruladığını göstermesi bakımından yararlı olacaktır:

"Bir insanın her hücresi, içinde 100.000 kelime bulunan en aşağı 10.000 kitap, ya da 24 ciltli 2500 ansiklopedinin içerdiği bilgi kadar bilgi içermektedir.

22 Dr. Halil Demirtaş, "Can Nedir?", *Bilim ve Teknik* sayı: 166, s:38.
23 Jean Ferrara, "Hayatın Yaratıcısı :Güneş",*Bilim ve Teknik* sayı: 161, s:26.
24 Aynı yazı, s:27.
25 Aynı yazı, s:26.
26 Aynı yazı, s:27.

Daha basit canlı varlıklar daha küçük kitaplıklara sahiptirler. Örneğin bir bakterinin DNA'sı yaklaşık 1000 harflik 2000 jen içerir. Bir insan hücresinin kitapları bakteri hücresinin raflarına uyduğu gibi, bakteri hücresinin harfleri de insan hücresi kitaplığının raflarına uyar. Zira bütün canlı yaratıkların kalıtım bilgileri, filden tutun da insan üzerinden bal arısına, hatta siyah laleye kadar esas dört ana yapı taşından bir araya gelir."[27]

"Jenetik şifreyi dört harflik bir kelime kombinezonuna benzetebiliriz. Bu şifrenin harfleri Adenin, Guanin, Timin ve Sitozindir.[28] Bunları kısaca A,B, a ve b şeklinde ifade edersek ortaya 64 kombinezonlu bir jenetik alfabe çıkar. Bu jenetik alfabe ister virüs, ister bakteri, ister böcek, ister bitki, ister hayvan, ister insan olsun bütün canlılar için birdir. Canlıların birbirinden değişik yapı ve özellikler göstermesini sağlayan husus bu kombinezonlardaki çeşitliliktir."[29]

"Artık yüzyılımızda çok iyi bilindiği gibi her canlı hücresinin yapı temeli, amino asit kombinezonlarıdır. Canlı türleri arasındaki başkalaşmayı sağlayan husus, temel amino asit kombinezonlarındaki değişiklikler veya bilimsel adıyla mutasyonlardır. İşte bu kombinezonlardaki benzerlik ve farklılıklara bakarak yosundan insana bütün canlıların gelişim tablosunu çizmek ve aralarındaki akrabalığı ortaya çıkarmak imkânı doğmuştur. Ortaya çıkan tabloya göre insan ve maymunda 141 temel amino asit kombinezonundan 140'ı birbirinin aynıdır, yani insanla maymunu sadece bir amino asit kombinezonu ayırmaktadır. Buna karşılık insanla ada tavşanı arasında 11,at arasında 12, güve arasında 31, maya arasında 41 amino asit farklılığı bulunmaktadır. İnsanla en uzak akraba sayılabilecek yosun arasında bile bir ortak amino asit vardır."[30]

Biyo-kimyacıların ve jenetikçilerin tüm bu çalışmaları sürerken, dünyanın dört bir yanından gelen fosil, iskelet ve kalıntıları inceleyen antropologların bulguları, insanın birdenbire, bugünkü yapısıyla ortaya çıktığını söyleyenlere bir darbe daha indirmiştir. Araştırmacılar son derece dakik yöntemlerle bu kalıntıları incelemişler ve şu sonuçlara varmışlardır:

"... on ilâ on iki milyon yıllık eski tabakalarda maymun iskeletlerine, daha sonra ramapithecus gibi hem insan hem maymunu andıran iskeletlere, son beş yüz bin yıl içinde de pithecanthropus erectus gibi dik omurgalı ve yapı itibariyle insanı daha çok andıran iskeletlere rastlıyoruz. Daha ileri bir örnek olan Neanderthal adamı ise bundan yüz-yüzelli bin sene önce yaşamıştır. Bu insana benzer ilk iskeletlerin incelenmesinden elleriyle basit aletler kullanabilecek durumda olmakla birlikte beyinlerinin bugünkü kadar gelişmediği, kambur durdukları, tıpkı maymunlardaki gibi çenelerinin ileriye, alınlarının geriye fırlak olduğu, gırtlak yapılarının ilkelliği dolayısıyla uzun boylu konuşacak durumda bulunmadıkları belirlenmiştir. Günümüz insanına çok benzeyen Cro Magnon adamı gibi iskeletlere son 25-30 bin yıl içinde rastlanmaktadır."[31]

Görüldüğü gibi insan maymun karışımı varlıklara ait olduğu sanılan iskeletlere on milyon yıllık tabakalarda ve daha sonrakilerde rastlanmaktadır. Ayrıca bir amino asit kombinezonunun değişmesi için 11 milyon yıllık bir mutasyon süresine ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Buradan aralarındaki kombinezon farkı bir olan insanla maymunu ayıran sürenin 11 milyon yıl olduğu, yani maymundan insana geçişin 11 milyon yıl kadar önce oluşmaya başladığı anlaşılabilir. İki ayrı araştırma dalının vardığı sonuçlar birbirini doğrulamaktadır.

Tüm bu kanıtlara karşın, halâ dini efsaneleri bilimsel teorilerle eş tutmaya çalışanları, altıncı yüzyılın bilgisini bilimdir diye 21. yüzyılın eşiğinde okullarda okutmaya kalkışanları geçenlerde *Cumhuriyet* gazetesindeki haberde hayretle okuduğumuz gibi "hiçbir balığın kurbağaya dönüştüğü, hiçbir maymunun da insana dönüştüğü gözlenmemiştir" şeklindeki cehalet örneklerini sergiliyenleri, Darwin görse, evrim ağacının hangi dalına koyardı acaba?

Diğer bazı *Kuran* ayetleri

Kuran'da, yazıldığı çağda henüz sebebi bilinmeyen, fakat bugün kolayca kavranabilen bazı olay ve oluşumlar Allah'a maledilmiş, ve Allah'ın yüceliğinin göstergeleri olarak sunulmuştur. Bu ayetleri kısaca sıralamak yararlı olacaktır:

"Dişinin gebe kalması ve doğurması ancak O'nun bilgisine göredir. Bir canlıya ömür verilmesi de ömürden azaltılması da kitapta yazılıdır."[32]

En azından insanlar açısından baktığımızda kadının gebe kalıp kalmaması, herhangi bir gizli gücün bilgisine göre değil, bizzat karşılıklı cinsel ilişkiye giren iki insanın davranışına bağlıdır. Günümüzde gerek erkeğe, gerekse kadına yönelik korunma yöntem-

27 Rainer Paul, "Vücudumuzdaki Mikrokozmoz", *Bilim ve Teknik*, sayı: 135, s:2

28 DNA'yı oluşturan Nükloidler yüksek molekül ağırlıklı bileşiklerdir. Her nükloidin teşekkül ettiği maddelerden bir kısmı azot bazlarıdır. Azot bazları pürinler (adenin, guanin) ve pirimidinler (sitozin, timin)dir.

29 Dr. Engin Korur, "Jenetik Kontrol Gerçekleşiyor mu?", *Bilim ve Teknik*, sayı: 135, s:5

30 Dr. Engin Korur, "Yosundan İnsana", *Bilim ve Teknik*, sayı: 142, s:9

31 Aynı yazı, s: 9

32 *Kuran*, Fâtır Sûresi, 11. ayet, c:2, s:687

leri ile gebelik önlenebilmektedir. Ayrıca, bir bebeğin doğup doğmaması, yani ona ömür verilip verilmemesi yine kadının kendisine kalmış bir karardır. Kürtaj tipi yöntemlerle çocuğun doğması engellenebilir.

"İnsan nereden yaratıldığına bir baksın. Atılan bir sudan yaratıldı. O su, omurga kemikleri ile göğüs arasından çıkar."[33]

Cinsel birleşme esnasında erkeğin vajina içine püskürttüğü, içinde sperm hücrelerinin bulunduğu "meni" denen sıvının omurga kemikleri ve göğüs ile veya o bölgedeki bir organ ile hiçbir ilişkisi yoktur. Bu sıvının erkeğin testislerinde, iç salgı bezlerinin birinin ürünü olduğu bilinmektedir.

"Tanrı sizin kulaklarınızı ve gözlerinizi alıverir ve yüreklerinizi mühürleyiverirse onu size getirip verecek olan Tanrı'dan başka bir Tanrı mıdır? de."[34]

Günümüzde insandan insana organ nakli doktorların kolayca yaptıkları bir cerrahi müdahale olmuştur. Böbrek ve kalp nakilleri sıradan ameliyatlar halini almıştır .Ayrıca sadece insandan insana organ nakli değil, yapay olarak oluşturulmuş bazı organlar da insanlara takılabilmektedir. Bunun en son örneği geçtiğimiz aylarda birkaç hastaya takılan yapay kâlplerdir.

"De ki: Suyunuz çekilecek olsa, söyleyin bakalım size kim akarsu getirebilir?"[35]

Bırakalım günümüzde, akarsuların yataklarının değiştirilerek başka yönlere akıtılmasını, çöllerin ortalarına kadar kanallarla su götürülmesini, yapay yağmur yağdırma çabalarını Eski Mısır, Babil ve Sümer'lerde dahi sulama kanallarının açıldığı bilinmektedir.

"Göğün boşluğunda Allah'ın buyruğuna boyun eğerek uçan kuşları görmezler mi? Onları Allah'tan başka havada tutan yoktur."[36]

Kuşların uçmasının herhangi bir gücün buyrukları ile ilgisi yoktur. İster süzülme inişi, ister kendi gücünü kullanarak uçma şeklinde olsun, kuşların uçmasını sağlayan, kendi organlarından (kanatlar ve kanat ile kuyruk tüyleri) oluşan uçuş takımlarıdır. Günümüzde çeşitli kuş uçuşlarının aerodinamiği iyice anlaşılmış, hattâ uçak yapımlarında bu araştırmalardan faydalanılmıştır.

"Rabninin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? Dileseydi onu durdururdu. Sonra biz güneşi ona delil kılmışızdır. Sonra da onu azar azar alıp kendimize çekeriz."[37]

33 *Kuran,* Târık Sûresi, 5:7. ayet, c:2, s:957
34 *Kuran,* El-Mülk Sûresi, 23. ayet, c:2, s:908
35 *Kuran,* El-Mülk Sûresi, 30. ayet, c:2, s:909
36 *Kuran,* Nahl Sûresi, 79 ayet, c:1, s:411
37 *Kuran,* Furkan Sûresi, 45-46 ayet c:2, s:560

Bir cismin gölgesinin uzayıp kısalması, cismin ışık kaynağı ile uzaklığına ve ışığın cisme geliş açısına bağlıdır.

Cisim ışık kaynağına ne kadar yakın ve gölgenin düştüğü zemine ne kadar uzaksa gölge o kadar büyük olur. Işık kaynağını güneş, cismi de zemine değen bir varlık olarak belirlersek, güneş ışınlarının tam dik olarak geldiği saatlerde gölge yokolmuş gibi gözükür. Burada azar azar kendine çekme değil, tamamen güneş ışınlarının geliş açısının dikliğe yaklaşımı sözkonusudur.

Kuran ayetleri içersinde bu tür onlarca örnek daha bulunabilir.

Sonuç

Her olguyu ve her fikri olduğu gibi, *Kuran*'ı ve onun temsil ettiği ideolojiyi de, kendi zaman ve mekânının şartları içinde değerlendirmek gerekir. Altıncı yüzyılın Arap toplumu için ve daha sonraları göçebelikten kurtulup yerleşik düzene geçen diğer bazı toplumlar için, Hz. Muhammed'in fikirlerinin dönüşüme önderlik edici bir niteliği vardı. Bu sebeple Muhammed, tarihte devrimci bir rol oynamıştır.

Bütün diğer düşünce akım ve sistemleri gibi, dinler de insanlığın toplumsal gelişmesinin ulaştığı belli nitel düzeylerden bağımsız değillerdir. Bu çok genel tesbit, *bilgi* ile *din* arasındaki özel ilişkiye uygulandığında, şu özel biçime bürünür: Dinler, beraberlerinde getirdikleri *kozmogoni*'leri (evren modellerini, evren şemalarını) tamamen uydurma biçimde, bir veya birkaç kişinin muhayyilesinin ürünü olarak elde etmezler. Tersine, belli başlı inanış türlerinin (totemizm/şamanizm, insan biçimine bürünmüş çoktanrılılık, vb.) ve özellikle büyük tek-tanrılı dinlerin (Yahudilik, Hıristiyanlık, Müslümanlık) her biri, kendi doğuş ve gelişme aşamasında mevcut olan insanlığın bilgi birimini, kendi evran şemasının harcı yapar ve fayat aynı anda, bu evren şemasını, bir tanrı buyruğu, ilâhî bir düzen ve kural olarak, teolojik bir değişmezlik içinde dondurur. Bu nedenle, toplumların ve bilimin sonraki yüzyıllar ve binyıllar içindeki gelişimi, bir kere dondurulmuş olan bu şemayı ve bunda ısrar edenlerin fikirlerini sürekli olarak eskitir. Böylece bilimsel gelişme ile dinî donmuşluk arasındaki açı, gitgide açılmaya başlar.

Tarihî gelişimin doğal sonucu olarak, İslâm ideolojisi de bir süre için taşıdığı o toplumsal ilerlemenin önünü açabilme kapasitesini ister istemez kaybetti. Bu arada, Kuran'da sistemleştirilen ve o zamanlar için geçerli olan bilgi birikimleri de, "bilgi" olma vasıflarını tamamen yitirdiler, insanlığın habire gelişen bilimsel bilgi sınırlarının çok çok gerisinde kaldılar.

Günümüzde *siyasî düzlemde* birtakım ilerici tavırlar alabilen bazı İslâmcı düşünürlerin bilimsel gelişme ile *Kuran*'ı bağdaştırma çabalarının acıklı karakteri, buradan ileri geliyor.

Daha genel olarak, bilimsel bilginin çağdaş gelişimi, artık her türlü dinî ideolojiyi herhangi bir ilerici yönden tamamen yoksun bırakan bir düzeye ulaşmış bulunuyor. Türk Devriminde de çok somut bir şekilde yaşandığı gibi, toplumun her ileri hamlesi, şeriatçılıkla, bağnazlıkla, dinî dogmatizmle bir hesaplaşmayı mutlaka zorunlu kılmaktadır. Din ile ilericiliğin, din ile bilimin, din ile çağdaşlığın yolları uzun zamandan beri ayrılmıştır. Aynı nedenle, son yıllarda tehlikeli boyutlara varan laiklik-düşmanı cereyana karşı, gerek laikliği ve gerekse bilimi savunmak da, bugün ilericiliğin kıstaslarından biri olmaktadır.

21. yüzyılın eşiğine gelmişken, maalesef hâlâ, 1500 yıl öncesinin düzeyini yansıtan fikirlere karşı mücadele etmek zorundayız.

öğretmen dünyası

Aylık Meslek Dergisi
AĞUSTOS 1985 (68. SAYI) ÇIKTI
(SAKINCALI KİM?)
Başyazı: BAKANLIĞA TEŞEKKÜRLER (!)

Bakanlığın Dergimizle ilgili genelgesine tepkiler:
Kifayet ÖZAYDIN, Ahmet ERDOĞDU, M.Emin DEĞER, Halil BERKTAY,
A.Maruf BUZCUGİL, Remzi İNANÇ
S.A.: Eğitim Bakanlığı mı?
İ.Ethem BAŞARAN: Eğitimde İşgören Değerlemesi
Şükrü KURGAN: Nasrettin Hoca'da Halk
Nazmi GEYİK: Gençlik Üniversite ve YÖK
Savaş YALÇIN: Matematik Öğretimi
Mehmet BAŞARAN: Acaba Sınıfta Kalsa mıydı?
M.Demirel BABACANOĞLU: Sınıfta Kalmak — Geçmek
A.Aydın İLİK: Blokflüt Eğitimi
Öteki eğitim yazıları, öykü, şiir, karikatürler...

Yıllığı: 2000, altı aylığı: 1000, sayısı: 200 TL. Posta Çeki: Kifayet Özaydın, 16640-5
Adres: Selanik Cad. SSK İşhanı, Kat: 8, No: 512 Yenişehir—Ankara Tel: 33 12 83

Sovyetler Birliği'nin Sosyal Yapısı

Mehmet Gündüz

Mehmet Gündüz'ün aşağıda okuyacağınız yazısı, bir yönüyle Antonio Carlo'nun ***Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri*** *(çeviren: Emre Adıgüzel; Kaynak Yayınları, Şubat 1985) adlı kitabı üzerine kapsamlı bir inceleme niteliğinde. Bununla birlikte bu yazı, sözkonusu problem, yani bugünkü Sovyetler Birliği'nin nasıl bir ülke olduğu ve geri dönüşün nasıl, ne zaman gerçekleştiği üzerine, M.Gündüz'ün, A. Carlo'nun çizdiği çerçeve ile sınırlı kalmayan kişisel görüşlerinin oldukça geniş bir sunuşunu da içeriyor. Kabul gören görüşten farklı olan makaleyi, bu ikinci yönüne dikkat çekmek bakımından, "Yayın Dünyası" bölümümüzde değil, burada, kendi başına bir inceleme olarak yayınlıyoruz. Mehmet Gündüz'ün yazısıyla birlikte, bir bakıma, yukarıda andığımız problem konusunda bir tartışma da başlamış olmaktadır. Gelecek sayılarımızda, bu tartışma değişik yorumlarla sürecektir.*

SAÇAK

Sovyetler Birliği'nin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında, özellikle 1960'dan sonraki gelişmeleri de kapsayan, dilimize çevrilmiş ciddi ve objektif bir yapıt yok gibiydi. Carlo'nun kitabının çevrilmesi bu bakımdan önemli bir kazançtır. Özellikle konunun araştırıcıları açısından her an başvurulabilecek ve tezleri hesaba katılması gereken bir yapıt olarak, kütüphanelerin toz tutmayan bölümlerinde duracaktır.

Carlo'nun kitabı, Sovyetler Birliği'ni hâlâ sosyalist kabul ederek yücelten ve insanlığın ilerlemesi safındaki bir güç saymaya devam eden anlayışlara esaslı bir darbe indiriyor. Carlo, özellikle hukuksal görüntülerin altındaki gerçek mülkiyet illşkilerini inceleyen yönüyle, Sovyetler Birliği'nin sosyalist kabul edilmesi yönündeki bütün gerekçeleri geçersiz kılıyor. Diğer yandan Carlo, Sovyetler Birliği'nin yapısını adlandırırken, bu toplumun temel çelişmelerini ve alternatiflerini incelerken, önemle üzerinde durulması gereken tezler ortaya atıyor. Bu tezler, Sovyetler Birliği konusunda uzun süreli bir tartışmaya katkıda bulunuyor. Uzun süreli diyorum çünkü bu konuda hayli farklı görüşler tartışılmaktadır ve her bir görüşün kendine özgü güçlü yanları dikkate alındığında tartışmanın hemen bir sonuca bağlanamayacağı anlaşılmaktadır. Ancak bu görüş zenginliğinin, sonunda gerçeğin belirginleşmesine hizmet edeceği de kuşkusuz.

I. Sovyet Sisteminin Niteliği ve Kökeni

Sovyetler Birliği'nin niteliği

Carlo'nun kitabında çok önemli yer tutan bu konudaki çözümlemeleri burada özetlemek dahi çok yer alacaktır. En iyisi bu konuyu inceleyenlerin kitabı okumalarıdır. Ancak çok kısa da olsa bazı önemli noktaları özetlemek ihtiyacını duyuyorum. Çünkü daha sonraki tartışma noktalarına geçerken okuyucunun kısaca da olsa bu çözümlemeleri biliyor olması gerekiyor.

A. Carlo, Sovyetler Birliği'nin gerçek niteliğinin ne olduğunu tespit edebilmek için, önce onun ne olmadığını tartışmaktadır. Yazar kitlelere dayanan ve bürokratlaşmaya karşı etkili önlemler getiren "Devlet ve Devrim"in sosyalizm anlayışını benimsediğini belirttikten sonra Sovyetler Birliği'nin bu temel kıstasları açısından sosyalizme çok uzak olduğunu saptıyor. Planlı ekonomi emekçilerin katılımına değil, kitlelerden kopuk bir bürokrasinin kararlarına dayanır. Yüksek Sovyet önceden hazırlanan, hattâ uygulanmaya başlanan planı kabul etmekle görevlidir. Bürokrasi kitlelerin taleplerini dikkate almaz, yalnızca küçük bir azınlığın çıkarlarına göre ayarlar herşeyi. Siyasi yapı da buna benzer bir durumdadır. Büyük bir iktidara sahip olan partide her şey küçük bir elit tarafından kararlaştırılır. Kızıl Ordu bir halk ordusu olmaktan uzaktır. Sovyetler Birliği'nin dış politikası da devrimci ilkelerle uyuşmaz.

Sovyetler Birliği'nde gelir farkları çok yüksektir. Bir

Sovyet bakanı bir kol işçisinin aşağı yukarı yüz katı fazla kazanır. Bunlara bakıldığı zaman toplumun antagonist sınıf çelişmeleri içerdiği ve dolayısıyla sosyalist olmadığı anlaşılır.

Daha sonra Carlo, SB konusundaki çeşitli teorileri incelemekte ve tartışmaktadır. Carlo, Troçki'nin yozlaşmayı yalnız siyasal planda görüp ekonomik alana götürmemesini eleştirir. Yazara göre, üretim araçlarının tek tek bürokratlar tarafından bireysel mülk edinilememesi, ekonomik alanda bir sınıfın hakimiyetini ortadan kaldırmaz. Sovyet toplumunda *"bütün malların ,aynı zamanda bütün ekonomik aygıtın kollektif sahibi, ekonomiyi belli üretim ilişkilerine göre yöneten bir toplumsal sınıftır"* (s. 18-19). Ve bu sınıfın adı bürokrasidir.

Carlo,bürokrasinin bir sınıf olmadığı ve sömürücü olmadığı itirazlarına karşı da güçlü kanıtlar ileri sürmektedir.

Carlo, Wittfogel'in "asyatik despotizm" ve Hilferding'in Nazilerle ve "New Deal" ile benzerlik tezlerini de eleştirdikten sonra SB'nin kapitalist ya da devlet kapitalisti bir ülke olup olmadığını tartışmaktadır.

Carlo'ya göre, kapitalizmi kapitalizm yapan temel özellikler *artı-değer*, meta ve piyasa kategorilerinin hakim varlığıdır. Ona göre kapitalist üretim tarzının temel yasası ve aynı zamanda karakteristik niteliği artı-değer için üretimdir. Artı-değer, piyasa ile en sıkı bağı olan bir kategoridir. Kapitalizmin bu sayılan temel kategorileri, aynı ölçüde kâr çabasına yöneltilmiş çok sayıda sermayenin anarşik rekabetiyle belirlenir.

Carlo'ya göre bu temel kategorilerin hiçbiri SB'nde yoktur ya da hakim durumda değildir. Gerçi işçiler bir artı-ürün üretmektedirler ama bu artı-değer değildir. Çünkü artı-değer ancak piyasanın egemenliği koşullarında oraya çıkabilir. Aynı şekilde para da kapitalizmdeki bilinen işlevi görmez. Yalnız tek bir mülk sahibinin bulunduğu yerde alım-satım düşünülemez. Merkantil kategoriler gerçekte işlemez. Köylülerle devlet arasındaki alım-satım taraflar arasında serbest bir sözleşmeyle değil, devletin ticari ölçülere uymayan fiyatları dayatmasıyla olur. Carlo'ya göre, değer yasası, planın ve kollektif mülkiyetin hükmettiği bir ekonomide işlemez ve egemen durumda olamaz. Bütün bunlara bağlı olarak kâr planda yoktur. SB'de kullanım değeri unsuru, satıştan kâr sağlama amacına ağır basar; kapitalist sistemdekinin tam tersi olur. SB'de tam istihdam sağlanmış olması da kapitalizme aykırı bir olguya işaret eder.

A. Carlo, SB'nin kapitalist olamayacağı noktasındaki kanıtları devlet kapitalizmi olamayacağı noktasında da kullanmaktadır. Ona göre kapitalizmin kategorilerinin varolmadığı yerde devlet burjuvazisinden söz etmek de anlamsız kaçmaktadır.

Bürokratik kollektivizm

A. Carlo bütün bu tartışmalardan sonra SB'nin niteliğinin ne olduğu sorusuna kendi yanıtını getirmektedir. Ona göre, üretim araçlarının bir sınıfın tek tek üyelerinin değil, bütününün elinde kollektif olarak toplandığı, ekonomiyi, sermayelerin anarşik olarak rekabet ettiği piyasadan bağımsız olarak yöneten planın hakim olduğu; değişim değerlerinin değil, kullanım değerlerinin genişletilmiş yeniden üretiminin ve yatırım malları sektörünün önceliğinin söz konusu olduğu; tek tek üretim birimleri düzeyinde değil, fakat toplam artı-ürünün bir bölümüne merkezi plan aracılığıyla doğrudan sahip olunması yoluyla bir sömürünün gerçekleştiği; siyasal ve ekonomik iktidarın merkezileşmesinin tamamlandığı bir sistemin (s. 107) sosyalizmle de (kullanım değerlerinin genişletilmiş yeniden-üretimi), kapitalizmle de (sömürü, sınıflar), hatta yer yer feodal despotlukla da yüzeysel olarak benzer yanları bulunmakla birlikte, kendine özgü antagonist çelişmeleri ve bağımsız dinamiği ile diğer sistemlerle temelden ayrılan bir niteliği vardır (s. 93-94). Bu kendine özgü sistem için yazar, Bruno Rizzi'nin 1930'ların sonunda koyduğu adı benimseyerek "bürokratik kollektivizm" adını uygun bulur. *"Bu niteleme gerçekte, siyasal merkezi bürokrasi sınıfının kollektif mülkiyetinin tarihte benzeri görülmeyen bir şekilde hakim olduğu sistemi ifade eder"* (s. 94).

Carlo'nun nitelemesine itirazlar

Öncelikle şunu belirtelim ki, A. Carlo'nun Sovyet toplumunun niteliği ile ilgili saptamalarının büyük bir bölümüne katılıyorum. Sovyetler Birliği'nin sosyalist bir ülke olmadığı, emekçiler üzerinde sömürünün amansızca devam ettiği ve bir hakim sınıf tarafından artı-ürüne el konduğu tespitleriyle birleşiyorum. Ayrıca, Sovyet sisteminin, bildiğimiz kapitalist ülkelerle önemli temel farklılıklar taşıdığı görüşünü -bazı noktalar dışında- paylaşıyorum.

Farklılık, Sovyet toplumunu niteleme noktasında ortaya çıkmaktadır. Carlo'nun tersine, Sovyetler Birliği'ndeki sistemin devlet kapitalizmi olarak adlandırılması gerektiği kanısındayım. Bu, nitelendirmede bir farklılıktır ve derhal kesilip atılmaması gereken uzun süreli bir tartışmayı gerektirmektedir.

Bugünkü Sovyet sistemi,üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyetin ve ona dayanan klasik türdeki burjuvazinin önce ve büyük ölçüde bir işçi-köylü devriniyle (1917), geri kalan kısmının, 1917 devrimini de

bastıran bürokrasinin kollektifleştirme hareketiyle (1930-1936) tasfiye edildiği koşullarda, bildiğimiz türdeki devlet kapitalizminin, sanayileşme hamlesinin yüklerini de sırtlanarak, son sınırına kadar uygulanması sonucunda ortaya çıkmıştır. Devlet kapitalizminin bu son sınırına kadar uygulanışı üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyeti ve onun dayandığı kategorileri (piyasa, anarşik rekabet vb.) önemli ölçüde tasfiye etmiştir. Bu tasfiye sonucunda öyle bir oplumsal formasyon ortaya çıkmıştır ki, adeta bilinen türdeki kapitalizmin kısmi bir inkârı niteliğine bürünmüştür. Kanımca Carlo'yu yanıltan da bu olmuştur.

Üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyetin tasfiye edildiği koşullarda, bildiğimiz türdeki devlet kapitalizminin (kapitalist ülkelerde ve üçüncü dünya ülkelerinde kısmen uygulanan devlet kapitalizminin) bütün toplumu kapsayacak ölçüde genişletilerek uygulanması ve devletten başka mülk sahibinin kalmadığı koşulların egemenliği Sovyet sisteminden farklı bir sistem yaratmazdı. Nitekim, devlet kapitalizminin, üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyet düzeni tasfiye edilmeden uygulandığı ülkelerde bile, devlet işletmeleri, piyasa düzenini, değer yasasını vb. bozucu bir etki yapabilmektedir. Devlet kapitalizminin her türünde, devletin kendi bölümleri arasındaki alım ve satımlarda nominal fiyatlar uygulaması, hatta tüketici ile ilişkilerde de böyle bir eğilim göstermesi tipiktir. Böyle olduğu içindir ki, devlet işletmelerinin bir çoğunun tek tek bakıldığında zarar ediyormuş gibi görünüp, ama toplam olarak -eğer toptan iflas eden bir devlet değilse- yine kârlı çıkması olgusu günümüzün tartışma konularındandır.

Aslında bu gelişme, daha 19. yüzyılın sonlarında, ilk belirtileriyle, Engels tarafından saptanmıştır: *"Tröstlerde, rekabet özgürlüğü, tam kendi karşıtına, tekele döner; ve kapitalist toplumun belirli hiçbir plana dayanmayan üretimi kapıyı çalan sosyalist toplumun belirli bir plana dayanan üretimine teslim olur. Bu, elbette, yine kapitalistlerin yararına ve çıkarına olduğu ölçüde gerçekleşir"* (*Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm*, Sol Yayınları, s. 92). [Elbette Engels'in o gün için bireysel kapitalistlerin de tasfiye edildiği bir durumu tahlil etmesi olanaksızdı.] *"Kapitalist üretim tarzı, önce işçileri yerlerinden eder. Şimdi ise kapitalistleri yerlerinden ediyor"* (age, s. 93). *"Çağdaş devlet, biçimi ne olursa olsun, aslında, kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal sermayenin ideal somutlaştırılmasıdır. [Anti-Dühring'*deki çeviride 'soyut kollektif kapitalist' deniyor.-MG] *Üretken güçlerin yönetimini ele almada ne kadar ileri giderse, gerçekte o kadar çok ulusal kapitalist olur [Anti-Dühring'*teki çeviride 'gerçek kollektif kapitalist'deniyor. -MG]... *Kapitalist ilişki ortadan kaldırılmaz, daha da olgunlaştırılır"* (age, s. 94)

Soruna böyle bakınca, Carlo'nun piyasa ilişkilerini kapitalizmin temeli olarak koymasının doğru olmadığı anlaşılır. Ulusal ölçüde merkezileşmiş sermayenin, yani "kollektif kapitalist"in "tam" egemenliği piyasa anarşisini sonunda gereksiz kılar, onu bütün üretimi planlamaya zorlar. Tek bir holdingin kendi işletmelerini bir plana göre yönetmesi gibi.

Bir toplumun niteliğinin belirlenmesinde, A. Carlo'nun getirdiklerinden daha önemli bir kıstas vardır. Bu da toplumun temel çelişmesinin belirlenmesidir. Eğer bir toplumun temel çelişmesinin köylülerle beyler arasında olduğunu saptıyorsak o toplumun feodal bir toplum olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

Peki Sovyet toplumunun temel çelişmesi nedir? Kanımca bu, bütün kapitalist toplumların temel çelişmesi olan emek-sermaye çelişmesidir. Eğer Sovyet toplumunun temel çelişmesi emek-sermaye çelişmesi değilse nedir? Sovyet toplumunun temel sömürülen sınıfı işçi sınıfıysa (ki Carlo da öyle olduğunu söylüyor) ve bu sınıfın ekonomik ifadesi emekse, bu emeği sömüren zıt güç nedir? Bu noktada "bürokrasi" sözcüğünün yetersiz kaldığı görülecektir. Çünkü, bürokrasi bir ekonomik kategori değildir. Belki "bürokrasinin kolektif mülkiyeti" denebilir. Ama o zaman da bu mülkiyeti var eden (ve işçilerin artı-emeğinden biriktirildiğine kuşku olmayan) nesnenin adını koymak gerekecektir ki, bu sermayeden başka bir şey olamaz. Ama bireysel mülkiyetler şeklinde parçalanmamış, ulusal ölçüde kollektif kapitalistin elinde toplanmış, toplam ulusal sermaye Sermayenin sermaye olabilmesi için illâ bireysel mülkiyetler şeklinde bölünmüş olması gerektiği şeklindeki açıklama inandırıcı değildir. Nitekim bunu Engels ve Marks şöyle belirtmektedirler: *"Ne anonim şirketlere geçiş, ne de devlet mülkiyetine geçiş, üretici güçlerin sermaye olma (kapitalist olma) niteliğini ortadan kaldırır."* (Engels, age, s.94)

"Hisse senetli şirketlerin kuruluşu, böylece: 1. Üretimin ve girişimin ölçeğinde , bireysel sermayeler için olanaksız bulunan muazzam bir genişleme. Aynı zamanda, daha önce hükümet girişimleri olan kuruluşların kamu girişimi haline gelmesi. 2. Kendisi toplumsal üretim biçimine dayanan ve üretim araçları ile emek-gücünün toplumsal yoğunlaşmasını öngören sermaye, burada, özel sermayeden farklı olarak, doğrudan doğruya toplumsal sermaye (doğrudan biraraya gelmiş bireylerin sermayeleri) biçimini alır ve bunun girişimleri, özel girişimlerden ayrı ve farklı toplumsal girişimler şekline girer. Bu, özel mülkiyet olarak sermayenin, kapitalist üretimin kendi çerçevesi

içersinde ortadan kalkmasıdır." (Marks, *Kapital*, C. III, Sol Yayınları, s. 464).

Sermayeyi sermaye yapan, anarşik bireysel mülkiyet düzeni içinde bölünmekten ve rekabet etmekten çok, modern işçi sınıfının artıemeğinin sömürülerek biriktirilmesi ve genişletilmiş yeniden-üretimde kullanılmasıdır: *"Sermaye toplumun belli bir kesiminin tekeline aldığı üretim araçlarıdır."* (Marks, *Kapital*, C: III, s. 852, Sol Yayınları)

Bu noktadan Carlo'nun, Sovyet sisteminde kâr kategorisinin olmadığı görüşüne geçebiliriz. Evet, Sovyet ekonomisinin iç işleyişine bakarsak tek tek işletmelerin kâr amacına yönelik bir üretim faaliyeti içinde olmadığını görürüz. Ancak bu, toplam ulusal üretimde kâr amacının güdülmediğini göstermez. Nasıl bir holding tek tek işletmeleri açısından değil de toplam üretiminin sonundaki kârını düşünürse, Sovyet sisteminde de devlet, tek tek işletmelerinin kârını değil, toplam üretiminin sonundaki kârı planlar. Kâr nedir ve nereden gelir? Kâr işçi sınıfının alınteridir, emekçinin sömürülmediği bir yerde kârdan sözedilemez. Aynı şekilde işçinin sömürüldüğünün kabul edildiği sistemde de patron devletin el koyduğu artıemek, kârdan başka bir şey değildir.

Bir nokta daha. A.Carlo'nun Sovyet sistemindeki planla klasik kapitalizmin üretim anarşisini karşı karşıya koyduğu gibi bir izlenim edindik. Eğer bu izlenim doğruysa bu da hatalıdır. Çünkü üretim anarşisini doğuran piyasa ve onu da ortadan kaldıran plandır gibi, sınıfsal bakışın dışında kategorilere boyun eğmek doğru olmaz. Üretim anarşisini ortaya çıkaran, ister piyasa yoluyla, ister plan yoluyla olsun (Sovyet sistemindeki ekonomik anarşinin örneklerine Carlo bolca değinmektedir), üretimin bir azınlığının çıkarlarına göre düzenlenmesidir. Bunu ortadan kaldıracak olan, toplumun çıkarlarına göre bir üretim yapılmasıdır. Kaldı ki, Sovyet sistemi, klasik kapitalizmin rekabet düzeninin de tamamen dışında değildir. Dünya çapında, klasik kapitalist ülkelerle rekabet, bu ülkenin üretimini anarşiye ve kitlelere karşıt yollara sürükleyen bir başka etkendir.

Sistem nasıl kuruldu

Carlo, özelliklerini sıraladığı ve nitelediği Sovyet sisteminin ortaya çıkışı ve kökeni konusunda da dikkate değer saptamalar yapmaktadır. Carlo, Sovyet sisteminin ortaya çıkışını 1917 devriminin krizinde (ve tabii inkârında) aramak gerektiği görüşünü savunmaktadır. Uzun bir alıntı vermek pahasına da olsa Carlo'nun bu konudaki tahlilini buraya aktarmak zorundayım: *"İç savaş ve SSCB'nin emperyalistlerce kuşatılması endüstri üretimini çökertti; üretim hacmi 1913'teki düzeyin %13'üne düştü. Proletaryanın en iyi kesimleri, ya savaş sırasında fizik olarak yok oldu ya da devlet makinesi ve dolayısıyla idari işler tarafından emildi; böylece giderek sınıf kökeninden büyük ölçüde uzaklaştı. Proleter yönelimli rejim köylü kitleleriyle sürekli bir bağ geliştirmeyi yada en azından bu bağı zamanında kurmayı başaramadı. Öte yandan 1921-22 yıllarının bütünsel durumunun zorluğu, Sovyet iktidarının kararlı ve hızlı davranmasını gerektirdi. Bunun sonucunda ortaya çıkan sonuç apaçık belliydi: Proletarya, sözcüğün tam anlamıyla kanını akıtarak tükenmişti, dağılmıştı ve öncülerinden geniş ölçüde yoksun kalmıştı, yani artık Marks'ın anladığı anlamda 'kendisi için sınıf' değildi. Daha önceden heterojen bir toplumsal grup haline gelmiş olan köylüler Bolşevik iktidarına karşı kayıtsız ve güvensiz bir tavır aldılar. Rus halkının geri kalan sınıfları, özellikle küçük burjuvazi, tereddüt içinde bir oraya bir buraya yalpaladı. Dış durum olağanüstü tehlikeliydi: SB, sert önlemler gerektiren en zor şartlar altında yönetilmek zorundaydı. Bu kadar büyük bir güçlük içinde iktidarı yönetenler kitlelerden soyutlanmalarını ve bütün karar gücünün kendisini proleteryanın temsilcisi kabul eden sınırlı bir elitin elinde toplanmasını önleyemediler. Bunun sonucunda, seçilmiş olan Sovyetler pratikte önemsiz ve içi boşalmış hale gelince ve buna ek olarak, yeni devleti işletmek için Çarlık devlet aygıtının eski personeline yeniden sarılmak zorunluluğu olunca, durum keskinleşti"* (s. 104-105).

Böylece 1928-29 yıllarından itibaren bugünkü Sovyet sistemi ortaya çıkmış oldu. Carlo, "bürokratik kollektivist" sistemin 1930'ların başındaki kuruluşuyla, hızlandırılmış endüstrileşme arasında güçlü bir paralellik görmektedir. Bir yandan "bürokratik kollektivizmin" Sovyet devrimini tasfiye ederek kendi sistemini oturtmasının yarattığı zorunluklar, diğer yandan SB'nin içinde bulunduğu dünya koşulları ve ekonomik zorunluklar çakışarak, hızlandırılmış endüstrileşme politikasının son derece sert bir biçimde uygulanmasını gündeme getirdi. Hızlandırılmış endüstrileşmenin ilk adımı 1930 kollektifleştirme hareketi oldu. Yazara göre, Sovyet endüstrisinin inşaası, tarımın yarattığı değerin kaymağının alınmasına dayandı. Bu atılım, Sovyet toplumunda büyük bir ekonomik sıçrama yarattı. Ancak ilerlemede köylülerin aşırı sömürüsünün yanısıra işçilerin ücretlerinin bastırılmasının da önemli rolü vardı. Atılım yıllarında Sovyet işçilerinin ücretleri birikim lehine önemli ölçüde bastırıldı. 1928-50 döneminde endüstriyel üretim altı kat yükselmesine rağmen gerçek ücretler 1928 düzeyinin yarısına düştü.

Geri dönüşün koşulları

A.Carlo'nun, Sovyetler birliği'nde geri dönüşün 1930 yılındaki hızlı endüstrileşme ve zorla kollektifleştirme ile birlikte başladığı, bu tarihten sonra, ülkede Sovyet devriminitasfiye eden yeni bir hakim sınıfın egemenliğinin kurulduğu tespitine katılıyorum. Ancak yazardan yaptığım uzun alıntıda da görüleceği gibi bürokrasinin ortaya çıkış ve hakim sınıf olarak örgütleniş sürecini yalnızca Sovyetler Birliği'nin o günkü özel koşullarına bağlamak eksik bir değerlendirme gibi görünmektedir. Sovyetler Birliği'ndeki o günün özel koşulları ve dünya durumu bu sürece önemli katkıda bulunmuş olmakla birlikte, bunun dışında da bazı noktalar olduğu, geçen uzun yıllar sonunda anlaşılmış bulunmaktadır. Kaldı ki, o günkü Sovyetler Birliği'nin özel koşulları olarak konan bir kısım öğenin çağımızın genel özellikleri olduğu ve geri bir ülkede yapılan her devrimin benzer koşullarla karşılaşacağı anlaşılmaktadır. Bu nedenle artık "özel koşullara" fazlaca saplanmadan geri dönüş konusunda daha genel saptamalar yapmak mümkündür. Hele, Sovyet devriminden otuz yıl sonra gerçekleşen Çin devriminin önderinin hem Sovyet toplumunun hem de kendi toplumunun özelliklerini inceledikten sonra yaptığı çok önemli saptamaları bugün okuma ve anlama olanaklarımız olduğuna göre, bazı genellemelere gitmek daha kolaylaşmaktadır.

A. Carlo'nun bugünkü Sovyet sisteminin oluşumunu 1917 devriminin krizinde aramak gerektiği -bu bakış sisteminin kökenini 1917'de bulan görüşleri net bir şekilde reddeder- yönündeki tespiti doğru gözükmektedir. Şurası açıktır ki, bu sistem hep (sistemin Sovyetler birliği ya da onun denetlediği bir ülke tarafından işgal ya da darbe yoluyla ihracı dışta tutulacak olursa) halkın aşağıdan bir devrimle burjuvaziyi, geleneksel hakim sınıfları -ve onların bireysel mülkiyet düzenini- tasfiye ettiği, ancak emekçilerin iktidarın doruk noktalarında tutunamadığı ve doğan boşluğu yeni bir hakim sınıf olan bürokrasinin -giderek bürokrat burjuvazinin- doldurduğu ülkelerde kurulmuştur. Geleneksel hakim sınıfların ve onların üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyet sisteminin şu ya da bu şekilde tasfiye edilmediği durumlarda bu tür bir sistemin tutunması da mümkün olamamaktadır (Mısır örneğine ve bu konuda yazarla ayrılık noktalarımıza ilerde değineceğiz).

Devrimin krizi koşullarında, özel durumların da yardımıyla bürokrasinin gelişmesi için ne gibi faktörler rol oynamaktadır? Bunları şöyle özetleyebiliriz:

1. *Zorunlu yönetim görevleri bürokrasinin uç vermesinin bir etkenidir:* Bir işçi-köylü devriminde doğrudan kitlesel demokrasiye doğru ne denli etkili adımlar atılırsa atılsın, bir bolluk toplumuna hemen ulaşılamadığına ve emekçilerin boş zamanı sorunu hemen çözülemediğine göre, günlük hayatın olağanlığına dönüldüğünde ister istemez profesyonel yönetim görevleri ortaya çıkmaktadır. Bu da yöneten-yönetilen çelişmesini ilk elde zorunlu kılmaktadır. Yani her devrimden sonra yönetim görevlerinin sürekliliğinden kaynaklanan belli bir bürokrasinin ortaya çıkması kaçınılmaz olmaktadır. Ancak bu kadarı, sosyalist toplumda da çelişmelerin varlığını kabul eden ve aksaklıklara karşı kitleleri seferber eden etkili bir mücadele anlayışıyla önlenebilecek ,en azından belli sınırlar içinde tutulabilecek düzeydedir. Uyanıklığın köreldiği ve başka olumsuz etkenlerin güçlendiği bir ortamda olay büyüyebilmektedir.

2. *Emekçilerin yetersizliği:* Devrimin doruk noktası emekçilerde olağanüstü bir atılım ve üstün bir etkinlik yaratsa da yıllar sürmüş eğitimsizlik, kültürsüzlük, yoğun çalışma zorunluluğu gibi etkenler uzun vadede emekçilerin yönetim konularındaki zaaflarını ortaya çıkartmaktadır. Bu, bürokrasinin doğan boşluğa yerleşmesi ve bu mevziden yeni avantajlar elde etmesi için oldukça elverişli bir durum yaratmaktadır.

3. *Ülkenin geriliği:* İktisadi geriliğin yanısıra kültürel gerilikuzun vadedeetkilerini göstermektedir. Devrimin hızının yavaşladığı koşullarda kitleler üzerinde eski alışkanlıklar, gerileme, bencillik ve kendi başının çaresine bakma eğilimleri güç kazanmaktadır. Kitlenin bu "doğal durumu"na gerilemesi, ilerleme yönündeki görevlerin kitlesel kaldıraçlardan yoksun kalmasına neden olmakta ve ilerleme bilincine sahip seçkinlerin, düşmanla halk arasındaki çelişmelerle halk içindeki çelişmeleri doğru ele alma bilincinden arınarak kitleleri aşırı yöntemlerle zorlamasının yollarını açmakta, bunu adetâ mantıki bir eylem haline getirmektedir. Ulusal ilerleme isteğinin dünya devriminin önüne geçmesiyle de beslenen böyle bir "ilerlemecilik"in sürekliliği, seçkinlerin kitlelerden kopmasına, kitlelerle seçkinler arasında aşılmaz uçurumlar doğmasına ve sonunda *ilerlemeci seçkinlerin* zıddına dönüşerek ve katılaşarak *statükocu bürokratlar* durumuna gelmesine yol açmaktadır.

4. *Emperyalizmin dış baskısı, geleneksel egemen sınıfların iç baskısı:* Bu da, eğer kitlelerin aktifleştiği bir dönem söz konusu değilse, salt yönetsel merkezi kararların ve monolitik bir siyasal yapının gerekli olduğu bir döneme kapıyı açar ki, bu durum bürokrasinin arayıp da bulamadığı fırsatı yaratır. Başlangıçta gerçekten katı merkezi kararları zorunlu kılan emperyalist baskı ve iç sabotajlar, zaman geçtikçe ipleri ele geçiren bürokrasinin, kendi iktidarını ayak-

ta tutmasının ve kitleleri iktidardan uzak tutmasının bahanesi haline gelir. Buna bağlı olarak, başlangıçta iktidarda kalabilmek için ayrıcalıklar verme zorunluluğu, giderek iktidar merkezinde toplanan bir ayrıcalıklılar zümresinin halka karşı dayanışmasını getirir. Başlangıçta, düşmana karşı iyi savaşabilmek için oluşturulmuş, olağanüstü durumların ortaya çıkarttığı monolitik yapı, sistemin doğal üstyapısı olarak gösterilmeye ve halkın muhalefetinin bastırılmasında kullanılmaya başlanır.

5. *Başka koşullarla birleştiği zaman bürokrasinin, üretim araçlarının mülkiyetini ele geçirmesine ve kendi özel mülkiyetini bu perde ardına saklamasına yardım eden bir faktör olarak devlet mülkiyeti:* Devlet mülkiyeti kuramsal olarak kamunun, yani tüm toplumun genel mülkiyeti anlamında konduğu halde, devlet aygıtı içinde yükselen bürokrasinin hemen elinin altında bulduğu bu devlet mülkiyeti ile halka karşı önemli bir üstünlük ele geçirdiği dikkate alınırsa, diğer olumsuz koşullarla birleşen bir devlet mülkiyetinin bürokrasinin yeni bir hakim sınıf olarak yükselmesine ve gerçek kamu mülkiyetinin ortadan kaldırılmasına çanak tuttuğu düşünülebilir. Yeni burjuvaziyi başka bir yerde değil, parti ve devlet iktidarı içinde aramak gerektiği yönündeki önemli tespit, devlet mülkiyeti sorununu da yeni baştan düşünmeyi gerektirmektedir.

Bu saptamalar daha da çoğaltılabilir. Bazılarının hatalı olduğu da ileri sürülebilir. Ancak şu bir gerçektir ki, bu tespitler, geri dönüşün, devrimin krizinde ve inkârında değil de, bizzat kendisinde aranması gerektiği görüşünü de, geri dönüşün özellikle sanayileşmesini gerçekleştirememiş ülkelerde kaçınılmaz olduğu savını da reddeder. Öznel ve nesnel durumlardan kaynaklanan zaafların bilinmesi, geri dönüşten kaçınmanın da ilk adımıdır. Geçmiş deneylerin dersleriyle zenginleşen her yeni kitlesel dalga kendi deneyini bir üst düzeyde yaşayacaktır.

II. Sovyet Sisteminin Çelişmeleri ve Alternatifleri

Temel çelişmeler

Carlo'nun Sovyet toplumunun çelişmeleriyle ilgili olarak yaptığı tayin edici belirleme şudur: Sovyet toplumu, antagonist sınıf çelişmelerini barındıran ve bu çelişmeleri kendi yapısı içinde çözme olanağı bulunmayan bir toplumdur.

Ona göre, Sovyet sisteminin çelişmelerini belirleyen temel problemler, endüstrinin birincil ve ikincil sektörleri (yatırım ve tüketim malları endüstrileri) arasındaki olumsuz ilişkiden kaynaklanmaktadır. Tüketim malları sektörü, SB'nde yatırım malları sektörünün ayağında bir tökez olarak kalmıştır. Bu iki sektör arasındaki ilişki daima dengesiz olmuş ve tüketimmalları sektörü daima ezilmiştir. 1963'te birincil sektörün toplam endüstri üretimi içindeki payı aşağı yukarı %81 olarak saptanmıştı ve 1959-1964 döneminde, başlangıç noktası hep çok daha düşük olan ikincil endüstri sektöründeki %6.6'lık bir artışa karşılık, birincil sektördeki büyüme oranı %10.3'tü. 1963'te birincil sektörde yatırılan her 13.3 rubleye karşılık, ikincil sektörde ancak 1.9 ruble yatırıldı (s. 110-111). Carlo, ekonomik alandaki bu temel problemin yanısıra bürokratik planlamanın doğurduğu başka problemlere de değinmektedir.

Carlo, bu ve benzer problemlerin Sovyet toplumunda sınıfsal planda nasıl yansıdığını da incelemektedir. Toplumun temel üretici sınıfı olan işçiler, üretim araçlarına ve düzene yabancılaşmışlardır. Pasif bir direniş içindedirler. Eğer düşük kullanım değerleri olan endüstri ürünleri imal ediliyorsa bunun nedeni yalnızca "menecerlerin" plandaki soyut ölçme birimlerini kendi çıkarlarına göre yorumlayarak üretim yapmaları değil, yüksek değerde mal üretmede işçilerin çıkarının bulunmamasında aranmalıdır. Bu, işçi sınıfının protestosudur.

Carlo, işçiler gibi köylülerin de -bütün kesimleriyle birlikte- Sovyet sistemine yabancı olduklarını anlatmaktadır. Zorla kollektifleştirmeden sonra köylü kitlesiyle sistem arasında büyük bir uçurum açılmış ve bir daha kapatılması mümkün olmamıştır. Köylülük mülksüzleştirildiği ortamda kendi mülkiyet duygusunu daha da geliştirmiştir. Carlo, köylülerin pratikte her zaman girişimci ve gerçek mülk sahibi devletin yabancılaşmış kulları gibi davrandıklarını ve kendi kooperatiflerinin gelişmesinde çıkarı olan etkin katılımcıların tutumunu hiç bir zaman göstermediklerini anlatmaktadır. Carlo'ya göre işçilerin de, köylülerin de çıkarları Sovyet sistemiyle temelden bir antagonizm içermektedir ve bu çelişme ancak Sovyet sisteminin infilakı ile bir çözüme doğru ilerleyebilir.

Carlo'ya göre, Sovyet sistemindeki en önemli çelişmelerden biri merkezi bürokrasi ile sömürüden pay almakla birlikte planlı bir ekonomide ikinci planda kalmak zorunda olan işletme yöneticileri ve teknokrasi arasındadır.

Yazara göre bu toplumsal grup, kendisi tarafından değil, fakat merkezi siyasal bürokrasi tarafından belirlenen ve dolayısıyla yön gösterici kararlarında bü-

rokrasinin özel çıkarlarını izleyen plan sistemi sayesinde doğmuştur. İşletme yöneticileri ve teknokratlar eğer bizzat kendi siyasal varlıkları üzerinde kumara oturmak istemiyorlarsa, plan hedeflerini yerine getirmek zorundadırlar. Ama aynı zamanda plan, işletme yöneticilerini karar yetkilerinden ve özel işletme çıkarlarından yoksun bırakan yabancı bir mercidir.

Carlo, işletme yöneticileri ve teknokrasinin kendi özel programlarını 1962 yılında Prof. Liberman aracılığıyla derli toplu ifade ettiklerini anlatıyor (s. 121). Bu programın özetinin doğrudan klasik türde kapitalizmin kurulması olduğunu belirtiyor. Ama elbette üstü örtülü bir şekilde ve sosyalizm laflarıyla gizleyerek. Yazar, ısrarla, işletme yöneticilerinin talep ettikleri, planın en yüksek merci olmaktan çıkarılmasının ve piyasaya ağırlık verilmesinin sonunda bürokrasinin mülksüzleştirilmesi anlamına geleceğini belirtmektedir.

Carlo bu bakış açısıyla SB'ndeki 1957 ve 1965 reformlarını da değerlendirmektedir. Carlo'ya göre 1957 reformları göstermelik bir ademimerkezileşmedir, aslında güdülen amaç bürokrasinin yerel işletmeler üzerindeki denetimini güçlendirmektir. 1957 reformlarında kâr için üretim ilkesi kabul edilmedi. Zaten Liberman ve takipçilerinin 1962 yılından itibaren bu ilkenin kabul edilmesi için verdikleri mücadele de bunun kanıtı olmaktadır.

1965 yılında ise, Kosigin'in önerisi üzerine Liberman'ın görüşlerine büyük bölümüyle uyan geniş kapsamlı reform yasaları kararlaştırıldı. Böylece Carlo'ya göre 1965 reformları, olağan küçük ödünlerin çok ötesine geçmiş ve planın içeriğini piyasa ekonomisi yönünde değiştirmiştir. Ancak bu da planın esas ve hakim olması durumuna son vermedi. Bu reformlar kısmi düzeltmelerden öteye geçemedi ve yapısal problemlere çözüm getiremedi.Yazara göre,1965 reformları, klasik kapitalizm yönünde önemli bir gelişme olmakla birlikte kapitalizmin tam restorasyonu olarak yorumlanamaz, en azından bu konuda "acele etmemek" gerekir. Herşeye rağmen plan üstünlüğünü sürdürmektedir çünkü. Kâra yönelik üretim ilkesi hâlâ geniş ölçüde plana tabidir. Birincil ve ikincil sektörler arasındaki ilişki 1965 reformlarından sonra da değişmeden devam etti. 1965'deki miktar esas alınırsa ikincil sektör yalnızca %45, birincil sektör ise %51 oranında büyüyor. Yani ara açılmaya devam ediyor (s. 165).

Carlo, Sovyet sistemi içinde yürürlüğe konan reformlarda belli bir etkisi olan işletme yöneticileri ve teknokratlar kesiminin çizgisini ve programını da inceliyor. A.Carlo'ya göre bu "revizyonist"[1] çizginin varacağı yer "piyasa sosyalizmi" adı altında düpedüz kapitalizmdir. Onların "özgürlükçü" söylemleri, aslında kapitalizmi kurmanın örtüsünden başka bir şey değildir.

"Piyasa sosyalizmi" çizgisinin savunucuları, "bürokratik kollektivist" sistemin krizine çare olarak tek tek işletmelerin özerkliğini getiriyorlar. Böylece tüketicilerin egemenliği kurulabilecektir. Yazara göre onlar, tüketicilerin gerçek egemenliğinin ancak bütün emekçilerin sosyalist demokrasisi temelinde mümkün olabileceğini görmüyorlar. A. Carlo, piyasacı Liberman çizgisinin varacağı noktayı şöyle tanımlamaktadır: *"Liberman grubunun talep ettiği reformlar bütün kapsamlı ve anlamlı sonuçlarıyla gerçekleştirilecek olsaydı, ortaya çıkacak olan ekonomik düzen çerçevesi içinde, her üretim birimi kapitalist ilkelere göre davranmak zorunda olurdu ve her üretim birimi müdürü, tıpkı batıdaki meslektaşları gibi, yönetim ve planlama gücüne sahip olurdu, bu arada kazancın bir bölümünü 'tazminat' olarak alıkoyabilir ve bu yoldan kendi özel mülkiyetini büyütebilirdi. Böylece Sovyet sistemi gerçekten insan emeği sömürüsü yoluyla artı-değer üretimine dayanan, toplumsal temsilciliğini fabrika müdürü figürünün yaptığı bir sınıf hakimiyeti sisteminden başka bir şey olmazdı. Yani özünde kapitalizmin bir biçimi: Biricik fark şundan şundan ibaret olurdu: Kapitalistin mirası akrabasına ya da kişisel olarak belirlediği bir mirasçıya kalırken, Sovyet işletme müdürü 'kendi' işletmesini ölümünden sonra bir meslektaşa bırakırdı"* (s. 157).

Carlo'nun tezleri üzerine

A. Carlo'nun Sovyet sisteminin çelişmeleri hakkında yaptığı belirlemeler ve ortaya attığı tezler son derece önemlidir ve ciddiyetle incelenmelidir. Bu belir-

1 Carlo'nun işletme yöneticilerinin ve teknokratların çıkarlarını dile getiren "piyasa sosyalizmi" çizgisine yönelttiği bütün eleştirilere katılıyorum. Carlo, hem merkezi siyasi bürokrasiye ve onun ideolojisine, hem de işletme yöneticileri ve onların "piyasa sosyalizmi" ideolojisine karşı bağımsız ve eleştirici bir tutum takınarak sağlam bir konumda yer almaktadır. Ancak, Carlo'nun "piyasa sosyalizmi" taraftarlarını "revizyonist" olarak nitelendirmesine katılmak mümkün değildir. Kanımca, günümüzün modern revizyonistleri, bu "piyasa sosyalizmi" taraftarları değil, merkezi siyasi bürokrasidir. İşletme yöneticilerinin çıkarlarını dile getiren "piyasa sosyalizmi" ya da "demokratik sosyalizm" akımı olsa olsa, eski tür Bernstein revizyonizminin ideolojik takipçisi olarak görülebilir ki, bu tür revizyonizm Marksizmi revize etmeyi bir kenara bırakmış ve sosyal demokrasi kanalıyla liberal ideolojiye katılmıştır. Oysa günümüzde hâlâ Marksist terminolojiyi ısrarla kullanan, teorinin gerçek sahipleriymişçesine kafa şişiren ve teorinin lafzına sahip çıkar görünüp özünde onu adamakıllı revize edenler, bozanlar, yozlaştıranlar Sovyetler Birliği yöneticileri ve onların denetimindekilerdir. Bu yüzden *modern revizyonizm* adlandırmasını fazlasıyla hakedenler de onlardır. (Bu konuda daha etraflı açıklamalar için Bkz: Emre Adıgüzel, "Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet", *Saçak*, Sayı: 9, Adıgüzel, "Demokratik Sosyalizm'-'in liberal içeriğine ve ara akım özelliğini dikkat çekmektedir.)

lemelerle esasta birleşmekle birlikte, belli noktalarda kısmen farklı düşündüğümden, kısmen Carlo'nun bazı konuları eksik ve açık bıraktığı kanısında olduğundan birkaç sorunu açmak ve tartışmak istiyorum.

Kanımca, Carlo'nun Sovyet sistemi içinde yer alan iki sömürücü kesim, merkezi siyasi bürokrasi ile işletme yöneticileri ve teknokratlar zümresi arasındaki çelişmeyi yakalaması ve Sovyetler Birliği'nde 1950'lerden bu yana meydana gelen değişikliklerin, reform hareketlerinin açıklanmasında bu çelişmeye yer vermesi önemli bir noktadır. Elbette Sovyet sisteminin uzun vadedeki belirleyici temel çelişmesi emek sermaye çelişmesidir. Hatta iki sömürücü kesim arasındaki çelişme de son tahlilde bu temel çelişme tarafından belirlenmektedir. Ancak gözenekleri tıkalı Sovyet toplumunda bu temel çelişme kendini açıktan açığa ortaya koyma olanağından yoksundur. Bu yüzden Sovyet sisteminde bu temel çelişme, içten içe bir patlamanın birikimini hazırlamaktadır. Diğer yandan işletme yöneticileri ve teknokratlar kesiminin Sovyet sistemi içinde daha fazla pay sahibi olma ve hatta giderek iplerin kendi elinde olduğu bir sisteme geçme çabası daha açık bir şekilde gözlenebilmektedir. İşletme yöneticilerinin kendileri de bir hakim sınıf kesimidir ve özellikle 1950'lerden sonra bu kesim parti ve hükümet organlarında belli legal mevziler elde edebilmiş, işçi ve köylülerin de muhalefetini zaman zaman ardına alarak kendi programı doğrultusunda gelişmeler sağlayabilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin endüstrileşme atılımını yapmasından sonra merkezi siyasi bürokrasi ile işletme yöneticileri ve teknokrasi arasındaki çelişme şiddetlenmeye başlamıştır. Bunun başlıca nedeni, sanayileşmenin doğal olarak işletme yöneticilerini ve teknokrasiyi etkili ve güçlü kılmasıdır. Ama daha da önemli bir neden, endüstrileşmiş Sovyet toplumunun problemlerinin, oldukça kaba yöntemlere dayanan bürokratik birikim modelini artık çekemez duruma gelmesidir. Yapısal krizin ortaya çıktığı bu ortamda, emekçilerin kendi siyasal ve ekonomik seçeneklerini koyamadıkları koşullarda, işletme yöneticileri ve teknokrasinin piyasa ekonomisi yönündeki talepleri ses vermeye başlamış ve yapısal krize çözüm getiremeyen merkezi siyasi bürokrasiyi bu taleplere ödün vermeye zorlamıştır. Ancak bu ödünler bir noktaya kadardır. İş, Sovyet sisteminden farklı bir sisteme, piyasa ekonomisinin ağırlık kazandığı ve iplerin esas olarak işletme yöneticilerinin eline geçtiği bir noktaya gittiği zaman, merkezi siyasi bürokrasi "dur" demekte ve hatta yapısal krizin geçici bir duralamasında verdiği ödünleri de geri almaktadır.

Merkezi siyasi bürokrasi ile işletme yöneticileri arasındaki çelişme, işletme yöneticileri kendi modellerini açıkça egemen kılmaya kalkıştıkları an, antagonist bir hal almakta ve çatışmalarla çözülmektedir (Örnek 1968 Çekoslovakya işgali). Ancak, işletme yöneticileri ve teknokrasi, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, sistem içinde ikincil bir rol oynamaya istemeyerek de olsa razı olduklarında merkezi siyasi bürokrasi onların bir sömürücü kesim olarak kendi legal mevzilerini korumalarına göz yumabilmekte, hatta yapısal krizin sıkıştırdığı durumlarda onların programlarından belli bölümleri bir sübap rolü oynayacak şekilde kullanabilmektedir.

Kavranması gereken önemli nokta şudur: İşletme yöneticileri ve teknokrasi, Sovyet sisteminde de ikinci bir konumda dahi olsa bir hakim sınıf kesimidir, sömürücü bir kesimdir. Bu yönüyle emekçi sınıflara karşıdır. Ancak öte yandan bu kesim Sovyet sisteminde ikinci konumda bulunmaktan ve sömürünün esas payını alamamaktan hoşnutsuzdur. Bu yönüyle de sisteme muhaliftir ve bir ara güç konumundadır. Sovyet sisteminde üretim araçlarının esas sahibi kesim, devletin sahibi siyasi bürokrasidir. İşletme yöneticileri, bu sistemin en katı bir biçimde uygulandığı dönemlerde yalnızca işletmelerinin başarısı ölçüsünde prim vb. yoluyla sömürüden pay alırlar, artı-emeğin sömürüsüne ortak olurlar. Ama bu, merkezi bürokrasinin elinde toplu olarak biriken sermayenin yine merkezi bürokrasinin taktir ettiği biçimde pay edilmesiyle olur. Oysa, Yugoslavya'da oldugu gibi piyasa ilişkilerinin hakim hale geldiği bir sistemde işletme yöneticileri üretim araçlarının mülkiyetine fiilen ortak olurlar. Ve emekçilerin sırtından çıkan artı-ürün-emek henüz merkezi bürokrasinin elinde toplanmadan, kendi işletmelerinin kârının bir kısmını doğrudan doğruya ceplerine indirme olanağına kavuşurlar: Burada, basit bir pirimin ötesinde üretim aracının kısmi sahipliğinden gelen, kâra el koyma vardır. Piyasanın egemen olduğu böyle bir sistemde merkezi bürokrasi üretim araçlarının mülkiyet tekelini yitirmiş, işletme yöneticilerinin piyasa aracılığıyla artı-emeğin bir kısmına el koymasına razı olmuştur. Ama bu durum dahi, Carlo'nun sandığı gibi merkezi bürokrasinin mülksüzleştirilmesi değildir, yalnızca sahiplik tekelinin kırılmasıdır.

Burada, Carlo'dan ayrıldığım önemli bir noktayı belirtmeliyim. Carlo, işletme yöneticilerinin programının sonuna kadar uygulanması durumunda bildiğimiz türden, üretim araçlarının bireysel mülkiyet altında olduğu bir kapitalizmin kurulacağını söylemektedir. Oysa bu doğru değildir. Kanımca, işletme yöneticileri ve teknokrasi, piyasa ilişkilerinin plana üstün gelmesini savunmaktadırlar, ama bireysel mül-

kiyetin hakim halegeldiği bir klasik kapitalizmin kurulmasında bu kadar istekli değildirler. Çünkü şurası, bir gerçektir ki, onlar şu üstün konumlarının, biraz da üretim araçları üzerindeki bireysel mülkiyetin ortadan kalktığı ve sömürünün bir "kollektif mülkiyet" ortamında sürdürüldüğü koşullara bağlı olduğunu bilmektedirler. Onlar, bireysel mülkiyetçi kapitalizmin kurulmasıyla sömürüden aldıkları payın oldukça azalacağını ve klasik kapitalist ülkelerdeki tipik maaşlı menecerler durumuna düşeceklerini, hatta Sovyet sisteminde aldıkları yüksek primlerin oranının bile azalacağını pek iyi anlamaktadırlar. Bu yüzden onlar, "kollektif mülkiyet" biçiminin sürdürülmesinde merkezi siyasi bürokrasi ile esas olarak uyum içindedirler. Uyum içinde olmadıkları nokta, bu "kollektif mülkiyet" biçiminin plan egemenliği ile tamamlanması ve dolayısıyla paylaşımın iplerinin merkezi bürokrasinin ellerinde olmasıdır. Yani ayrılık bir alt kategoride başlamaktadır. Peki Carlo neden bu kesimin bireysel mülkiyetçi kapitalizmden yana olduğunu düşünmektedir. Çünkü o, piyasa ile bireysel mülkiyetçi kapitalizmi, hatta doğrudan doğruya kapitalizmi özdeşleştirmektedir. Oysa apaçık ki, ortada kapitalizmin başka türleri de vardır. "Kollektif mülkiyetli" ve plan egemenlikli Sovyet tipi devlet kapitalizmi gibi, bir de "kollektif mülkiyetli" ama piyasa egemenlikli Yugoslav tipi de vardır ve işletme yöneticilerinin ve teknokrasinin istediği tam da bu tip bir devlet kapitalizmidir. Tekrarlayalım, bireysel mülkiyetin tasfiye edildiği devlet kapitalizmi ile bireysel mülkiyetçi kapitalizm arasındaki temel ayrım *piyasa* ya da *plan* egemenliği değil, *bireysel mülkiyet* ya da *"kollektif mülkiyet"* ayrımıdır. Piyasa ya da plan egemenliği, devlet kapitalizminin iki türünün, Sovyet ve Yugoslav tiplerinin ayırdedilmesinde tayin edici olmaktadır.

Nitekim Carlo da yukarda verdiğimiz alıntıda gördüğümüz gibi, işletme yöneticilerinin bireysel mülkiyetlerini genişlettiklerinden söz etmekte, diğer yandan fabrikalarını ailelerine ya da kişisel olarak belirledikleri birine değil, bir meslektaşlarına bırakmak durumunda olacaklarını belirtmektedir. Gerçek mirasın olmadığı yerde üretim araçlarının bireysel mülkiyetinden söz edilebilir mi? İşletme yöneticisi, "fabrikasını" eğer istediği birine, mirasçısına bırakamıyorsa orada bireysel mülkiyetten söz edilemez. Hâlâ "kollektif mülkiyetin" geçerli olduğu açıktır. Carlo "özel mülkiyetini" genişletir derken ne demek istemektedir, bu açık değildir. Piyasa ağırlıklı bir "kollektif mülkiyet" düzeninde işletme yöneticileri tazminat ve pirim yoluyla gerçekten çok büyük kazançlar elde ederler ve bireysel mülkiyetlerini genişletirler. Ama bu bireysel mülkiyet tamamen tüketim araçlarına yöneliktir. Araba alırlar, ev alırlar.Ama o büyük kârları elde ettikleri fabrikayı alamazlar ve bireysel mülkiyetlerine geçiremezler.

Carlo'nun önemli yanılgılarından biri de, işletme yöneticilerinin, yani "piyasa sosyalizmi" taraftarlarının, yavaş yavaş, barış içinde bir evrim yoluyla, Sovyet sisteminden piyasa ağırlıklı bir düzene, dolayısıyla-ona göre- bireysel mülkiyetçi bir kapitalizme geçebileceklerini düşünmektir. Gerçi kitabında Çekoslovakya olaylarına, Sovyetler birliği'nin işgaline değinmektedir ama temeldeki bakış açısı böyle barışçı bir geçişin pekâlâ mümkün olabileceği şeklindedir. Hatta, Carlo, Kosigin reformlarından sonraki durumu tahlil ederken, Sovyetler Birliği'nin *"henüz"* kapitalizme geçmediğini, bunu söylemek için *"acele etmemek gerektiğini"* belirtirken bu anlayışı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Zaten 1965'ten sonraki gelişmeyi, yaptığı bir tarihi bölümleme sırasında "Kapitalizmin restorasyonu" olarak nitelemesi de bunun kanıtıdır. Oysa, nasıl, bireysel mülkiyetin hakim olduğu ve tasfiye edilmediği bir kapitalizmden kollektif mülkiyetli bir devlet kapitalizmine geçmek barışçı bir şekilde mümkün değilse, bireysel mülkiyet sisteminin tasfiye edildiği bir ülkede yeniden bireysel mülkiyetçi kapitalizmin barış içinde kurulması mümkün olmamaktadır, en azından bunun somut bir örneği yoktur. Piyasa kategorilerinin egemen olduğu Yugoslavya'da bile ne bürokrasi mülksüzleştirilip bireysel mülkiyetin emri altına sokulabilmiş, ne de devletin ekonomik alandaki etkisi -gerilemekle birlikte- eskisine göre bir niteliksel dönüşüm geçirmiştir. Olan, yalnızca işletme yöneticileri ve teknokrasinin bürokrasiyi gerileterek ekonomik ve siyasal alanda önemli mevziler kazanması, esas payı cebine indirmesidir. Bunlar da göstermektedir ki, bireysel mülkiyetin tasfiyesine dayanan devlet kapitalizmlerinin son bulması basit bir piyasa kategorilerine doğru evrilme olayı değil, bireysel mülkiyetçi kapitalizm yönünde ya da tam tersine sosyalizm yönünde bir altüst oluş sorunudur. Sosyalizm yönündeki devrimi gerçekleştirecek sınıf Sovyet sistemi içinde mevcuttur. Ama klasik bireysel mülkiyetçi kapitalizmi gerçekleştirecek sınıf Sovyet sisteminde de Yugoslav tipinde de mevcut değildir. O halde bu, ancak dışardan, güçlü emperyalist ülkelerin müdahale ya da işgali ile gerçekleşebilir.

Diğer yandan bir çok ortak yönleri olmakla birlikte, Yugoslav tipi devlet kapitalizmi ile Sovyet tipi devlet kapitalizmi arasında dahi barışçı geçiş olmadığını söylemek gerekiyor. Ne Sovyet bürokrasisi, ne de Yugoslav hakim sınıfı sistemlerinin böyle bir nitelik

değişmesine uğramasına gönüllü olarak izin vermezler. Sonunda silahlar konuşur.

Bu konuyla bağlantılı son nokta ise şu: Carlo aynı hatalı bakış açısıyla, Nasır'ın Mısır'ını da "bürokratik kollektivist" bir rejim olarak nitelemektedir. Evet Mısır, Nasır döneminde SB ile politik olarak önemli bir yakınlaşma içinde bulunmuş ve Carlo'nun sözünü ettiği türden önemli devletleştirmelere ve kollektifleştirmelere gitmiştir. Ama bunlara rağmen Mısır yine de sistemin içine girmemiştir. Çünkü Sovyet sistemi ancak iki yoldan kurulabilir. Ya Sovyetler Birliğinin bizzat kendisinde olduğu gibi bir işçi-köylü devriminin bireysel mülkiyeti ve burjuvaziyi tasfiye ettiği koşullarda, Carlo'nun deyimiyle "özel mülkiyete saygısını kaybetmiş" yeni türde bir bürokrasinin üretim araçlarını eline geçirmesi yoluyla. Ya da Sovyetler Birliği'nin veya onun sadık uydularından birinin askeri müdahalesinin kalıcılaşması yoluyla. Bu ikinci durumda da burjuvazi ve bireysel mülkiyet tasfiye edilir, ama işçi ve köylüler tarafından değil.

Mısır'da bu iki durum da gerçekleşmemiştir. Ne bir işçi-köylü devrimi bireysel mülkiyetini tasfiye etmiş, ne de dışardan bir askeri müdahale gerçekleşmiştir. Hadi bir üçüncüsünü söyleyelim, ne de Sovyetçi bir kliğin askeri darbesi olmuştur. Nasır, tamamen milli güçlerin temsilcisi olarak çıkmıştır. En fazla, yerel ve geleneksel bürokrat burjuvazinin temsilcisidir. Sovyetçi bir bürokrasi başkadır, geleneksel bir bürokrasi ya da bürokrat burjuvazi başkadır. Bu geleneksel bürokrasi, ne kadar köklü devletleştirmelere girişirse girişsin sonunda kendi varlığının da bağlı olduğu bireysel mülkiyet sistemini kökünden tasfiye edemez. Bireysel mülkiyetin kökten tasfiye edilmediği bir düzende de Sovyet sistemi oturamaz. O yönde bazı gelişmeler olsa bile, tasfiye edilmemiş burjuvazi eninde sonunda bireysel mülkiyet düzenine geri dönüşü sağlar ve bürokratik eğilimleri geriletip belli sınırlar içine hapseder. Bugünkü Mısır'ın geldiği nokta, bunun en açık kanıtıdır.

KAYNAK YAYINLARI

Antonio Carlo

Sovyetler Birliği'nin Sosyo-Ekonomik Karakteri

Çeviren: Emre Adıgüzel
İnceleme: 193 sayfa 600 TL.

Sovyet bürokrasisi bir sınıf mı, yoksa üretim aygıtına sahip olmayan iktidarsız bir alet midir? Sovyet sistemi Asyatik üretim tarzının yeni bir türünden ibaret mi, tekelci devlet kapitalizminin özel bir biçimi mi, yoksa diğer sistemlerle özdeşleştirilmeyen, antagonist çelişmeleri ve bağımsız dinamiği ile yeni bir sistem mi? Carlo'nun Avrupa'da yankılar uyandıran bu çalışması, Sovyet sisteminin bugünü ve geçmişini, 1965-66 reformlarının niteliği ve olası sonuçlarını, piyasa, meta, artı-değer, ücret ve kâr kategorilerinin durumunu irdeliyor, tartışıyor.

Nuruosmaniye Cad. 3/2 Tel: 520 66 27 Cağaloğlu/İstanbul

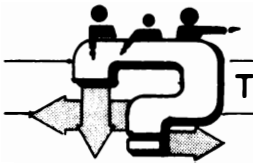

TARTIŞMA

Althusser Hakkında

Halil Berktay

Oğuz Ertem, *Saçak*'ın 17. (Haziran 1985) sayısındaki "Althuser'in Güncelliği" başlıklı yazısına şöyle giriyor:

"...Halil Berktay'ın *Saçak*'ın 16. sayısındaki değinmelerinde, onun [Althusser'in] adının daha çok eleştirel bir bağlamda kullanılmış olmasından biraz burukluk duydum. Sözkonusu yazıda Althusser'in bir yönüne değinilirken, bu düşünürün daha önemli saydığım bir diğer yanı açıkça güme gitmiş oluyordu. Derginin 39. sayfasındaki küçük değinmeyi okuyan biri, rahatlıkla Althusser'e asas damgasını vuran eğilimin 'teorisizm' olduğunu sanabilirdi. Halil Berktay'ın bunu kastettiğini sanmıyorum. Althusser'in tarihteki yerini 'teorisizmiyle' alacağını düşünmek yanlış. O bu yeri Teori'ye yaptığı katkılar ve açtığı yeni ufuklarla sağladı. Düzgün bir Althusser incelemesi, bugün her zamandan daha çok gereksinim duyulan teorik netliğe destek olacaktır."

16. sayının "Tartışma" köşesinde yayınlanan "Bazı Görüş ve Eleştiriler" başlıklı notumda, Althusser konusunda bütünsel bir değerlendirmeye girişmemiş; başka bir bağlamda, "Yeni Sol"un belirgin felsefî eğilimi olan "teorisizm"in Althusser'den türediğine dikkat çekmiştim. *Bilgi teorisi* özel alanında, Althusser'in tutumunun idealizmi körüklediğini saptamak içindi bu. Yoksa, 1960-1975 arasının bu önemli düşünürünü toptan silip atmak gibi bir niyetim yoktu. Oğuz Ertem'in, "düzgün bir Althusser incelemesi"ni gerçekleştirme potansiyelinin bugün en fazla "*Saçak* okur ve yazarları" arasında bulunabileceği yolundaki öngörüsüne de katılıyorum. Kanımca bunun çok önemli bir nedeni de vardır: Aşağıda da değineceğim gibi, gerek siyasî düzlemdeki (sosyalizm sorunsalına yönelik) ve gerekse felsefe planındaki *olumlu* yönleriyle Althusser, *Mao'nun bir türevi* niteliğini taşımakta. Ancak bu formülasyon benim için, eleştirel yönüyle ve asıl katkıların kaynağına işaret etmek bakımından da önemli. Bu bakımdan, Ertem'in yaptığı gibi Althusser'in "Teori'ye yaptığı katkılar ve açtığı yeni ufuklar"dan söz etmeyi, biraz abartılı bir övgü sayıyorum. Bunun gerekçelerini, üç noktada toplamaya çalışacağım.

(1) Benim "teorisizm" eleştirime duyduğu tepkiden yola çıkan Oğuz Ertem'in yazısı, bu değerlendirmeyi çürütmek için *felsefeci* Althusser'i, özellikle de *bilgi teorisi*ne ilişkin tutumunu veya *araştırma-yazma yöntemi*ni inceleme konusu yapmamıştır. Bunun yerine Ertem, sadece Althusser'in Sovyetler Birliği, Kruşçev, Stalin, 20. Kongre ve geri dönüş sorunsalına ilişkin tutumlarını gözden geçirerek, O'nun bu konularda birçok "Althusserci"den daha ileri noktalara ulaştığını savunuyor. Buna katılıyor ve Althusser'i bazı Batılı çevrelerde yapıldığı gibi "Stalinist" diye karalamanın, hem bugünkü Sovyet realitesini 1930'lar ile kesintisiz bir devamlılık içinde düşünmek, hem de 1960'larda geliştirilen modern revizyonizm eleştirisini Stalin'e hiçbir eleştiri yöneltmeyen basit bir tekrar olarak düşünmek şeklinde ikili bir yanılgıya yaslandığını eklemek istiyorum. Ne var ki Oğuz Ertem'in bu açıklamaları, birinci olarak, benim felsefî düzlemdeki önermemi ortadan kaldırmıyor. İkinci olarak, Oğuz Ertem, Althusser'in Sovyetizm karşısındaki tavrını da aslında bütün yönleriyle ele almamıştır. Ertem'in Althusser'in eserlerinden yaptığı alıntıların değeri ne

olursa olsun, pratikte Althusser, en son geçirdiği derin ruhî bunalıma kadar Fransız "K"P'sinin üyesi kaldı; belki de Perry Anderson'un parmak bastığı yalnızlık ve işçi sınıfından tecrit edilme endişelerinden ötürü (bu konuda bkz: Mehmet Gündüz, "Perry Anderson'un parmak bastığı yalnızlık ve işçi sınıfından tecrit edilme endişelerinden ötürü (bu konuda bkz: Mehmet Gündüz, "Perry Anderson ve Batılı Aydın"; *Saçak,* sayı 4, Mayıs 1984), kendi "epistemolojik kopuş"unu gerçekleştirmeyi göze alamadı. Yeni bir yol çizme ve kitlelerle farklı bir teorik temelde bağ kurma azminin zayıflığından kaynaklanan bu orta yolculuk , F"K"P gibi partileri içten ıslâh etmenin mümkün olduğu yanılsamasına katkıda bulundu. Buna karşılık F"K"P de Althusser'i "muhalif" kimliğiyle tolere etti, çünkü revizyonist vitrinde, aydınlara çekici gelen nadide bir süs çiçeği gibi duruyor ve koyu bir jargon kullanımının zaten kısıklaştırdığı sesi sınıfa ulaşmadan kaybolup gidiyordu. 1968 yükselişi bir kere geri çekilmeye yüz tuttuğunda, seçtiği altın kafeste bu sesin gitgide söyleyecek daha az şey bulmuş olması üzerinde de durulmalıdır. "Bütün sol"un sevgilisi kalabilmek için geçimli, uyumlu, kavgasız profiller çizen aydın tiplerinin çoğaldığı bu dönemin Türkiye'sinde, Althusser'in sözkonusu zaafını fazla hoşgörmememiz. Benim için Althusser, çok dürüst, çok belkemikli bir davranış modelini simgelemiyor.

(2) Doğrudan doğruya felsefe, özellikle de bilgi teorisi alanına değindiği ölçüde Oğuz Ertem, "Althusser'de teorisizm yok" demiyor; "1965 tarihli *Marx İçin* ve *Kapital'i Okumak*'tan sonra Althusser bu teorisizmin özeleştirisini yaptı" biçiminde özetleyebileceğim bir açıklamayı yeğliyor (*Saçak,* sayı 17, s. 13). Peki ama, *Pour Marx* ve *Lire Le Capital*'den sonra, bunların teorisizme kazandırdığı ivmeyi, başka hangi ve daha materyalist felsefî eserlerle bertaraf etmeye girişti Althusser? Ben böyle bir şey göremiyorum. En önemli eserlerinin belirgin bir karakteristiği, teorisizm; ve bundan sonra da o çapta, o kadar etkili eseri yok. Bence teorisizm hatâsını gerçekten aşmayı, şöyle bir gelişme ifade edebilirdi: Metin şerhinden uzaklaşmak; doğru teoriyi sırf düşünmekle parlak zihinlerde doğan bir ışık gibi almaktan fiiliyatta giderek uzaklaşmak; "teorik pratik" gibi dolambaçlı kavramlardan uzaklaşmak; habire gizemlileşen bir "teori" jargonundan uzaklaşmak; ve -en önemlisi- kendisi ortaya yönelmese bile başkaları için, ekonominin ve politikanın daha somut alanlarındaki çözümlemelere ışık tutan bir geleneğin esin kaynağını oluşturmak. *Oysa tam tersi oldu* ve bugün Althusserci gelenek, gitgide daha fazla "teorinin teorisi"ne, gitgide daha fazla soyut epistemolojiye, gitgide daha fazla metin şerhine, pratikle sınanmalarını düşünmeksizin salt iç tutarlılık açısından modellerle oynamaya gömülüyor. Kendi özel uğraşımdan örnek vereyim: Tarih alanında Althusser'in talebesi Balibar'ın gölgesinin düştüğü her yerde, "yapısalcı Marksizm" denen gelenek içinde, somut tarihî malzeme ile doğrulanabilirlik/yanlışlanabilirlik derecesi düşünülmeksizin ve hattâ böyle bir ölçüte başvurmanın gereksiz olduğu açıkça ilân edilerek, gecekondu gibi kurulup bozuluveren, öne sürülen ve geri alınan "tarih modelleri" boy atmaktadır. Sinan Doğan'ın *Üretim Tarzlarının Eklemlenmesi Üzerine* kitabı incelerken, tepki duyduğu olumsuzluklar (bkz: *Saçak,* sayı 13, Şubat 1985, s. 52-54), işte bu yaklaşımdan doğuyor.

(3) Althusser'de, sosyalizm sorunlarına ilişkin tavırlışların ötesinde, doğrudan doğruya felsefe ve tarih teorisi gibi daha soyut alanlarda, yararlanılabilecek hiçbir yön yok mu? Var elbette; kendi payıma (a) ekonomik, siyasî, ideolojik, vb. "kerte" ya da "düzlem"lerin birbirinden ayrıştırılmasına gösterilen özeni; (b) "belirleyici kerte" (her zaman ekonomi) ile "egemen kerte" (üretim tarzına ve somut tarihî duruma göre değişebilir) kavramlarının farklılaştırılmasını; (c) üstyapının göreli özerkliğinin vurgulanmasını; (d) bütün bu araçlardan da yararlanarak, bir (temel) çelişmenin gelişimi sırasında başka (ikincil) çelişmeler tarafından mutlaka çoklu-belirlenime ya da üst-belirlenime uğratılacağı ve pratikte kendini ancak bu şekilde ortaya koyacağı anlayışının derinleştirilmesini; (e) "Contradiction et Surdetermination" makalesinde olduğu gibi, bu yöntemin, örneğin Ekim Devriminin tahlili münasebetiyle, doğru eylem için fırsat kollayan bir öncü'nün baş çelişmenin keskinleşmesini iyi izleyip kritik anda tarihe iradî ağırlığını eklemesini savunmanın hizmetine koşulmasını; (f) buna karşılık, sınıfların varlığı ile (spontane) sınıf mücadelesinin varlığının özdeşleştirilmesini... özellikle yararlı buluyorum. Somut görüntüleri itibariyle, üstyapılarının çeşitliliği nedeniyle farklı gözüken Ortaçağ toplumlarının, "üretim tarzı" kertesinin soyutluğunda niçin ve nasıl aynı Feodalizm kategorisine sokulmaları gerektiğini anlatırken, *Kabileden Feodalizme*'de; Polonya işçi hareketinin hangi temel çelişmeden kaynaklandığını ve fakat hangi tarihî, ideolojik, kültürel üst-belirlenimlere uğrayarak bugünkü somut çehresini kazandığını açıklamaya çalışırken, 1981 Nisan'ında *Ufuklar* dergisine yazdığım "Polonya ve Teori" başlıklı iki makalede, bu Althusserci kavramlara tekrar tekrar başvurdum. Oğuz Ertem sırf bunlara baksa, bu sefer de benim "fazla Althusserci" olduğuma hükmedebilirdi; nitekim öyle düşünenlere de rastlıyorum. Çünkü Althusser'in kendi jargonunu yer yer

muhafaza etmekle, bu kavramlar ile klasik kavramların mütekabiliyetini gösterip kendilerini "Althusserci" sayanlarla diyalog kurmayı da amaçladım ve amaçlıyorum: İleri Teori, araçlarının seçiminde ya da insanlığın düşünce mirasını kucaklamada sekter olamaz, olmamalıdır.

Bununla birlikte, şunu da gözden kaçırmamalıyız: Aslında bizzat sözünü ettiğim mütekabiliyet, hemen tüm Althusser kavramlarının özünün, Marx'ta *(Grundrisse* ve *Kapital),* Engels'te ("J. Bloch'a Mektup"), Mao'da ("Çelişme Üzerine" ve "Pratik Üzerine") mevcut olduğunu gösteriyor; hem de çok daha anlaşılabilir bir dille, pratik mücadeleyle derin bağların getirdiği süssüz, ama daha sağlam kavrayışlarla. Althusser'in hakkını vermek gerekirse, şunu diyebiliriz: Kendisi ve talebeleri, *Batı ve Doğu Avrupa'nın "ortodoks" partilerini* kucaklayan revizyonist kemikleşme koşullarında, büyük uluslararası polemiklerin, Kültür Devriminin, Hindiçini'deki saldırı savaşlarına karşı gelişen kitlesel tepkinin, Fransa'da işçi hareketini yükselişinin, vb. rüzgârıyla, bu klasik metinlerin *yeniden okunmasını* sağladılar, mekanik evrimciliğe ve "üretici güçler teorisi"ne zıt bir bakışaçısıyla. Dolayısıyla da özellikle Batı'da, bir genç nesil, bazı temel *tanım*ları Althusser'den öğrendi -bunların hayata uygulanmasında Althusser'den fazla yardım almaksızın. Ama buna "Teoriye katkı" ve "yeni ufuklar açmak" denebilir mi; pek bilemiyorum.

Toplumsal Değişmeyi Kavramak ve Toplumsal Zorlama

-Latife Tekin eleştirisi üzerine-

Alp Hamuroğlu

Latife Tekin, ***Sevgili Arsız Ölüm*** *(Adam Yayınları; Ekim 1984). 218 sayfa, 550 Lira.*

Latife Tekin ***Berci Kristin Çöp Masalları*** *(Adam Yayınları; Kasım 1984) 125 sayfa, 500 Lira.*

"Aynada başka bir şey görmek istiyorsanız, aynayı değil, aynanın karşısındakini değiştirmelisiniz."

A.Gramsci

Osman Abbasoğlu'nun *Saçak* dergisinin 14. (Mart 1985) sayısındaki, Latife Tekin'in kitaplarını konu alan yazısı, eleştiri anlayışı ve vardığı sonuçlar açısından üzerinde durulmaya değer. Yazının Latife Tekin'e haksızlık etmiş olduğunu düşünmeme rağmen, amacım Tekin'i savunmak değil. Çünkü, birincisi, eksik ve yanlış bulduğumdan karşı çıkılmasını gerekli gördüğüm Tekin'i eleştiren anlayışı ele almak, Tekin'in yazdıklarını ele almaktan daha önemli. İkincisi, Tekin'in yazdıklarının -değerlendirilmeye, eleştirilmeye, incelenmeye ihtiyacı olabilir ama- savunulmaya ihtiyacı yok. Bu yüzden, ideolojik mücadeleye hizmet etmesi amaçlanmış yazı gibi, benim yazdığım da bir "yazın eleştirisi" olmayacak.

★ ★ ★

Abbasoğlu'nun eleştirisinin gerekçelendirilmesi, birçok noktada zorlamaları içeriyor. Yazar, önümüze, katılması kolay olmayan değerlendirmeler ve eleştiriyi güçlendirmek için yapılan bir yorumlar dizisi koymuştur.

Verilen örnekleri bir bir ele alalım.

—"Hastalar Güllü Babanın bastonuyla şifa bulup iyileşirler." Eleştiride söylenen, budur. Ama *Çöp Masalları* bunun tersini anlatıyor. Hastalar bastondan şifa bulamadıkları, baston hastaları iyileştiremediği için "sonunda bastondan eser kalmaz", baston "sarı kıymetsiz bir değnek parçası haline" gelir, "Çiçektepelilerin gözünden, sırtından, dudaklarından" düşer. (s.31)

—"Kondu sakinleri rüzgâr taşlamaktadırlar." Evet, taşlamaktadırlar ama, daha 35. sayfadaki "Rüzgar taşlama adeti kalktı" cümlesiyle, bu âdeti de bırakmış oldukları gösterilir.

—"Yeni kurulan kondularda şiddetli rüzgarlara karşı insanların umarı ancak 'rüzgarın yolunu bağlamak'tır." Diğeri gibi kitabın sonunda değil, başında karşımıza çıkan, bu rüzgârın yolunu bağlama inancının imkânsızlığına inanmakta elbette haklısınız; ama yeni kurulan kondulardaki insanların yapmasını beklediğimiz başka bir şey var mıydı acaba? Bu insanları siz anlatsaydınız, onlara başka bir şey mi yaptıracaktınız? İnsanlara rüzgâr taşlamayı ben de yakıştıramıyorum ama, insanlar benim yakıştırmamamdan dolayı böyle şeylerden vazgeçmiyorlar. Öznel irade ve isteğinizle dünyayı başka türlü göremez ve gösteremezsiniz. Bu sorun her şeyden önce insanların içlerinde bulundukları toplumsal ilişkilerin, üretim ilişkilerinin özellik ve seviyesine bağlıdır. Mistik eğilimler, bâtıl inançlar ve özel bağımlılık ilişkileri, proleterleşen köylülerde değişime uğrar veya söner; bunların yerini ilişkilerinin gereği olan anlayış, inanış ve bağımlılıklar alır. Doğaya karşı verilen mücadelede, hayat mücadelesinde insanların karşılaştıkları zorluklar, toplumsal ilişkilerin özellik ve seviyesine göre farklı doğaüstü ve metafizik güçler ile gerçekdışı

ve akılalmaz yollara sarılmalarına yol açar. İmkânsızlıklar her zaman bir şeylerden medet ummayı doğurur. Doktorsuzluk, büyücülüğün anası; ilâçsızlık, muska ve bastonların sebebi; çaresizlik, tanrıların kaynağı; bilgisizlik ve eğitimsizlik, neden-sonuç ilişkilerini yakalayamamanın temelidir. Bu yüzden "konducular susuz kalınca bir su baba yaratarak ona adaklar adarlar. Diğer gereksinimlerini de gerçeküstü kuvvetler yaratarak çözmeye çalışırlar." Bunlar son derece doğaldır. Ve Tekin'in kitaplarında bunlar da yer alır. Ama önemli olan, bunların nasıl ele alındığıdır; sırf bulunmaları değil. Tekin, bunların giderek değiştiklerini, dönüştüklerin, ortadan kalktıklarını, yerlerini başka davranış temellerine bıraktıklarını anlatır ve bunlardan, bu değişmeleriyle gelişimi göstermek amacıyla yararlanır.

—"Fabrikalar kondu yaşamından kopuktur." Kondu yaşamının anlatıldığı *Çöp Masalları*'nda böyle bir kopukluk yoktur. Kondular, kenarında bazı fabrikaların bulunduğu bir yere kurulduğu için -zaten bütün bölge fabrika doludur- kondu yaşamıyla fabrikalar, sonradan fabrikalarda çalışacakların konducular olmasının da ötesinde, birbirinden kopuk değil son derece içiçedir. Bir ilâç fabrikasının artıklarından mahalle ve bütün konducular zarar görür; hepsi hastalanır, ölen çocuklar olur. Fabrikaların gürültüsü ve artıkları türkülere yerleşir.

Konducular, "Çiçektepe kurulduktan sonra Çöp Yolunda çıkan ilk grev"i sadece seyre giderler. Sonraki grevlerde "erkekler omuzlarını titrete titrete halaya" katılır, "kadınlar halay çeken işçi kadınları göstere göstere gülüşüp birbirlerine çimdik" atarlar. Ve giderek grev sorunlarını tartışmaya, sendikanın, çadırın ne olduğunu birbirlerine sormaya başlarlar. Sonraları ise grevleri "ziyarete" gider, işçilere bulgur, un, mercimek götürürler; mücadeleleri desteklerler (s. 37,38,40).

"İşçilerin çığlıklarıyla sarsılan kondularda, işçilerin buzdolabı fabrikasından çıkan demircilerin ardına takılıp minibüs yoluna doğru topluca yürüyüşe geçtikleri" duyurulur. Kondular fabrika yaşamı ve mücadelesiyle çok ilgilidir. Kondularda toplananlar, "İşçi hakkı yenmez, kursakta kalır" diye haykıran bir işçinin kurşunlanıp ölmesiyle en son noktasına varan olayları değerlendirirler; "bir dahaki parlamada erkek işçilerin geride durup kadın işçileri öne dizmemelerini" dilerler (s.90,92).

Kondu bölgesinde sonradan kurulan "kondu fabrika", konducuların hayatında diğer fabrikalardan daha çok rol oynayacaktır (s.63'ten itibaren). Konducu işçiler bu fabrikada sendikalaşır, bu fabrikada ilk işçi temsilcilerini seçer, ilk işten atılmalarını, ilk direniş ve grevlerini burada yaşarlar. Direnişçi fabrikadan gelen haberci üzerine, konducu kadınlar topluca fabrika kapısına giderler; hattâ Dursune Nine bu işi öylesine benimser ve önemser ki, daha sonra direnişin kaderinde rol oynayacak eylemini gerçekleştirmek üzere şalvarının beline bir de tabanca sokar (s.74).

Zamanla, her şeyin sahtesini üreten "sahte fabrikalar" kurulur; "çöp ayıklayan kızların ve kadınların bir kısmı erkeklerle birlikte sahte fabrikalara işçi" olur. Kurulmuş bütün fabrikalardan oluşmuş "Çiçektepe Sanayi, çöp tepelerinin üstünden konducuları çekip" alır ve "konduların âdetlerini, türkülerini" yeniler: "Çiçektepe, tavanı gökten, duvarları fabrikalardan tek bir konduya" dönüşür (s. 82-83).

Son örneklerden de görüldüğü gibi, fabrikadakilerin kondularda oturmasının dışında da, fabrikalar kondu yaşamından kopuk değildir.

—"İnsanların yaşamlarında olmayan tek şey bilinçtir." Bu tespitinden sonra, yazısının sonunda Abbasoğlu, Tekin'i, "haklarına sahip çıkan, geleceği şekillendirmeye çalışan" işçi ve köylüleri unutmuş olmakla itham etmektedir. Bütün bunların yanıtı, Çiçektepe'dedir.

Kondulara yerleşen insanlar, değişimler geçirirler. Bir kısmı işçileşir; bir kısmı işçileşememesine rağmen eskisinden farklı düşünce ve davranışlara sahip olur, işçileşemeden işsizleşmişlerdir; bir kısmı ise gene işçileşemediği için lumpenleşir. Değişim geçiren bütün bu insanlardaki en belirgin fark, bilinçlerindedir. Bunun yanısıra davranış, yaşama tarzı, alışkanlık ve ilişkilerinde de değişiklikler olur.

İşçileşenler, haklarını arayan, demokratik mücadeleyi sırtlayan, geleceği şekillendirmeye çalışan insanlardır. Grevleri yapanlar; haklarını aramak için "buzdolabının sendikalaşma tarihine 'Plastik pres işgali' diye geçen ve daha sonra Çöp Yolundaki fabrikalara yayılan tek kişilik" direnişleri icat edip işçiler tarafından "gözleri kaynak alevi/kir-

pikleri onluk demir" diye anlatılanlar; "koynunda sendika fişleriyle kondu kondu dolanıp sendikayı" fabrikalara getirenler (Gülbey Usta, s.70-71); "başına adam toplayıp işçi sınıfı diye bir sınıfın varlığından, sömürüden laf açan işçiler" (s.38); örgütlenenler; direnişleri başladığında bayramlaşır gibi birbirlerinin ellerine uzananlar, bunlardandır.

"Demir aksamlı yürekleri" olan demirci işçiler (ağır sanayi işçileri), diğer işçilerden daha ileri ve etkindirler. İnsiyatif genellikle onlardadır, başlatıcı ve önderdirler. Demirhane kapısının üstünde "Demirhane olmasa... hak alınmaz" diye yazdığı söylenir (s. 77).

Mücadelelerin önderleri haline gelen işçiler, sadece ileri atılmayı değil, geri çekilmeyi de bilirler. Gerektiği zaman aydınlanmış yüzleri işçilere çevirerek "Biz bu işi az tarttık" deyip bir strateji gibi güçlerini ve durumlarını gözden geçirir, bir çıkış yolu ararlar (Taci Baba, s. 73).

Tekin, haklarına sahip çıkmaya çalışan ve mücadele eden bu işçilerin, toplumsal gelişimde ve bütün içinde oynadıkları rolün farkındadır. Bu yüzden de Abbasoğlu'nun Tekin'e "Demokratik mücadeleyi sırtlayan, fabrikalarda çalışan, kondularda yaşayan o insanlar olmadı mı?" diye sorması, anlamsız, yersiz ve yadırgatıcıdır.

Çiçektepe'ye, "şehirde kondu kuran Kızılbaşların, Dedelerine parlak törenler düzenlediklerini duyan" bir Dede, "para ve armağan umarak konduları dolanan bu Dedelerin kovulduğundan habersiz" olduğundan gelir ve "sopası böğründe", kendisi ortada kalır. Kimse kerametine kulak asmaz, kimse itibar etmez. "Sopasını yadigar bırakıp bir daha dönmemek üzere Allah katındaki odasına çekilince" oğlu ticarete atılır; "Dedelik sopasını bir kenara kaldırarak sahte 'blucin' satmaya" başlar. Böylece, bireysel ve toplumsal bilincin evrimi ve geleneksel anlayış ve ilişkilerin şartlara bağlı olarak nasıl değişime uğradığı sergilenir (s. 98-100).

Çoğunlukla daha geç işçileşen ve dolayısıyla işçileşememiş bir kitle olarak gösterilen kadınlarda, kendilerine özgü değişiklikler de olur. Cinselliklerini erkeklerle eşit olarak kullanmaya yönelen konducu kadınlar, kendilerini "sabuna, kreme" vermezler, "keyif yüzü göstermediklerini haykırıp" kocalarına diklenirler. Orgazm hakkı konusundaki bu diretmelerini dayağa, baskıya ve ezilmelerine rağmen sürdürürler. Verdiği gece dersleriyle "kadınlara yatıp kalkmanın ilmini öğreten Tirintaz Fidan", bilinci götüren "öncü"dür. Aynı zamanda su için yürüyüşe geçen konducuların başında Fidan'ın bulunması, su mücadelesinin ajitatörünün Fidan olması, önderliğinin bir raslantı olmadığını da gösterir (s. 46, 49, 114).

Kadınlar ayrıca kocalarının kahveye fazla gitmelerinden dolayı, bütün erkekleri çeken ve evlerinden koparan kumarbaz Lado'ya ve kahvelere düşman kesilirler. Lado'ya defalarca dayak atıp kahveleri defalarca basarlar. Amaçlarına ulaşamayacak olsalar da, olumsuz gelişim içinde olumlu bir rol oynamaya çalışırlar (s. 101-107).

Tekin, insanların değişimlerine vesile olan ve değişimlerini hızlandıran olayların da altını çizer. Örneğin, kadınların boyanmaya başlamasının, öldükten sonra dirildiğini söylediği kızına öteki dünyadan haber getirten, kolunu ve başını açık tutan kadınların yanacağını söylettiren düzenbaz müezzinin evinin basılmasıyla geçirdikleri inanç sarsıntısından sonra olduğunu anlatır (s. 115-117). Örnekler çoktur.

Bütün bunlar, işçilerin ve konducuların nasıl değişim ve gelişim içinde olduklarını; bilinçlenmelerinin bilinç götürene ve mücadeleye nasıl bağlı olduğunu; gelişmede öncünün, mücadelede önderin rolünü Tekin'in pek de yanlış ele almadığını düşündürmekte, unutmaması gerekeni de unutmadığını göstermektedir.

Tekin'in kahramanlarının bilinçli olmadığı değerlendirmesi, bilinçsiz insanları kahraman yapmamak gerekirmiş gibi bir düşünceyle yaklaşıldığından, Tekin'in ve kitaplarının bir olumsuzluğu olarak gösterilmiştir. Oysa roman kahramanlarının bilinçli olmaları şart değildir. Nitekim Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Sabahattin Ali ve Nazım Hikmet gibi toplumcu edebiyatçılarımızın kahramanları da pek bilinçli değildirler. Örneğin, "Bereketli Topraklar"ın üçlüsü, "Ortadirek"in Alisi, "Kuyucaklı"nın Yusufu, "Manzaralar"ın insanları bilinçsiz kişilerdir. Kaldı ki, Tekin'in kahramanları o kadar da bilinçsiz sayılamazlar. Verdiğimiz örneklerde görüldüğü gibi bilinçli işçiler de vardır. (Hemen burada, Tekin'in bilinçsizliği ve bilinçlenmemeyi benimsediğini, amaç aldığını düşündürecek şekilde yazılmış "Tekin bunu [bilinçlenmemeyi; hep bir şey-

lerin bilinçlenmenin önüne geçmesini] emekçilerin savunma konumunda olmalarına bağlıyor" cümlesindeki yanıltmaya dikkat çekelim. Tekin'in sözünü ettiği, daha önce Abbasoğlu'nun yaptığı alıntıda da doğrusunun görüleceği gibi, bilinçlenmek veya benzeri bir kavram değil, insan ve bireydir. Tekin, konduda insan gözleyememesinin insanların savunma konumunda olmalarından ileri geldiğini söylerken, Abbasoğlu, Tekin'in, bilinçlenmemenin emekçilerin savunma konumunda olmalarından ileri geldiği şeklinde düşündüğünü sanmakta ve aktarırken böyle değiştirmektedir. Tekin'in, emekçilerin hiç bilinçlenmeyeceklerini ve hep birşeylerin bilinçlenmenin önüne geçeceğini düşündüğünü sanmıyoruz.)

— "Atiye yaşamdan çok ölüme yakın bir kişidir." *Sevgili Arsız Ölüm*'den sonra böyle bir yargıya varmak çok zordur. Romanın en ön sıradaki kişilerinden olan Atiye, Huvat'la evlenerek dışarıdan köye gelin gelir. Sarışın, beyaz tenli, yerel adet ve davranışları bilmeyen ve nereden geldiği bilinmeyen bir kişi olduğundan, başında yadırganır, kabul edilmez. İlk çocuğunu doğurduktan sonra ortama nasıl adapte olduğunu ve kendini nasıl benimsettiğini kitaptan görelim:

"Huvat'ın şehirden getirdiği kadın pek yaman çıktı. Az zamanda tandırda ekmek pişirmeyi, koyun kırkmayı, tezek yapmayı, kuzu emiştirmeyi, tavuk teleğiyle çocuk düşürmeyi öğrendi. Bir erişte dökü yordu, inci gibi. Halı kertmekte köyün gelinlerini, kızlarını yaya bıraktı. Hattâ ölü evlerinde ağıt bile düzmeye başladı. Derken, ağzı da çevrildi. Aynı köylüler gibi konuşmaya başladı. Sadece, yolda önüne bir erkek çıkınca durup erkeğe yol vermesini öğrenemedi. Çiğneyip geçiyordu erkeğin önünü. Kızın arkasından bir de oğlan doğurunca iyice yerine yerleşti. Huvat, oğlana karşılık, bir gelişinde, ona dikiş makinası getirince de, halıdan kalkıp dikiş makinasının başına kuruldu. Yumurtaya, yağa, bir çinik buğdaya dikiş dikmeye başladı. Huvat'ı ilk gördüğünde çok kara diye içi pek ısınmamıştı. Sonradan kocasının adını dilinden düşürmez oldu. Ayıp mayıp tanımadı. 'Huvatım, Huvatım' diye türküler yaktı. Uluorta çağırdı." (s. 12).

Sayıları giderek artan çocuklarını özenerek büyütür. Onları "sabun diye bir şey icat" ederek yıkar, onlara köyde görülmemiş kıyafetler giydirir, kızına kurdele takar, oyuncaklar yapar. Çocuklarının üstüne titrer, onlar için sürekli kaygılanır. Sorunlarına hep çare bulmaya çalışır. Kocasına karşı insiyatifsiz değildir. Onu fazla uzaklaştığında köye gelmeye, evde fazla kaldığında dışarı gitmeye zorlar. Aktiftir. Etrafındaki olaylarda payı ve katkısı bulunsun ister. Yapabilir de. Boş inançları ve yanlış eğitim anlayışıyla (korkutma ve baskıyla istediğini yaptırma veya bir şeyden vazgeçirme) çocuklarını çok rahatsız etmekle ve onlara böylece zararlı olmakla birlikte, evini ve yakın çevresini o çekip çevirir. "Öldükten sonra dağılacağına inandığı" evinin direğidir. İşte bu insan için, ölüme yakın denmektedir!

Büyük bir heves ve sevinçle geldiği büyük şehirde, Atiye en zor günlerini yaşar. Çünkü geçim sıkıntısı aileyi köreltir; çıkmaza girmişlerdir, aile bireyleri geleceksiz bir hayat yaşamaya başlamışlardır. Artık yaşanan, sürekli bunalımdır. Kitabın son taraflarında artık Atiye yaşlanmıştır ve iyice hastadır. Bu bunalımların içinde hasatlandığı, çok ağrıları olduğu veya dünyasının tamamı olan ailesinin bireyleriyle ilişkileri çıkmaza girdiği zamanlarda, ölüme sığınmaya çalışır. Ölümün ucu göründüğü zaman da ölümle kavga eder, Azraille çekişir, "arsız ölüme" teslim olmamak ister. Çünkü "her işi yarım kalmıştır"; daha yapacak çok işleri, görecek günleri vardır. Bu dönemlerinde geçmişine döner, kardeşlerinin bulunmasını ister.

Bütün bu özellikleriyle Atiye'nin yaşamdan çok ölüme yakın bir kişi olduğunu söylemek, kitaptaki Atiye'yi yansıtan bir tesbit ve kitabın Asiye hakkındaki yorumu değildir.

— "Huvat'taki değişiklikler rastlantısaldır." Şehire göçtükten sonra işsiz ve işlevsiz kalması, Huvat'taki değişikliklerin temelidir. Abbasoğlu'nun görmediği bu gerçeği, romandakiler, örneğin Atiye, "kocasının işsizlikten delirip ortalığa düşmesinden" korkarak tesbit eder. "Ona iş kapısı açmak, eski haline dönmesini sağlamak için yollara" düşer; onu ücretle çalışmaya razı etmeye uğraşır (s. 75-77). Fakat başaramadığı için Huvat'tan umudu keser. Huvat'taki değişiklikler de devam edip gider. Sonraları dengesizlikler, sanrılar, paranoid davranışlar birbirini kovalar. İşsiz kalmasıyla değişimlerin ilişkisi kurulduğu için, Huvat'ta-

ki değişikliklerin raslantısal olmadığı gösterilmeye çalışılmıştır.

— "Dirmit'in bilinçlenmesi aile içine dönük olarak gerçekleştirilir, toplumsal bağların üzerinde pek durulmaz." Aile içinde Dirmit'in bilinçlenmesine hizmet edebilecek kimse yoktur. Okul hayatındaki olağanüstü başarısı, öğrenmeye ve okumaya olan dinmez merakı, çocukluğundan beri varolan ve özellikle vurgulanan yorulmaz gözlem gücü, onun için dış dünyayı ifade eden radyo ve kitaplara karşı sonsuz ilgisi, Dirmit'in bilinçlenmesinin etkenleri olurlar. Dirmit'in eğitiminin aile içine dönük olarak gerçekleşmesi, kitapta görülen bir olgu değil, ailenin isteğidir. Ne istediklerini de pek bilmemelerine rağmen, onu istedikleri gibi biçimlendirmek isterler. Fakat amaçlarına ulaşamaz, baskılarına rağmen Dirmit'e söz geçiremez, ona istediklerini yaptıramazlar. Dirmit ailenin yönlendirmesiyle değil, dış dünyadan yakalayabildikleriyle şekillenir. Bu yüzden, Dirmit'in bilinçlenmesinin aile içine dönük olarak gerçekleştiği söylenemez.

Ele alınabilecek başka örnekler de vardır. Hem uzatmamak, hem de bunların bir kısmı kişiden kişiye değişebilen, dolayısıyla aksini kanıtlamanın da kolay olmadığı değerlendirmeler olduğu için (örneğin, "Tekin, değişimi açıklayan bir düş dünyası yaratmamaktadır"; Çiçektepe insanlarının "kitapta anlatıldığı gibi 37 kere yıkılan kondularını yeniden yapmak için mücadele eden insanlar olduğuna inanmak güçtür"; *"Çöp Masalları"*nda ise birinci romana göre önemli bir düşüş görülüyor" gibi öznel değerlendirmeleriyle de Abbasoğlu, eleştirisinin genel yönelimiyle paralellik içindedir, bu değerlendirmeler esas eleştiriyi desteklemektedir), burada tespitlerin yanlışlığını göstermeyi artık bırakıyoruz. Çünkü buraya kadarki, Tekin'in yazdıklarına uygun olmadığını ve Tekin'in tiplerini ve anlayışını yansıtmadığını gösterdiğimiz tespitler, eleştirinin olumsuzlamaya yatkınlığını ortaya koymakta yeterlidir. Gerçeğe uymayan bu zorlamalar, Tekin'in kitaplarını olduğundan biraz farklı göstermektedir.

★ ★ ★

Eleştiri yazısında, "toplumsal gelişmeye ilişkin eğilimleri" dışında Tekin'in romanlarında üzerinde durulmaya değer bulunan tek bir şey vardır: Anlatımda gerçeküstü öğelerin ve düş dünyasının önemli bir yer tutması. Ancak bu anlatım özelliği de Tekin'in "toplumsal gelişmeye ilişkin bazı yanılsamalara düşmüş olması" yüzünden eleştirilmektedir. Abbasoğlu, "gerçeküstü öğelerin önemli olana dikkat çekerek gerçekliğin aktarımında kolaylaştırıcı bir rol oynayabileceği"ni, bunu başarabilmeninse "toplumsal gelişmenin ruhunu kavramaktan" geçtiğini söylemektedir. Bunlarla bir anlatım sorununun, bir teknik sorunun, siyasi kavrayışa bağımlı olduğu ileri sürülmektedir. Sanat eserlerini değerlendirmede kullanılan ölçütler (siyasal ve sanatsal ölçütler), böylece birbirine karıştırılmıştır.

Sanatın kendi özel ölçütleri vardır. Yazım tekniği ve anlatım biçemi (üslubu), siyasi ölçütlerle değil bu ölçütlerle, sanat ölçütleriyle ilişkilidir. Bir eserin estetik özellikleri ve değeri sanat ölçütleriyle ele alınabilir. Sanat ölçütleriyle bir eserin siyasi yönelimini saptamak nasıl mümkün değilse, siyasi ölçütlerle sanat değerlerini tartmak da mümkün değildir.

Fantastik öğelerin ve düşsel dünyanın kullanımının sorunlarında toplumsal gelişmenin özünü kavramak esastır derseniz, bir yazarın toplumsal gelişmenin özünü kavramış olduğunu tespit ve kabul ettiğiniz zaman o yazarın eserlerindeki gerçeküstü ve düşsel öğelerin kullanımı sorunu yazarın lehine çözülmüş olacaktır. Örneğin; Tekin, anlatım özellikleriyle biraz Yaşar Kemal'i ve biraz Marquez'i çağrıştırmaktadır. Yaşar Kemal gerçekle düş arasındaki perdeyi zaman zaman aralar ve kahramanlarını gerçeküstü bir dünyaya çeker. Marquez ise aynı Tekin gibi fantastik öğelerden çok yararlanır. Bu yazarların toplumsal gelişmenin ruhunu kavradıkları düşünülüyorsa, anlatımları ve yazdıkları da güzel bulunmak zorundadır.

Üstelik bu anlayışla, benzer veya benzemez başka anlatım öğelerinin kullanımında da aynı ölçütün geçerli olması kaçınılmazdır. Sonunda, bu "ölçüt"le ele alınmayan bir yazın sorunu, hattâ giderek sanat sorunu kalmayacaktır.

Şimdi, iki el bir baş için deyip düşünmek gerekir. Bu, yazarların, sanatçıların toplumsal gelişmeyi kavradıkları için güzel eserler yaratabilmeleri demek değil midir? Böyle şey olabilir mi? Güzeli yaratabilmekte, sanat duyarlılığının ve eğitimin, do-

ğuştan yatkınlık ve köklü kültürel değerleri özümlemiş olmanın, vb. rolü, belirleyici ve önceliklidir. Yerlerini siyasi kavrayışa bırakamayacakları gibi, ondan sonra da gelmezler. Siyasî kavrayışı yanlış olan bir yazar güzel bir eser yazabileceği gibi (böyle bir eser için faydalı değil denebilir ama, güzel değil denemez), siyasî kavrayışı doğru olan bir yazar da kötü bir eser yazabilir. Siyasî kavrayış bir eserin sanat değerini yükseltmez. Gorki, kavrayışından dolayı değil, sanatçı özelliğinden dolayı güzel eserler yazmıştır. Dostoyevski, siyasal-toplumsal gelişimle çakışan eserler yazmış olsaydı, sanat değeri daha yüksek olmazdı. Siyasal taraf olduğunun bilincinde olarak yazan bir devrimci Gorki'nin sanat düzeyi, doğal ve kaçınılmaz olarak Dostoyevski'den daha yüksek olmaz.

Abbasoğlu'nun eleştirisinin diğer bir zaafı da, yazınsal eleştiri ile tarihsel-sosyal eleştiriyi birbirini tamamlayacak şekilde birarada yapmamaktır. Tek yönden yapılan eleştiri, tek yanlı ve dolayısıyla yanıltıcıdır. Sanatı toplumsal ve tarihsel gelişmeden ayıran, toplumsal gerçekliği hiçe sayan idealizm gibi, sanatın estetik anlam ve değerini ihmal eden salt toplumsal değerlendirme tutumu da, açık şekilde sığ ve yanlıştır.

★ ★ ★

Eleştiri yazısı, "gerçeküstü öğeleri, ... yazarı gelenekçi düşünceyle birleştirmektedir", "Tekin yığınları bilinçsiz bir sürü olarak görüyor" ve "yazarın demokratikleşme adına boş inançlara, geri kültüre verdiği ...ödünler, yığınların küçümsenmesiyle, öncü bilinçlerin gereksizliği düşüncesiyle birleşmiştir" gibi kesin yargılarla, Tekin hakkındaki değerlendirmesini tamamlamaktadır. Tekin'i bir "ilk", "şimdiye kadar çıkamamış bir birikimin ürünü" olarak görmesek de, bu olumsuz yargıların Tekin'e uygun düştüğünü, Tekin'i açıkladığını sanmıyoruz. Bu yargıların, yazarı haketmediği ölçüde olumsuzlaştırmaya yöneldiğini, olumsuzlamada biraz ileri gidilmiş olduğunu ve yazarı yersiz bir şekilde ittiğini belirtmek zorundayız. Bazı aydınların, Tekin'de olmadık özellikler vehmetmelerine karşı çıkılması ve sözkonusu yazarın abartılmaması gerektiğinin belirtilmesi başka bir şeydir; yukardaki değerlendirme ve sonuçlara varılması başka bir şey. Tekin'in büyütülmemesi ve yanlış bir şekilde ele alınmaması gerektiği ortadadır. Ancak, Kemal'ler kuşağından sonra özgün bir dil, ses ve anlatım olduğu da bir gerçektir. Tekin'in gördüğü ilgiyi, "yaşanılan dönemin kimi eğilimlerine denk düşmekte" arayacağımıza, bu ilginin belki biraz da bu zengin, şiirli dilden, büyülü, gizemli sesten ve masalsı-çocuksu anlatımdan kaynaklandığını düşünmek gerekir. Kaldı ki, konuları ve açısı, edebiyatımızda ilk ve yeni olmamakla birlikte, pek de aşınmamıştır.

Tekin'in iki eseri de, elden bırakılmadan bir solukta okunabilen, akıcı, fakat kolay da kaybolmayan, iz bırakan kitaplardandır.

Dil ve Anlam Kuramı Açısından: Tractatus

Güven Aksel

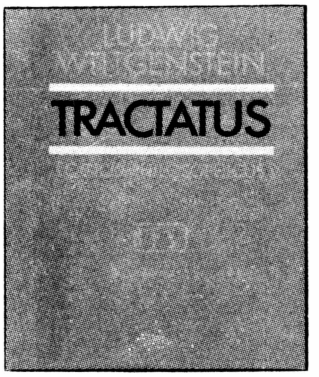

Ludwig Wittgenstein, ***Tractatus Logico-Philosophicus,*** *(Çeviren: Oruç Aruoba, B/F/S yayınları, Almanca aslı ile birlikte 176 sayfa, büyük boy), 700 TL, Mart 1985.*

Nesnel yapılanmaları, fenomenleri, içsel oluşturanlarını kavrayarak *bizim için şeye* dönüştüremeyeceğimiz, oluşumların *kendinde şey* olarak kalacağı, Kantgil görüşünü temel edinen ve böylece bilimin, felsefenin işlevini olayları inceleyip salt açıklamakla sınırlayan olguculuk öğretisinden hareketle; yeni olguculuk, bilimsellik ölçütünün dil ve mantık çözümlemelerine dayandırılacağını savlar. Dille sınırladığı bilimin dilsel açıklamasını da felsefeye yükler. En belirgin nitel ayrımını, bilimsel kavramların semantik (anlambilimsel) çözümlemelerine dayanmasında bulan yeniolgucu akımın oluşturucularından Ludwig Wittgenstein, Almanca aslı ile Türkçe çevirisi bir arada olmak üzere yayınlanan *Tractatus Logico-Philosophicus* adlı ünlü eserinde dili doğuran etmenlerin ve dilin olanağının neler olduğu sorununu irdeliyor.

Tractatus gibi, içerdiği her önerme üzerinde derinlemesine tartışılıp düşünülecek kapsamlı bir yapıtı -yalnızca seksen sayfalık bir oylumda yoğunlaştırılmış!- böylesine sınırlı bir tanıtım yazısında yeterince ele alabilmek -yalnızca dilin dünya ile bağıntısı üzerine olan yönü ile ele alınsa da- olanaksız. Amaç, Wittgenstein gibi, öğretisine yaklaşımımız ne olursa olsun, felsefi plândaki önemi yadsınamayacak olan bir düşünürün dilimize ilk kez kazandırılan yapıtı üzerine okuyucuya az da olsa bir fikir verebilmektir.

Tarihsel ve sosyal bir olgu olarak dil

Duygularımızı, düşüncelerimizi anlatmak istediklerimizi aktarmakta kullandığımız sözel dizgeye dil diyoruz. Dil, birbirleriyle iletişim kurma gereğini duyan insan toplumuna özgü, bilinçle birlikte varlaşan, tarihsel ve toplumsal bir olgudur. Toplumların kültürel gelişiminde başat bir etmen olan dil, "bilincin ve düşüncenin araçsız gerçekliğidir" (Marx). İnsan sözcükler aracılığıyla, yani dile bağlı olarak düşünülebilir. İletişimi sağlayan, çıkardığımız seslerin, kullandığımız sözcüklerin içerdikleri anlamdır. Nesneleri, onlara verdiğimiz adla düşünüp dile getirirken; nesneleri karşılamayan sözcükleri kullanırken, oluşturduğumuz düşünsel kavramlardan yararlanırız. İletişimde ortak bir anlaşma dilinin varlığı zorunludur. Bir kavrama kendince anlamlar yükleyen ya da bir nesneye kendince adlar veren bireyler kendi aralarında sözel iletişim kuramazlar.

Yeniolguculuk, dışımızdaki oluşumların, nesnelliğin, içkin nitelikleriyle kavranamayacağı; yalnızca bize yansıyan dışsal niteliklerinden hareket edilebileceğini savladığından, dış gerçekliği salt öznel duyum ve tasarım açısından ele alır. Wittgenstein'ın yapıtında da dil, tarihsel, toplumsal bir olgu, bir iletişim aracı olmaktan çok "kendi kendine bildirimde bulunmanın, betimlemenin aracı" olarak irdelenir. (Qouinton)

Wittgenstein ve "anlamın resim kuramı"

Wittgenstein, yazdığı önsözde kitabın tüm anlamının "Söylenebilir ne varsa, açıkça söylenebilir; ve üzerine konuşulamayan konusunda da susmalı" sözünde toplanabileceğini belirtiyor. Ardından ekliyor: "Kitap böylece, düşünceye bir sınır çizmek istiyor, ya da, daha çok -düşünmeye değil, düşüncelerin dile getirilişine".

Düşünürün "anlamın resim kuramı" olarak da adlandırılan kuramına göre, dil, olguların betimlenme aracıdır, olguların içinde yer alan nesnelliği tıpatıp resmedebilmelidir."Tümce doğru *olduğunda,* duru-

mun nasıl olduğunu *gösterir.* Ve durumun öyle *olduğunu* da *söyler*... Tümce bir olgu bağlamının betimlenmesidir. Bir nesnenin dış niteliklerine göre betimlenmesi gibi, tümce de gerçekliği iç niteliklerine göre betimler" (s. 49). Burada, gerçekliği iç niteliklerine göre betimleyen tümce, olgu bağlamındaki nesnel ilişkinin açıklanması için bir araçtır. Önerme tümceleri dünya üzerine düşüncelerimizin dile getirilmesidir. Düşündüğümüz, dile getirdiğimiz dünya, gerçek dünya ile ortak bir yöne, bir nesnel biçime sahip olmalıdır. "Açık ki gerçeğinden ne denli farklı da olsa, düşünülmüş bir dünya, gerçeğiyle ortak şeye - bir biçime- sahip olmak zorundadır. Bu belirgin biçim de, işte, nesnelerden oluşur" (s. 19). Wittgenstein, böylece, önsözde belirttiği gibi düşüncelerin dile getirilişine, eş deyişle dile bir sınır çiziyor. Olguların, nesnelerin betimlenmesinde kullanılabilen dil, bunların açıklanmasında kullanılamıyor. Çünkü nesnel olarak ifade edilemeyen "metafizik" kavramlar anlamsızdır. Yalnızca olgular arasındaki bağlantıların kurulabilmesi için araç işlevleri vardır. "Nesneleri ancak *adlandırabilirim.* İmler onların yerine geçer. Ancak onlar *üzerine* konuşabilirim, onları konuşulur kılamam. Bir tümce, bir şeyin ancak *nasıl* olduğunu söyleyebilir *ne* olduğunu değil" (s. 31-33). "Felsefe konularında yazılmış çoğunluk tümceler yanlış değil, saçmadır. Bu yüzden de bu soruları hiçbir şekilde yanıtlayamayız, ancak saçmalıklarını saptayabiliriz." (s. 45). Gündelik dilde oluşturduğumuz tümceler resmedilebilme özelliği taşımayan sözcükleri de içerir. Wittgenstein bu türden tümcelerin resimlenecek temel tümce/öğeye ulaşana dek kendi içinde ayrıştırılmaları gerektiğini ileri sürer. "Gündelik dilin anlaşılması için yapılan sessiz düzenlemeler, korkunç derecede karmaşıktır" (s. 45). "Karmaşıklar üzerine her dilegetiriş, bunların oluşturucu öğeleri üzerine olan bir dilegetiriş ile karmaşıkları tam olarak betimleyen tümcelere ayrılabilir" (s. 19). "Felsefe yapıtı, özünde, açımlamalardan oluşur" (s. 57). Bu ontolojik anlam kuramı dünyadaki olup-bitmeler içinde isteme yer olmadığı, salt rastlantısal oluşumlar içerdiğini postüla olarak alır. Wittgenstein'ın bu tezi, doğanın yapısından daha öte bir alan için öngördüğüne dikkat edilmelidir. *Tractatus'*daki ilk önermeler şunlardır:"Dünya, olduğu gibi olan herşeydir. Dünya olguların toplamıdır, şeylerin değil" (s. 15). İleride bunu daha net vurgular: "İyi ya da kötü istem dünyayı değiştirecekse, dünyanın ancak sınırlarını değiştirebilir, olguları değil; dille sözü edilebilir olanı değil" (s. 159-161). Birbirleriyle belirli ilişkilere girebilen yalın nesnelerden oluşan dünya ile bu nesnelliği tam olarak temsil edebilen dil yapısı uygunluk gösterirler. Etik ve estetik gibi aşkın (transcendental) kavramlar üzerine ise birşey söylenemez. "Değer taşıyan bir değer varsa, bütün olup-bitmenin, öyle-olmanın dışında yatsa gerek. Çünkü bütün olup-bitme, öyle-olma rastlantısaldır. Bu yüzden de Etikte hiçbir tümce bulunamaz. Tümceler hiçbir yüksek şeyi dile getiremezler. Açık ki, Etik söylenmeye gelmez. Etik aşkındır. (Etik ile Estetik birdir)" (s. 159).

Buraya kadar aktardıklarımıza bakıldığında, Wittgenstein'ın önermeleri ile öğretisinin özü arasındaki paradoks çok belirgindir Düşünüre göre bir önermenin doğruluğu, önermede geçen nesnelere verilen adların düzenlenmesi ile, bu adların imlediği nesnelerin olgudaki düzenlenmesiyle çakışmasına göre ölçülür. Ancak böyle önermelerin anlamı vardır. Olguların betimlenmesinde soyut kavramlara yer vermenin önermeye/tümceye anlamsız ifadeler katacağını söyleyen Wittgenstein dil ve dünya arasındaki bağıntıyı açımlarken kitap boyu böyle kavramlara dayanmaktadır. Bunun farkındadır: "Felsefede doğru yöntem aslında şu olurdu: Söylenebilir olandan, yani doğabilimi tümcelerinden -yani, felsefeyle hiçbir ilgisi olmayan birşeyden- başka birşey söylememek, (düşünür, 'felsefe' sözcüğü, doğabilimlerinin üstünde ya da altında duran, ama yanlarında durmayan birşeyi imlemelidir görüşünü daha önce belirtmiştir-GA) sonra her sefeerinde de, başka birisi doğa ötesi birşey söylemeye kalktığında, ona, tümcelerindeki belirli imlere hiçbir imlem bağlamamış olduğunu göstermek... Benim tümcelerim şu yolla açımlayıcıdırlar ki, beni anlayan, sonunda bunların saçma olduklarını görür. -onlarla- onlara tırmanarak -onların üstüne çıktığında. (Sanki üstüne tırmandıktan sonra merdiveni devirip yıkması gerekir)" (sf. 165). Kitabın son önermesi: "Üzerine konuşulamayan konusunda susmalı"dır.

İlginç bir not olarak belirtmekte yarar var, Wittgenstein ilk kez 1921'de Avusturya'da yayınlanan ve derin yankılar uyandırarak geniş bir felsefe kesimini etkileyen *Tractatus'*da ortaya koyduğu görüşlerden ileride hoşnutsuzluk duyacak ve bu görüşlerin temelden yanlış olduğunu ileri sürecek zıt yönde bir eser kaleme alacaktır. Cambridge'deki öğrencileri aracılığıyla yayılan yeni görüşlerini içeren ve ölümünden sonra *Philosophische' Untersuchungen*(Felsefe Soruşturmaları) adıyla yayınlanan bu kitabın da dilimize kazandırılması, Wittgenstein'in tam olarak kavranabilmesi açısından yararlı olacaktır.

Paul Nizan'dan Bir Gençlik Tanımı: "Fesat"

Tunca Arslan

Paul Nizan, ***Fesat*** *. Bilgi Yayınevi, 1975. Çeviren: Özdemir İnce. 256 sayfa, 400 Lira.*

Büyük günlere özgü sesim ve görkemliliğimle ıssız ocaklarımda şanlı umudu anımsatıyorum sana.

Lautreamont

Fesat, Normandiya'da Naziler tarafından öldürülen Fransız yazarı Paul Nizan'ın dilimize çevrilmiş tek kitabı. Kitap 1920'li yılların sonuna doğru Paris'de, bir dergi çevresinde gruplaşan üniversite öğrencileri Rosenthal, Laforgue, Pluvinage, Jurien ve Bloye'un düşlerini, düşüncelerini, çabalarını, çığlıklarını anlatıyor.

"Geri alamayacakları parayı bize verecek kadar açık yürekli insanseverler bulunduğuna göre, dedi Laforgue, okullar açılınca bu dergiyi yayınlayacağız demektir. Yayınlayacağız ve bir süre sonra da batacak. Hiç kuşkusuz, dedi Rosenthal; aranızda dergi için sonsuza dek çalışacağımıza inanacak kadar ahlaksız biri var mı acaba? Dergiler her zaman batarlar diye konuştu Bloye. Deneyin dolaysız bir verisidir bu." (s.9)

Paris'i ve gece gezintilerini tutkuyla seven, tehlikeli çağda, yani yirmi-yirmi beş yaşlarındaki beş genç, müzik, konuşma, ders çalışma uğultuları arasında "İç Savaş" adını verdikleri bir dergi çıkarma kararı almışlardır. O güne kadarki yaşamlarında, bunun yaşanılacak bir hayat olmadığını söyleyip boş yere kafa patlattıkları günlerin sonunda büyük can sıkıntılarıyla evlerine gidip uyumaktan başka, dişe dokunur bir şey yapmayan Rosenthal ve arkadaşları, dergilerinin çıkmasıyla, iğrenerek baktıkları kentsoylu yaşamının kokmuş sularında yüzmek zorunda kalmayacaklarını düşünürler. Şimdiye kadar onlar için gelecek, geleceksizlik demekti; oysa bundan sonra yok olup gidecek bir düzenin içinde yer almamaya kararlıdırlar.

Bu günlerde Almanya'da gençlerin çok sevdikleri bir slogan olan "Hep iyiliğimizi istiyorlar, vermeyeceğiz işte!" türünden bir başkaldırının ilk adımları atılmıştır.

1870'in gençlerine, komüncülere, gıptayla bakarlar. Bir zamanlar bütün bunlar olup bitmişken, kendileri şiir yazmaktan başka bir şey yapmayacaklar mıydı?

"Bizim delikanlıların hayatlarını hemen kazanmak diye canalıcı bir dertleri de olmadığından, dünyayı değiştirmek gerektiğini söylüyorlardı. Dünyanın ne denli acımasız ve tadına doyulmaz olduğunu; çok daha güzelini yapmak için yıkılan bir duvardan çok, organları iyice gizlenmiş büyük bir medüzaya karmakarışık bir jelatin yığınına benzediğini bilmiyorlardı." (s. 23)

Dışında kalacakları düzen, kafalarında, kendi aileleri, "iyi evlilik"ler, ya da sınavlardır. Kapitalizmi, başta babaları olmak üzere kendi yaşamlarının her zerresinde görürler. Örneğin Rosenthal için pek az sorun, evdeki hizmetçilerle olan ilişkilerinden daha zor çözümlenebilirdir.

Bu ve benzeri çözümler doğrultusunda, farkettikleri her izin arkasından giderler ve her izi özlemle bak-

tıkları, tarihsel ağabeylerinin, savaş serüvenlerindeki kahramanların yeni bir örneği olmanın fırsatı sayarlar.

"İç Savaş"ın yayımlanmasıyla, kendilerini Ansiklopedicilerle, Hegelcilerle karşılaştırmaya başlamıştırlar bile.

İlk çığlıkların atılması, ilk başkaldırı deneyleri, kapitalizmde ve Fransız entellektüel çevrelerinde altüst oluşlar yaratmasa bile, dergi beş yüz abone ve her sayıyı satın alan sekiz yüz okur kazanmıştır. Ancak yetmez; "...bu yazılar hakkında kovuşturmalar açılsaydı hiç kuşkusuz bir süre oyalardı Rosenthal'i, ama şu saçma basın özgürlüğü Cumhuriyet savcısını yerinden bile kımıldatmıyordu." (s.53)

Bütün bu sabırsızlık ve ölçüsüz heyecan, devrime olan eğilimlerini önlemez yine de. Ancak bu eğilim, ne insanlığa duyulan sevgi ve sorumluluktan, ne de davranışlarıyla düşüncelerinin uyum içinde olmasından ileri gelir.

Pascal, inanmakla kişinin hiç bir şey yitirmeyeceği, buna karşılık inanılan doğru çıkacak olursa, kazancının sonsuz olacağı düşüncesiyle, inanmayı önerir. Bir çeşit bahistir bu. Nizan'ın kahramanlarındaki devrim inancı da bunu anımsatır. Devrim matematik bir kavramdır gözlerinde. İşçiler için savaşmak -işçiler böyle bir şeyi beklemeseler de- akıllarının ucundan bile geçmez.

Devrim düşüncesine katılış ve "tek yaşama nedeni olarak devrimi seçtik" (s. 66) demeleri, değişik nedenlere dayanır. Jurien, devrimin sağlık için, kadınlardan daha az zararlı olduğunu söylerken (s. 24), Laforgue, devrimde, kendisinin hoşuna giden şey olarak, getireceği uygarlığın katı bir uygarlık olmasını gösterir. (s.47) Rosenthal ise değişkenliklerini önleyecek baskı yolları ve dönüşsüz bağlanma düşüncesi bulduğu için, devrimi seçmiştir. Şöyle der: "Devrim bizden Hıristiyanlarınki kadar etkin, iç yaşamdan o denli uzak ve artık geri dönemeyeceğimiz kadar bizi içine alan eylemler ister. Bağlanmayı işte böyle düşüneceğiz biz, önceden tasarlanmış sert bir baskı sistemi gibi." (s.67)

Devrime bu biçimde katılış, Rosenthal'in gözünde -ki Rosenthal bundan böyle, beş kişilik orduda başrolü oynayacaktır- sınırın ötesine geçmek ve gerçek varlığa doğru yol almak demektir. Artık statüko yoktur ve yalnızca makale yazmakla yetinilmemelidir. Sorun artık, her birinin boğazına kadar tarihe gömülmesidir.

Bu meydan okumada ortaya çıkan, devrimci bireyin kendine özgü görüntüsü değil ,akla vurulmamış romantik bir başkaldırının züppe yüzüdür. "Hayatı seviyorum ama sevgim karşılıksız" anlayışı, yavaş yavaş "mantıklı olun, olanaksızı isteyin"e dönüşmektedir. Egemen olan, ilkeler değil içgüdülerdir. Rosenthal ve arkadaşları her ne kadar devrimden söz etseler de, tutarlı bir eylem rotası bulamadıkları için, kendilerini toplum dışına düşmüş bir bireyciler olarak sunarlar okuyucuya. Romantizmin tipik kahramanlarıdır onlar.

Bundan sonra -kitaba adını veren- fesat eylemleri (komplo) gündemde olmalıdır. İnsanlardan yana değil kendinden yana olmanın en uygun yolu olan komplolarla, yasadışılığın, iyiliksever haydutlarının hak isteme eylemleri gösterilecektir. Olanaksız bir iyiliğin özlemi içinde, komplo zorunluluk halini alır ve sevimliliğe bürünür.

Bir kere cinayet işlendi mi cinayet öncesinin yaşama biçimini sürdürmenin olanağı kalkar. Yapılacak çılgınlıklar, şimdiye kadar ki can sıkıntısının öbür yüzü olacaktır. Yine bugünkü Alman gençlerinin deyimiyle, "yaratıcı olun, yeni bir rezalet çıkartın" mantığı görülmekte. Rosenthal'in tutkusu -tam olarak cinayeti öğütlememesine ve Ekim devriminden örnekler vermesine rağmen- onarılmaz şeyler türetmektir. Her şeye izin vardır, her araç uygundur.

Bu konudak ilk alternatif eylem çoktan hazırlanmıştır bile; orduya sızarak casusluk yapmak!

Laforgue yazdığı bir mektupta şöyle der, "Genç, seçkin varlığımızda öylesine canımız sıkılıyor ki, Narodnikler gibi, Ecinniler gibi biz de hükümete karşı niçin bir komplo hazırlamıyoruz ,anlamıyorum." (s.71) Rosenthal, askeri sırları ele geçirmek için ,orduda görevli çocukluk arkadaşı Simon'dan yardım ister. Tasarının gerçekleşeceğinden, komplonun gerçek değirini herkese kanıtlayacaklarından emindir. Bu konuyu tartıştıkları bir aydın, Rosenthal ile geçen konuşmasını, günlüğüne şöyle aktarır:

"Bu gençler kendi doğrulamalarının doğruluğu ve uygunsuzluğunu umursamıyorlar. Rosen'e dedim ki:

—Bu öyküyü doğrulayış şekliniz çok keyfe bağlı göründü bana.

Güldü ve eminim ki benim ahmak olduğumu düşündü ve cevap verdi:

—Bu olmazsa başkalarını buluruz. Eylemin önünde, tıpkı göksel fiziğin önündeki Epikür gibiyiz, umurumuzda bile değil varsayımlar." (s. 103)

Ancak Rosenthal'in bu "soylu" casusluğu Simon'un yakalanmasıyla yarım kalır. Rosenthal tüketici bir eylemin korkunç coşkusunu çok az yaşayabilmiştir.

Simon bu işi neden yaptığını soran kurmaylarına, yazacağı roman için malzeme topladığını, boyutları-

nı önceden kestiremediği bu çocukça davranıştan ötürü pişman olduğunu, vb. söyleyerek az bir hücre cezasıyla yakayı sıyırır ve hemen arkasından Rosenthal'e gidip, bağışlanmasını, bu tür görevler için uygun olmadığını anlatır.

Kitabın bundan sonraki bölümlerinde, küçük grubun ilk başarısızlıktan sonra dağılma durumuna gelmesi, her birinin değişik ilgi alanlarındaki psikolojileri ve sonuçları anlatılmakta.

Rosenthal, kentsoylu yaşamının geleneksel değerlerine karşı savaşı sürdürür. Babasının verdiği paraları seve sevekabul eder,çünkü bunlar sömürücü ve asalak sınıftan, devrim adına geri alınmaktadır.

Yeni komplosu ise kendi ailesine yöneliktir. Yengesi Catherine'i, ağabeyinin elinden alabilirse, düzene karşı bir zafer kazanacaktır. Ne var ki Catherine gerçekten aşık olur. Komployu, devrimi, arkadaşlarını bir bir unutur. Catherine'nin aşkı artık bütün gençlik komplolarından daha önemlidir. Ancak, "pezevenk ahlakı"nın sonuçları hükmünü yürütecek; Catherine, Rosenthal yerine kocasını, Rosenthal ise intiharı seçecektir. "Her şeyi yitirdim ama hiç olmazsa kendi varlığımın sonuna kadar gitmiş olacağım. Madem ki aşk yitirildi, hiç değilse trajediyi kurtaralım." (s.202)

Züppece başkaldırı, Rosenthal'in kişiliğinde, o güne kadar, intiharı ya da çıldırmayı seçmediği için, poz vermeyi sürdürmüştür .Ama artık parıldayan bir çözüm gibi söz eder Rosenthal intihardan. Yalnızca yıkmak için yıkmak kabul edilirse, intihar neden kabul edilmesin? Ancak kendi kendisiyle ayakta kalabileceğinden, tek çıkar yol gururu ayakta tutarak yokolmaktır. Varlığının tanınması için ayaklanmıştır, ama sadece bencillik yükseltilebilmiştir. "Başkaldırıyorum, öyleyse varız" yerine, "Başkaldırıyorum öyleyse varım ve yalnızım"ı seçmiştir. Kendisinin, kendinden menkul devrim anlayışını, devrimin gerçek anlamıyla uzlaştırmaya çalışmak, Rosenthal'in sonu gelmez çelişkisidir. Henüz varolmayan kitlesel bir çocuğu sabırla sevmek ve beklemek, kavganın tam ortasında yer almak yerine, ortak paydayı yıkım türkülerinde bulmuş yüzeysel bir devrim yanlılığıdır Rosenthal'inki; ve Baudelaire'in "Züppe"si gibi bir ayna karşısında yaşayıp ölmüştür. Rosenthal'in ölümünden ve artık hiç bir geleceğin kurtaramayacağı Rosenthal'i düşünmeme kararını aldıktan sonra, diğerleri, susacaklarını haykırırlar ve susarlar.

"Tutkuları arasında her zaman var olan garip oransızlık ve farkları, gerçekleştirdikleri tutkularını ve başarısızlıkla sonuçlanan bazı girişimlerini düşündüler.

—Gülüncüz, dedi Laforgue. Tıpkı paranoyaklar gibiyiz. Ne serüven!" (s.209)

Bu gümbürtülü susuş, başından beri grubun üyesi, hattâ içlerinde en önce parti üyesi olmuş ve bu nedenle diğerlerini oldukça şaşırtmış olan taşralı Pluvinage'in, gruba katıldıktan bir süre sonra, baba mesleği olan polisliği seçtiğini ve partinin aranan bir merkez komite üyesini ele verdiği gerçeğini de, yine Pluvinage'in ağzından açığa çıkarır. Pluvinage'in rüyasında gördüğü bir olay gerçekleşmiştir; o kadar.

★ ★ ★

Yayınlandığı zaman, Sartre tarafından "Gençliğin fenomenolojik betimlemesi" diye övülen ***Fesat*** -gerçekten de- gençlik kavramının toplumsal yeri ve önemi üzerinde bir çözümleme değil. Sartre varoluşçuluğunun tamamen fenomenolojik temel üzerine kurulduğu düşünülürse, Sartre övgüsünde tamamen haklıdır. Ancak, fenomenolojinin genel olarak felsefi idealizmin bir varyantı olduğu gerçeğini kabul ederek, bu övgünün pek bağlayıcı olmadığı söylenebilir.

Nizan, açıklama ve anlama yerine, sergilemeye dayalı bir yöntemle, bütün kitap boyunca gençliği "olay" çerçevesinin içinde tutuyor. Bu yüzden, Rosenthal ve diğerlerini aşıp *tüm* gençlere giden öznel ve karamsar yollamalar, oldukça bol.

"Yirmi yaşında, yitirilmiş fırsatların sersemliğinin yarattığı belirsiz öfkeyle uykuya dalınmamış tek bir akşam yoktur" (s.19)

Hayır... Genellikle rahat uyuruz ve yitirilmiş fırsatlardan çok ertesi günü düşünürüz.

"Hem sabırsız hem tembeldiler" (s.47)

Bir Çin halk masalında geçen "Budala İhtiyar" kadar sabredip onun kadar çalışabiliriz.

"Alçak gönüllü değildiler." (s. 48)

Evet... Gönüllerimiz çoğunlukla dağların tepesindedir.

"Gittikçe yaşlanıyorum ve bütün gençlerden nefret ediyorum." (s. 100)

Kuşkusuz herkes katılmıyor bu düşünceye.

"Gençlik vaktini bir düş durumunda geçiriyor." (s. 105)

Neden hepimizi Rosenthal gibi görmekte inat ediyorsunuz?

Bu karşılıklı polemik uzatılabilir; ancak bunun yerine, kısaca Nizan'ın döneminde içine düştüğü umutsuzluğun, kitap boyunca kullandığı devrim, parti, aşk, gençlik, vb. kavramlara yüklediği olağanüstü merjinallik ile çakıştığı ve bunun sonucunda da ortaya, sağlıklı bir gençlik tanımı yerine, çağımızın metafizik

nihilizm'lerinin yeni bir örneğini çıkardığı söylenebilir.

Fesat'ın okumaya değmez, kötü bir kitap olduğu sonucu çıkarılmamalı yine de. Tam tersine, eleştirel bir bakışla okunduğunda, bugünlerde ülkemizde de, geleceksiz olsa da göze çarpan, çarpık serüven ve tek parçalı muhalefet yansımalarını; "kediler sadece fareleri yemek için yaratılmıştır" önermesini çağrıştıran, "kendisi için gençlik" anlayışının çıkmazını göstermesi ve en önemlisi, gerçek yaşam tanıklığı niteliğinde çok az şey bulunabildiğinden, tek başına yürümenin ya da düş kurmanın bile serüven sayıldığı bir dönemde, özgürlüğün ve umudun katılmamaktan çok katılmakta olduğu bir yer, bir süreç, zorunluluğu duyumsamanın bazı övünçlerinin olacağı bir serüven düşündürtmesi ve anımsatması bakımından, okunması gereken bir kitap.

Sungur Yayınları

Suzanne Brögger/Armağan İlkin
• BİZİ AŞKTAN KORU

Hermann Kesten/Dilek Z.Akçin
• GERNİKALI ÇOCUKLAR

Dr. L.L.Coleman/Dr. Alpaslan Berktay
• DOKTORUNUZ

Catherine H. Vieille/Hüseyin Boysan
• GECELERİN VEZİRİ

P. Tompkins - C. Bird/Suihi Dölek
• BİTKİLERİN GİZLİ YAŞAMI

Brigitte Schwaiger/Cemal Ener
• DENİZ TUZU NEREDEN GELİYOR
(2. Basımı hazırlanıyor)

Sun Bear-Wabun/Kerem Çalışkan
• KIZILDERİLİLERDE BURÇLAR

Saki/Fatih Özgüven
• İNSANLAR, HAYVANLAR
VE YIRTICI HAYVANLAR

Tarihi Bir Yanılgı

Saçak dergisinin 18. (Haziran 1985) sayısında yayınlanan "27 Mayıs, Kimin Kamburu?" başlıklı yazıda bazı noktalar eksik bırakılmıştır. Bütün anti-demokratik gelişmelerin sorumlusu olarak 27 Mayıs'ı gören Aydın Köymen; aynı zamanda 27 Mayıs'ı çağıranın İsmet İnönü olduğunu söylemektedir.

Türk Devrimi ortaçağla bir hesaplamayı başlatıp Cumhuriyet rejimini kurmasından sonradır ki adım adım toplumsal çoğulculuk yönünde gelişmeler başlamış ve 1946 yılına gelindiğinde olgunlaşan toplumsal çoğulculuk, siyasal çoğulculuğa geçmenin şartlarını yaratmış ve çok partili dönem başlamıştır. Çok partili döneme geçişin ayrıca, ulusal ve uluslararası bir takım faktörleri daha vardır ki, konumuzu dağıtmamak için değinmeyeceğiz. Ancak, bu faktörlerden birini oluşturan ve A.Köymen'in hiç de hoşlanmadığı İsmet İnönü faktörünü değinmeden geçemeyiz.

1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti'den Trabzon milletvekili seçilen, 27 Mayıs hareketiyle iki yıla yakın Yassıada'da tutuklu kalan, DP'nin önemli ideologlarından Mahmut Gologlubile, 1946 yılı olaylarını ve çok partili rejime geçişi anlatırken, İnönü faktörünü gözardı edemeyerek şöyle demekte: "Cumhuriyet Halk Partisi Başkanı bile bu gerçeği kabullenmiş, muhalefet Hizbi'ndekiler 'siz de parti kurunuz, programınızı yapınız, açık ve belli düşüncelerle meydana atılınız' diyordu. Hatta daha ileri giderek; 'Demokrasi, memleketin ve milletin hayrını kendi düşüncesinde gören partiler arasında bir savaşmadır' diye ekliyordu." (Mahmut Gologlu, Demokrasiye Geçiş 1946-1950, Kaynak Yayınları, s. 36).

Gene çok partili döneme geçişte ki İnönü'nün tutumunu Bernard Lewis şöyle anlatmakta: "1 Kasım 1945'te Cumhurbaşkanı İnönü, Meclisin yeni toplantısını açış konuşmasında bir çok önemli değişiklikler tavsiye etti: iki dereceli seçim yerine, doğrudan doğruya tek dereceli ve gizli oylu seçim yapılacaktı; Vatandaşın Anayasa hürriyetlerini kısıtlayan kanunlar, özellikle basın, dernek ve polis yetkileriyle ilgili kanunlar kaldırılacaktı. Türkiye'nin bir diktatörlük olmadığını, fakat bir muhalefet partisinden yoksun olduğunu söyledi; kanunlar o şekilde değiştirilmeliydi ki arkadaşlarından farklı düşünenler, bir klik veya hizip olarak çalışmak yerine kanılarını ve programlarını ilân edebilmeli ve açıkça bir parti olarak çalışabilmeliydi." Lewis bu cümlelerinin hemen devamında İnönü söylevinden şu sözlerini aktarmakta: "...siyasi hayatımızın gelişmesi için daha doğru yol; milletin menfaatı ve siyasi olgunluğu için daha yapıcı bir tutum dur. Siyasi kanaat ayrılıklarından dolayı vatandaşlarımız arasında düşmanlık olmaması için bütün kuvvetimizle çalışacağız." (Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*)

Ayrıca, DP seçim öncesi vaadlerinde, iktidara geldiklerinde geniş özgürlükler getireceğini, ekonomik dehalar yaratacağını, söylüyordu. İktidara gelir gelmez ne yaptı: Düşünce ve örgütlenme özgürlüğüne daha katı yasaklar getirdi. Önceden, ceza yasasındaki 141-142 maddeler, iktidarın şiddet yoluyla devirilmesi suç unsurunu içeriyordu. 1951 yılında yapılan değişiklikle yaptırımların boyutları genişletildi, barışçı, demokratik bütün kuruluşlar hakkında bu maddelere dayanılarak davalar açılabildi. Düşünceler eylem görüldü. Bu değişiklikten sonradır ki özellikle sosyalist aydınlar üzerinde baskılar yoğunlaştı.

Daha sonraki yıllarda basın üzerinde koyu bir sansür uygulandı. Muhalefet sesini yükseten gazeteler kapanıyor, gazeteciler cezaevlerine konuluyordu. Millet Meclis'inde oluşturulan ünlü Tahkikat Komisyonu, burjuva hukuk kuralını çiğneyip bağımsız yargı yetkilerini kullanıyor, muhalefeti parlamentoda yok etmeye çalışıyordu. Dönemin ana muhalefet lideri İnönü seçim gezilerini yapamaz olmuştu. Konya'da planlanıp ta bir yurtsever subayın tutumu yüzünden gerçekleşmeyen suikast, Uşak'ta başına atılan taşlar, İnönü kişiliğine yönelik, ama özünde muhalefeti siyaset sahnesinden silme çabalarından bir kaçıdır.

DP'yi "halk hareketi' temsilcisi, CHP'yi ise her zaman jandarma ve polis baskısının "simgesi" olarak gören A.Köymen'e sormak gerekir. DP iktidarı dönemindeki baskıları ve işkenceleri, yüksek öğrenim gençliğini kurşunlayan polis eylemlerini -özellikle 28-29 Nisan 1960 öncesi ve sonrası polis baskıları, unutulmayan Bumin Yamanoğlu zulmü- CHP'nin yaptığı baskılar mıydı? A.Köymen'e göre ise DP halk hareketi olduğu için, halkın bir parçası olan gençliğe de baskı yapmamıştır. Polis, jandarma ve diğer anti-demokratik baskıcı kurumların temsilcisi ve uygulayıcısı olan CHP bu eylemleri yapmıştır!

A.Köymen, solun geçmişini temizlemeye çalışırken, 27 Mayıs'ı söküp attığımızda, elde kalanın az, ama temiz olduğunu göreceğiz diyor ve temizler arasında da 14 Mayıs 1950'deki DP'nin iktidara gelişini, TİP'in 1964 seçimlerinde aldığı 250 bini aşkın oyu, 141-142'ye karşı alınan tavır, yetmişlerden

bu yana gelişen işçi hareketini saymaktadır. Bir kere sapla saman birbirine karıştırılmaktadır. Böyle bir tesbit gerçeği yansıtmamaktadır. Nedenine gelince: Yukarıda belirtildiği gibi 141-142'nin daha da ağırlaştırılması 1951 yılında DP iktidarı tarafından gerçekleştirilmiştir. 141-142'ye karşı tavır alan güçlerle, bu ceza yasası maddelerini en acımasızca uygulayan güçler, bir sepete konulamaz. 141-142 kalksın diyen güçlerin karşısına hangi davanın güçleri karşı koyduğunu şu kısacık zaman sürecinde kimse daha unutmadı. 1961 Anayasası'sı lükstür diyen çevreleri Türkiye solcuları iyi tanımaktadır. İçinden çıktığı CHP'nin kapısına anahtar asmak isteyen Bayar-Menderes diktatörlerinin seçim zaferi dönümüyle, sosyalist bir partinin tarihimizdeki ilk seçim zaferi dönümünü aynı paralelde -solun geçmişi içinde- göstermek akıl kârı değil, tarihi bir yanılgıdır. Basının sesini kısan, gençleri kurşunlayan, işçi sınıfı örgütleri dahil tüm demokratik toplumsal örgütlerin muhalefetini susturan DP ile yetmişli yılların işçi hareketlerini solun geçmişindeki temiz şeyler olarak bir arada göstermenin mantıksal bir izahı yoktur. Köymen'i büyük bir açmaza düşüren 27 Mayıs ile TİP'in 1965 seçimlerindeki başarısı, 1960'lı yıllardan başlayıp 70'li yıllarda devam eden 141-142 kalksın eylemleri, yukarıda belirtildiği üzere 1961 Anayasa'sıyla işçi sınıfına tanınan geniş örgütlenme ve grev haklarıyla başlayan işçi kitlesi eylemlerini birbirinin karşıtı göstermek. Oysa, TİP'in 1965 seçim başarısı, 141-142'ye karşı tavır, yetmişli yıllardaki işçi hareketleri, 27 Mayıs 1960'ın getirdiği özgürlükçü bir ortam sayesinde gelişip, güçlenen ve serpilen hareketlerdir. 27 Mayıs'ın kazanımlarıdır. *Ali Yakar/İstanbul*

Açıklama

6 yıldır yayınlanmakta olan, çağdaş, demokratik, laik bir eğitim için savaşım veren, öğretmenlerin mesleki bilgilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaya çalışan *Öğretmen Dünyası* Dergisinin okullara sokulması, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı'nın 30.5.1985 tarihli ve 1985/42 sayılı genelgesiyle yasaklanmıştır. Yasaklamanın gerekçesi olarak derginin "sakıncalı" olduğu ileri sürülmüştür. Genelgede Milli Eğitim Temel Yasasının 2842 sayılı yasayla değişik 55. maddesine dayanılmaktadır. Bu maddede aynen şöyle denilmektedir: "İlk ve ortaöğretim kurumlarında okutulacak kitaplar Milli Eğitim Bakanlığınca tesbit edilir. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından belirlenmeyen hiçbir kitap ve eğitim aracı okullarda kullanılamaz.

Resmi kurum ve kuruluşların dışındaki kişi ve kuruluşlarca hazırlanan kitap ve eğitim araçlarından Milli Eğitim Bakanlığınca tavsiye edilmeyenler öğrencilere aldırılamaz.

Görüleceği gibi bu maddenin dergimiz işleviyle bir ilişkisi yoktur. Çünkü dergi okullarda bir eğitim aracı olarak önerilmemekte ve öğrencilere satılması için de bir girişimde bulunulmamaktadır.

Dergimizin "sakıncalı" bulunduğuna ilişkin yetkili yasal kuruluşlardan hiçbir uyarı almış değiliz. Üstelik, genelgede hangi yönden sakıncalı bulunduğuna ilişkin bir ifade de yer almamaktadır.

Öte yandan *Öğretmen Dünyası,* genelgede ileri sürüldüğü gibi Öğretmen Yayınlarınca yayınlanmamaktadır. Derginin yasal sahibi, Yazı Kurulu adına Kifayet Özaydın'dır.

Bu genelgeyle *Öğretmen Dünyası* hedef gösterilmekle birlikte Bakanlıkça tavsiye edilmemiş tüm yayınların okullara sokulması yasaklanmaktadır. Toplumumuzun en aydın kesimlerinden biri olan öğretmenler, çeşitli gazeteleri, dergileri ve kitapları okumak durumundadırlar. Oysa bu genelgeyle onların okumaları kuşku ve tedirginlik ortamına itilmektedir. Onların yetiştireceği Cumhuriyet kuşaklarının gelişmesi ve geleceği, ipotek altına alınmak istenmektedir.

Yukarıda da belirtiğimiz gibi öğretmenlerin mesleki gelişmelerine katkıda bulunmayı amaçlayan *Öğretmen Dünyası* Dergisinin okullara sokulmasının yasaklanması, eşyanın doğasına aykırı bir durumdur. Bu, balığın suya girmesini yasaklamaya benzer.

Öğretmen Dünyası ile birlikte bütün yayın dünyasını olumsuz yönde etkilemeyi amaçlayan bu genelge karşısında dergimiz gerekli tüm yasal yollara başvuracaktır. Demokratik kamuoyunun ve yayın kuruluşlarının bu gelişme karşısında duyarsız kalmayacağına inanıyoruz.

Kifayet Özaydın
Öğretmen Dünyası Dergisi Sahibi

SAÇAK DÜŞÜNCE VE KÜLTÜR DERGİSİ

ÜÇÜNCÜ CİLTTEN SEÇMELER

13. SAYI

Tekin Güleçman
Atatürk'ün 1923 Konuşmalarında Din Sorunu

Reşat Erdem
Kuran'da Kadın

Matetyahu Peled
Tuzaklı Yolda Filistinliler ile İsrailliler Yanyana

14. SAYI

Salih Ural
Arayış İçindeki Aydınlar ve Sorunlar

Mehmet Gündüz
Kamboçya Kurtuluş Mücadelesi ve Yalan Makinesi

Ender Helvacıoğlu
"Sosyalizmde Bilim Mitosu" Üzerine

15. SAYI

Emre Adıgüzel
Türkiye'de Çok Partili Rejimin Dayanıklılığı ve Temeli

Reşat Erdem
Türk Basını Nereye Gidiyor

Tekin Güleçman
Dini Canlanmanın Nedenleri

16. SAYI

Tekin Güleçman
Darwin'in Evrim Teorisi ve Din

Halil Berktay
Bir Şablonun Parçalanışı

Adnan Akfırat
İnsanlığın Baharı Gençlik

17. SAYI

Oğuz Ertem
Althusser'in Güncelliği

Tekin Güleçman
Abdülhamit Döneminde Dini Canlanma

Mehmet Gündüz
"Gerçek Bakanlığı"nın Ön Çalışmaları

Prof. Atalay Yörükoğlu, Halil Berktay, Deniz Öğüt ve Haldun Çubukçu'nun Katıldığı
"Gençlik Yılında Gençliğimiz" Açıkoturumu

18. SAYI

Emre Adıgüzel
"Türk'ün Türk'ten Başka Dostu Yoktur" Teorisi

Bülent Tanör
Türkiye'de Laikliğin Yükselişi

Toktamış Ateş'le Söyleşi
Gençlik, Geçmişteki Deneyimleri, Bugünkü Talepleri

Yıldırım Koç
"İşçi Hakları Tepeden mi Verildi?"

Halil Berktay
"Cengiz Han"ın Ticari Yüzeyselliği; "Afrika"da, Derin Bir Tarihi Bakış

I. CİLT 2000 TL.
II. CİLT 2000 TL.
III. CİLT 2000 TL.

Ederini posta çeki 149322 Kamil Arslantürkoğlu adına yatırabilirsiniz.
İsteme adresi:
Babıali Cad. 16/401 Cağaloğlu/İstanbul

Yurtdışı Aboneleri İçin:
İLHAN KIRIT
İş Bankası Türbe Şubesi-İstanbul
6511-55624-U

KAYNAK YAYINLARI

EDEBİYAT DİZİSİ

Aşk Şiirleri
BRECHT

Sevdadır Her İşin Başı
Ayşe KİLİMCİ

Tek At Tek Mızrak Anılar I
Nimet ARZIK

Tek At Tek Mızrak Anılar II
Nimet ARZIK

Polonya Ölmedi Daha
J. GLOWACKİ

Sisli Yaz
Erhan BENER

İşte Biz
Ahmet KAHRAMAN

Tortu
Selçuk BARAN

Hayatımın Yedi Hikâyesi
Necati GÜNGÖR

Özgürlük gibi Sözcükler
Langston HUGHES

Kıran Resimleri
İnci ARAL

Martin Luther Thomas Münzer
Ya da Muhasebenin Başlangıcı
Dieter FORTE

Orphée
Nazlı ERAY

Yıkılmış Kadın
Simone de BEAUVOIR

Hazır Dünya
Nazlı ERAY

Deniz Kenarında Pazartesi
Nazlı ERAY

Macaristan'da İşçi Olmak
Miklos HARASZTI

Yalnızlar
Erhan BENER

1793 Devrimi
Viktor HUGO

Momo
Michael ENDE

Pavli Kardeş
Fikret OTYAM

Uykusuzlar
İnci ARAL

TARİH VE TOPLUMSAL ARAŞTIRMALAR DİZİSİ

Demokrasiye Geçiş 1946-1950
Mahmut GOLOĞLU

İttihad ve Terakki
Feroz AHMAD

Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu
İlber ORTAYLI

Çerkez Ethem'in İhaneti
Zeki SARIHAN

Kıbrıs Tarihi
Şükrü Sina GÜREL

Belgelerle 1908 Devrimi Öncesinde Anadolu
H.Zafer KARS

Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu
Paul WITTEK

Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler
Ümit HASSAN

Dünya Tarihi
W.H. McNEIL

Ankara 1922
Leonid-Friedrich

1640 İngiliz Devrimi
Christopher Hill

Araba Devrilmeden Önce
Turan GÜNEŞ

Kabileden Feodalizme
Halil BERKTAY

Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü
Halil BERKTAY

Din Üstüne
David HUME

Uluslararası Şirketler
Nuri YILDIRIM

Türkçe'nin Dünü ve Yarını
M.Bedri GÜLTEKİN

Devlet
F. OPPENHEIMER

Doğu Avrupa'da Sosyalist Muhalefet
Jiri PELİKAN

Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları
Rosa LUXEMBURG

Kadın ve Eşitlik
J. MITCHELL

Marks ve Oryantalizmin Sonu
Bryan TURNER

Parti mi Marti mi
Turhan TEMUÇİN

Sovyetler Birliğinin Sosyo-Ekon
Antonio CARLO

Anayasa ve Partiler Rejimi
Doğu PERİNÇEK

Düşünce ve Dil
L.S. VYGOTSYKY

İNDİRİMLİ FİYAT

Edebiyat dizisi: 8.500 TL.—
Tarih ve toplumsal araştırmalar dizisi: 12.500 TL.—

İsteme adresi: Nuruosmaniye Cad. 3/2 Cağaloğlu/İSTANBUL Tel: 520 66 27